

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОРБУНОВА ОЛЕНА ВАСИЛІВНА

УДК 347.63 (477)

**ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ
УКРАЇНИ, КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США**

ДИСЕРТАЦІЯ

08 Право

081 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Горбунова

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: **Мироненко Валентина Петрівна**, кандидат юридичних
наук, професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Горбунова О.В. Визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США.

Досліджено загальнотеоретичні та методологічні засади визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США, визначено стан наукової розробки проблеми, окреслено методологію дослідження визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США, здійснено аналіз вітчизняного і зарубіжного законодавства, наукової доктрини та судової практики в окресленій сфері.

Сформульовано авторські дефініції: *«презумпція спільного материнства, батьківства»*, це - правовий стан подружжя, який передбачає безумовне визначення походження дитини та виникнення батьківських прав та обов'язків у разі народження у них дитини за час шлюбу (або інші періоди, визначенні нормами СК України) з обов'язковою реєстрацією народження дитини у порядку та строки, встановленні законом; *«презумпція шлюбного материнства»*, це - правовий стан жінки, яка народила дитину у зареєстрованому шлюбі. Єдиною та ключовою ознакою при визначенні походження дитини є – біологічна ознака – наявність між нею і народженою дитиною кровного споріднення; *«презумпція шлюбного батьківства»* - це правовий стан чоловіка, який перебуває в шлюбі з матір'ю народженої нею дитини, що передбачає внесення актового запису про нього як батька дитини в Державний реєстр актів цивільного стану в силу наявності окремих, але взаємопов'язаних між собою юридичних фактів: стану – перебування в шлюбі з жінкою; події – народження нею дитини.

Обґрунтовано, що заява про визнання свого батьківства військовослужбовцем, який перебуває в Збройних Силах України чи інших військових формуваннях, що дислокуються в зоні бойових дій, може бути посвідчена командиром військової частини, з'єднання тощо. Дія такого повноваження командира поширюється лише на час воєнного стану.

Обґрунтовано, що використання допоміжних репродуктивних технологій в Україні може застосовуватися щодо громадян України та іноземців - громадян країн Європейського Союзу, інших зарубіжних країн, особистим законом яких, не заборонено використання таких способів реалізації батьківства, материнства, і законодавство яких чітко регламентує порядок визначення походження дитини, народженої внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій на території іншої країни.

Доведено, що визначення походження дитини від чоловіка, який перебуває у полоні або на тимчасово окупованих територіях України, і який в силу цього обмежений в праві добровільного визнання свого батьківства, може бути здійснено шляхом розгляду справи в судовому порядку, проте – за відсутності відповідача. Запис про батьківство цього чоловіка може бути здійснено на підставі свідчень матері дитини, інших родичів, які вкажуть на нього, як батька дитини. Такий запис не позбавляє особу оспорити своє батьківство в порядку та спосіб, встановлений законом.

Доведено, що порушення порядку та умов визначення походження дитини при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, може призвести до притягнення винних осіб не лише до договірної (цивільно-правової відповідальності), а й до адміністративно-правової: за відмову передати дитину або створення перешкод для повернення дитини біологічним (потенційним) батькам: за відмову батьків забрати народжену дитину; за розголошення особистих даних донорів, недотримання лікарської таємниці тощо).

Доведено доцільність закріплення в галузевому законодавстві норми про заборону надання інформації про неанонімних донорів – одиноких чоловіків та одиноких жінок, гамети яких використані при застосуванні допоміжних

репродуктивних технологій з метою уникнення можливих ризиків та конфлікту інтересів (пред'явлення позову донором про встановлення батьківства тощо).

Встановлено, що спільною ознакою визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США - є адміністративна процедура, яка має уніфікований, комплексний приватно-публічний характер: виникнення батьківських правовідносин не можливе без звернення до органів публічної влади (реєстрація народження дитини, внесення відповідних актових записів, отримання свідоцтва про народження дитини).

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків у:

науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері сімейного права, цивільного і цивільного процесуального права, міжнародного приватного права (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 19.05.2025 № 70-оп/нд);

законотворчій діяльності – в процесі оптимізації національного законодавства в сфері визначення походження дитини;

правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ про визначення походження дитини; встановлення факту батьківства (материнства) (акт впровадження приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Виноградової А.І. від 07.05.2025 № 24/02-26);

освітньому процесі – при викладанні навчальних дисципліни «Сімейне право», «Цивільне право», «Цивільний процес», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ», «Актуальні проблеми сімейного права», «Цивільне право та процес: доктринальні та практичні проблеми», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 19.05.2025 № 70-оп/нд).

Ключові слова: дитина; визначення походження дитини; права дитини; охорона дитинства; батьківство; материнство; презумпція батьківства; факт батьківства; факт материнства; добровільне визнання батьківства; батьківські права та обов'язки; утримання дитини; репродуктивні права; допоміжні

репродуктивні технології; сурогатне материнство; стать; шлюбне партнерство; адміністративна відповідальність.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Horbunova O. Peculiarities of determining the origin of children born as a result of the use of assisted reproductive technologies in ukraine, the european union and the united states. *Visegrad journal on human rights*. 2023. No. 3. P. 40–46.

2. Горбунова О. Презумпція шлюбного материнства, батьківства за сімейним законодавством України та деяких країн Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 97. С. 46–52. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.6>

3. Горбунова О. Актуальні питання добровільного встановлення батьківства за сімейним законодавством України. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 106. С. 74–80.

4. Горбунова О.В. Визначення походження дитини, народженої за допомогою методу сурогатного материнства в Україні, країнах Європейського Союзу та США: деякі проблемні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 631-633.

5. Горбунова О. В. Особливості встановлення факту батьківства (материнства) за сімейним законодавством України: сучасний аспект. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 3 (44). С. 55-65.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Горбунова О. Правові аспекти добровільного встановлення батьківства за сімейним законодавством України. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: збірник тез доповідей учасників

учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 року).

Упорядники: Д.Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів: ЛьВДУВС, 2022. С. 51-54

7. Горбунова О. Реєстрація народження дитини в умовах воєнного стану. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні*. Матер. міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 29 верес. 2022 р.) [редкол.: С.Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, В. П. Мироненко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 107-110.

8. Горбунова О. Визначення походження дитини за законодавством США: історико-правовий аспект. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір*. Матер. XIII Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р.). Київ : НАУ, 2023. С. 446-448.

9. Горбунова О. Визначення походження дітей, народжених поза шлюбом за законодавством країн Європейського Союзу. *Проблеми цивільного права і процесу*. Матер. наук.-практ. конф., присвяченій 98-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 травня 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 382-384.

10. Горбунова О. Право на одностатевий шлюб: українське законодавство та законодавство Європейського Союзу. *Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи*. Матер. круглого столу, присвяченого Дню юриста в Україні (м. Київ, 08 жовтня 2024). Київ : Нац. акад. внутр. справ. С. 49-52.

11. Горбунова О.В. Окремі питання встановлення походження дитини у європейському сімейному праві. *Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення*. Матер. каф. наук.-теорет.круглого столу (м. Київ, 09 лютого 2024). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 155-158.

ABSTRACT

Horbunova O. V., Definitions of A Child`s Origin Under Legislation of Ukraine, The European Union, And The United States. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for achieving the Doctor of Philosophy Degree in Law, Speciality 081 – Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2025.

Thesis is a comprehensive scientific study of definitions of a child`s origin under legislation of Ukraine, the European Union.

The general theoretical and methodological principles of determining the origin of a child under the legislation of Ukraine, the European Union countries and the USA have been studied, the state of scientific development of the problem has been determined, the methodology for researching the determination of the origin of a child under the legislation of Ukraine, the European Union countries and the USA has been outlined, and domestic and foreign legislation, scientific doctrine and judicial practice in the specified field have been analyzed.

The author's definitions are formulated: "presumption of joint motherhood, fatherhood" is the legal status of a spouse, which provides for the unconditional determination of the origin of a child and the emergence of parental rights and obligations in the event of the birth of a child during marriage (or other periods determined by the norms of the Civil Code of Ukraine) with mandatory registration of the birth of a child in the manner and within the time frame established by law; "presumption of marital motherhood" is the legal status of a woman who gave birth to a child in a registered marriage. The only and key feature in determining the origin of a child is - a biological feature - the presence of blood relationship between her and the child born; "presumption of marital paternity" is the legal status of a man who is married to the mother of the child born to her, which provides for the entry of a record of him as the father of the child in the State Register of Civil Status Acts due to the presence of separate, but interrelated legal facts: status - being married to a woman; event - the birth of a child by her.

It is justified that a statement of recognition of paternity by a serviceman serving in the Armed Forces of Ukraine or other military formations deployed in a combat zone

may be certified by the commander of a military unit, formation, etc. The effect of such authority of the commander extends only during martial law.

It is substantiated that the use of assisted reproductive technologies in Ukraine can be applied to citizens of Ukraine and foreigners - citizens of the European Union countries, other foreign countries, whose personal law does not prohibit the use of such methods of realizing paternity, maternity, and whose legislation clearly prescribes the procedure for determining the origin of a child born as a result of the use of assisted reproductive technologies in the territory of another country.

It has been proven that the determination of the origin of a child from a man who is in captivity or in the temporarily occupied territories of Ukraine, and who is therefore limited in the right to voluntarily recognize his paternity, can be carried out by considering the case in court, however, in the absence of the defendant. The entry of paternity of this man can be made on the basis of the testimony of the child's mother, other relatives who point to him as the father of the child. Such an entry does not deprive a person of the right to contest his paternity in the manner and manner established by law.

It has been proven that violation of the procedure and conditions for determining the origin of a child when using assisted reproductive technologies can lead to the guilty parties being held not only liable under contract (civil law), but also under administrative law: for refusing to hand over a child or creating obstacles to the return of a child to biological (potential) parents; for refusing parents to pick up a born child; for disclosing personal data of donors, failure to observe medical confidentiality, etc.).

The feasibility of enshrining in industry legislation a rule prohibiting the provision of information about non-anonymous donors – single men and single women, whose gametes were used in the application of assisted reproductive technologies in order to avoid possible risks and conflicts of interest (filing a lawsuit by the donor to establish paternity, etc.) has been proven.

It has been established that a common feature of determining the origin of a child under the legislation of Ukraine, the European Union countries, and the USA is an administrative procedure that has a unified, complex private-public nature: the

emergence of parental legal relations is not possible without contacting public authorities (registration of the birth of a child, making relevant official records, obtaining a birth certificate of a child).

The practical significance of the results obtained lies in the use and possibility of using the developed proposals and conclusions in:

scientific research work - during further scientific research in the field of family law, civil and civil procedural law, private international law;

legislative activity - in the process of optimizing national legislation in the field of determining the origin of a child;

law enforcement activity - during the consideration and resolution of civil cases on determining the origin of a child; establishing the fact of paternity (maternity);

educational process - when teaching the academic disciplines "Family Law", "Civil Law", "Civil Procedure", "Features of considering certain categories of civil cases", "Current problems of family law", "Civil Law and Procedure: Doctrinal and Practical Problems", as well as in the preparation of relevant educational and methodological materials.

Keywords: child; determination of the origin of the child; child rights; protection of childhood; paternity; motherhood; presumption of paternity; fact of paternity; fact of motherhood; voluntary recognition of paternity; parental rights and obligations; child support; reproductive rights; assisted reproductive technologies; surrogacy; gender; marital partnership; administrative responsibility.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT RELATED WITH THE TOPIC OF THE THESIS

Works in which the main scientific results of the thesis are published:

1. Horbunova O. V. Peculiarities of determining the origin of children born as a result of the use of assisted reproductive technologies in Ukraine, the European Union and the United States. *Visegrad journal on human rights*. 2023. No. 3. P. 40–46.

2. Horbunova O. V. Presumption of marital motherhood, fatherhood according to the family legislation of Ukraine and some countries of the European Union. *Current*

Problems of State And Law. 2023. No. 97. P. 46–52. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.6>

3. Horbunova O. V. Current issues of voluntary establishment of paternity according to the family legislation of Ukraine. *Journal of Eastern European Law*. 2023. No. 106. P. 74–80.

4. Horbunova O. V. Determining the origin of a child born through surrogacy in Ukraine, European union countries and the USA: some problem aspects. *Legal scientific electronic journal*. 2025. № 2. 631-632.

5. Horbunova O. V. Peculiarities of establishing the fact of paternity (maternity) under the family legislation of Ukraine: a modern aspect. *Science and Technology Today*. 2025. No. 3 (44). Pp. 55-65.

Works that show the approbation of the thesis materials:

6. Horbunova O. V. Legal aspects of voluntary establishment of paternity under the family legislation of Ukraine. State formation and law-making in the context of European integration: collection of abstracts of reports of participants of the VIII All-Ukrainian Round Table (Lviv, December 8, 2022) / Editors: D.E. Zabzalyuk, V. O. Kucher. Lviv: Lviv State Police Department, 2022. P. 51-54

7. Horbunova O. V. Registration of the birth of a child under martial law. Regulation of private legal relations under martial law in Ukraine [Text]: materials of the interuniversity scientific-practical conference (Kyiv, September 29, 2022) / [editors: S.D. Gusarev, S.S. Chernyavsky, V.P. Myronenko and others]. – Kyiv: National Academician of Internal Affairs. of cases, 2022. P. 107-110.

8. Horbunova O. V. Determining the origin of a child under US law: a historical and legal aspect. Freedom, security and independence: a legal dimension. Materials of the XIII International Scientific and Practical Conference (Kyiv, National Aviation University, February 24, 2023). Kyiv: NAU, 2023. P. 446-448.

9. Horbunova O. V. Determining the origin of children born out of wedlock under the legislation of the European Union countries. Problems of civil law and process. Materials of the Scientific and Practical Conference dedicated to the 98th

anniversary of the birth of O. A. Pushkin (Vinnytsia, May 19, 2023). Vinnytsia: KhNUVS, 2023. P. 382-384.

10. Horbunova O. V. The right to same-sex marriage: Ukrainian legislation and the legislation of the European Union. Civil law in modern conditions: problems and prospects. Materials of the round table dedicated to the Day of the Lawyer in Ukraine (Kyiv, October 8, 2024). Kyiv: National Acad. of Internal Affairs. P. 49-52.

11. Horbunova O. V. Certain issues of establishing the origin of a child in European family law. Implementation of the norms of civil legislation in today's conditions. Materials of the Department of Scientific-Theoretical Round Table (Kyiv, February 9, 2024). Kyiv: National Acad. of Internal Affairs, 2024. P. 155-158.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США	28
1.1. Стан наукової розробки проблеми визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США	28
1.2. Методологія дослідження визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США	49
1.3. Презумпція шлюбного материнства, батьківства як основний спосіб визначення походження дитини за сімейним законодавством України, країн Європейського Союзу та США	58
Висновки до Розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США	82
2.1. Визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою за законодавством України, країн Європейського Союзу та США	82
2.2. Визнання батьківства у судовому порядку за сімейним правом України	102
2.3. Особливості встановлення факту батьківства (материнства) за законодавством України	117
Висновки до Розділу 2	129

РОЗДІЛ 3. ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ, НАРОДЖЕНОЇ В РЕЗУЛЬТАТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США	133
3.1. Загальні засади правового регулювання репродуктивних прав в Україні, країнах Європейського Союзу та США	133
3.2. Визначення походження дитини, народженої за допомогою методу сурогатного материнства в Україні, країнах Європейського Союзу та США	151
3.3. Визначення походження дитини у шлюбних партнерствах у країнах Європейського Союзу та США	169
Висновки до Розділу 3	190
ВИСНОВКИ	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ	225

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВВП	Внутрішній валовий продукт
ВСУ	Верховний Суд України
ЗДПЛ	Загальна декларація прав людини ООН
ЗМІ	Засоби масової інформації
ЗУ	Закон України
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КК	Кримінальний кодекс України
КПК	Кримінально-процесуальний кодекс України
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я України
ООН	Організація Об'єднаних Націй
СК	Сімейний кодекс України
США	Сполучені Штати Америки
ЦК	Цивільний кодекс України
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс України
BGB	Цивільне німецьке уложення (Цивільний кодекс Німеччини)
ЗІВ	Показання для проведення запліднення
ЗОЗ	Заклад охорони здоров'я
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ЕКЗ	Екстракорпоральне запліднення
ДРТ	Допоміжні репродуктивні технології
ОДРАЦС	Орган державної реєстрації актів цивільного стану
ПАРЄ	Парламентська асамблея Ради Європи

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Інститут визначення походження дитини відіграє надважливу роль у загальній системі суспільних відносин. Таке значення цього інституту, характерне для більшості країн, де людина, її природні права на життя, здоров'я, фізичний, духовний, культурний розвиток, правовий та соціальний захист – визначено в якості державного пріоритету. Забезпечуючи реалізацію цих пріоритетів, держава вказує, що належне правове регулювання відносин щодо визначення походження дитини та дотичні до них відносини батьківства, материнства, вирішує долю не лише окремої сім'ї, а й життєздатність окремої нації, країни, світової спільноти.

Тому питання визначення походження дитини, не зникає із наукових дискусій, як в аспекті ідентифікації особистості, так і в більш серйозному аспекті – необхідності нейтралізації існуючих негативних явищ: від катастрофічного зниження народжуваності, і - до все більшого поширення безбатьківських сімей.

Будь-яка країна, нація має майбутнє, якщо вона створює належні умови для реалізації особами репродуктивного віку права на материнство, на батьківство, дбає про народжуваність та якісні демографічні показники.

Нині Україна, в силу відомих причин, опинилася в надскладній ситуації: стійке зниження народжуваності, зростання смертності, загальне старіння населення, від'ємний міграційний приріст, а також зменшення частки населення репродуктивного віку – ті явища, які мають вкрай негативні наслідки для збереження життєдіяльності суспільства загалом. Відповідно до даних Державної служби статистики, кількість народжених дітей в Україні у 2023 році склала лише 187 тис. осіб, що вважалось одним із найнижчих показників за всю історію незалежності. За даними Міністерства юстиції України у 2024 році в Україні народилося 176 тис. 679 дітей (при цьому померло 495 тис. 090 осіб). Военні дії, загальне погіршення соціально-економічної ситуації в Україні, що супроводжується зростанням безробіття, нерівним доступом до медичних послуг, підвищення вартості життя, нестачею житлових ресурсів та

нестабільністю ринку праці, суттєво впливає на мотивацію народження дітей. Молоді сім'ї все частіше відкладають репродуктивні плани на невизначений термін або взагалі відмовляються від батьківства в умовах нестабільності.

Отже, питання щодо покращення демографічної ситуації в Україні безпосередньо залежить від приросту населення – від кількості народжених дітей.

З огляду на наведене, не менш важливим є питання визначення походження дитини, оскільки право знати своїх батьків, є одним із базових прав, які гарантуються державою кожній дитині. Важливість визначення походження дитини обумовлена також і тим, що її генетична історія, біологічні зв'язки виступають тими факторами, що впливають на формування особистості дитини, і в подальшому стають важливою частиною її ідентичності, як члена суспільства, як учасника конкретних суспільних відносин.

На сьогоднішній день, реалізація права на батьківство, материнство пов'язана не лише з природними можливостями окремих індивідів. Завдяки сучасним досягненням світової та вітчизняної медицини, а саме – застосуванню допоміжних репродуктивних технологій, особи, які за станом здоров'я не могли народити дітей, все ж мають змогу відчувати радість материнства та батьківства. Разом з тим, це питання і правового характеру, оскільки йдеться про виникнення батьківських прав та обов'язків щодо дитини, які мають вагомий зміст, особливо у випадках відсутності біологічного зв'язку між потенційними батьками і дитиною, а відтак вимагають певної уваги з боку фахівців в окресленій сфері.

В українському правовому середовищі питання щодо визначення (визнання, встановлення факту батьківства, материнства) походження дитини, представлене широкою плеядою науковців. В числі перших необхідно назвати класиків української цивілістики, наукові надбання яких будуть корисними для здійснення новітніх наукових досліджень ще впродовж тривалого часу. Зокрема, це – С. П. Индиченко, В. М. Кудрявцев, Г. К. Матвеев, В. П. Маслов, З. А. Підпригора, О. А. Підпригора, З. В. Ромовська, Ю. С. Червоний, Я. М. Шевченко. Важливим підґрунтям для здійснення дослідження визначення

походження дитини та формулювання власних висновків та пропозицій до чинного законодавства, стали роботи таких відомих в Україні фахівців у галузі сімейного та цивільного права, як: Т. В. Боднар, В. І. Борисова, С. Б. Булецьв, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, Л. В. Красицька, Р. А. Майданик, С. Я. Фурса, Є.О. Харитонов та б. ін. Особливого значення для вивчення та аналізу вказаної проблематики мали також наукові напрацювання: М. З. Вовк, А. А. Вознюка, А. П. Головащук, А. О. Дутко, М. Р. Заболотної, А. Л. Калінюк, Н. М. Конончук, Т. В. Кузь, М. В. Менджул, В. П. Мироненко, Н. І. Старікової, А. О. Собакаря, О. Г. Погребняка, О. В. Розгон, В. І. Чечерського. Певного значення для висвітлення окреслених питань, мали роботи окремих представників європейської та американської правової доктрини: В. Бернхем, I. Kudinavičiūtė, M. Jacobs, P. Katz, F. Michèle, K. Minter, S. Kendell, F. Polikof, R. Schwab, F. Storrow, M. Stych, F. Timothy, C. Waaldijk, A. Wudarski, S. Zgonjanin та ін.

Попри, здавалось би, таку увагу до питання визначення походження дитини, ця проблематика залишається малодослідженою. До того ж, варто наголосити, що останніми роками ця тема не розроблялася ані на рівні монографічних, ані на рівні дисертаційних досліджень. Саме такий стан наукової розробки проблематики визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США, зумовили вибір напряму нашого наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Роботу спрямовано на реалізацію основних положень Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2025 роки, Стратегії розвитку України до 2030 року, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025, а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 р.р.

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 18 від 28 вересня 2021 року).

Мета і завдання дослідження відповідно предмета та об'єкта дослідження. *Мета дисертаційного дослідження* полягає у формуванні теоретичної концепції правового регулювання визначення походження дитини за законодавством України, законодавством країн Європейського Союзу та США, а також у розробці на цій основі науково-практичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію сімейного, цивільного та інших, дотичних (міжнародне приватне право, до прикладу) галузей права в окресленій сфері.

Для досягнення мети дослідження поставлені наступні *завдання*:

1) проаналізувати стан наукової розробки та методологію дослідження визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США;

2) визначити засадничі положення правового регулювання визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США;

3) здійснити порівняльно-правовий аналіз законодавчих, доктринальних та практичних (судових, позасудових) аспектів визначення походження дитини в Україні, країнах Європейського Союзу та США;

4) окреслити загальні засади визначення походження дитини шляхом застосування презумпції спільного материнства, батьківства, презумпції шлюбного материнства, батьківства за сімейним законодавством України, країн Європейського Союзу та США;

5) визначати умови та порядок реєстрації походження дитини чоловіком та жінкою, які не перебувають у шлюбі між собою шляхом подання спільної заяви за законодавством України, країн Європейського Союзу та США;

6) з'ясувати специфіку визначення походження дитини чоловіком та жінкою, які не перебувають у шлюбі між собою, якщо чоловік заперечує своє батьківство за законодавством України та країн Європейського Союзу;

7) розкрити особливості визначення походження дитини від померлої особи (встановлення факту материнства, факту батьківства за законодавством України та країн Європейського Союзу;

8) охарактеризувати сутність та зміст репродуктивних прав фізичних осіб та їх значення для реалізації особами права на материнство та права на батьківство;

9) розглянути сутність вітчизняних, європейських та американських законодавчих і наукових підходів щодо визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій;

10) дослідити понятійно-категоріальний апарат правовідносин, що виникають при визначенні походження дитини за сімейним та іншим галузевим законодавством України, країн Європейського Союзу та США;

11) окреслити загальні засади правового регулювання застосування допоміжних репродуктивних технологій та особливості визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США;

12) розкрити специфіку визначення походження дитини у шлюбних партнерствах (одностатевих шлюбах) в окремих країнах Європейського Союзу та США;

13) виробити пропозиції щодо оптимізації вітчизняного законодавства у сфері встановлення походження дитини з метою підвищення ефективності його застосування та приведення у відповідність до європейських та міжнародних вимог та стандартів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США.

Предметом дослідження є визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети і завдань дисертаційного дослідження його методологічну основу склала сукупність загальнонаукових та спеціальних методів пізнання правових явищ і процесів. Так, за допомогою *діалектичного методу* було з'ясовано загальнотеоретичні засади встановлення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США; поняття та сутність презумпції шлюбного

материнства, батьківства, встановлення походження дитини, народженої за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, особливості встановлення факту батьківства, материнства та визначенні походження дитини у шлюбному партнерстві у країнах ЄС та США (підрозділи 1.3, 2.1, 3.2, 3.3). Використання *історико-правового методу* дозволило простежити еволюцію формування та розвитку інституту визначення (встановлення) походження дитини в законодавстві України, окремих країн Європейського Союзу та США, а також дослідити генезу вітчизняної та зарубіжної наукової думки щодо визначення походження дитини, і особливо при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій (підрозділи 1.1, 3.1, 3.2). *Метод індукції* дозволив на підставі вивчення матеріалів судової практики – вітчизняних, національних судів країн Європейського Союзу, ЄСПЛ виявити недоліки й спірні положення національної та міжнародної судової практики та виробити певні правові механізми, спрямовані на підвищення ефективності реалізації практичної складової у досліджуваній сфері (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 3.2). *Метод дедукції* сприяв найбільш повному тлумаченню понять, які застосовуються в окресленій сфері: материнство, батьківство, шлюбне материнство/батьківство; презумпція; сурогатне материнство; репродуктивні права, репродуктивні технології та б. ін. (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Метод аналогії на підставі загальнотеоретичних доктринальних та законодавчих положень, сприяв обґрунтуванню власних суджень, а також став універсальним засобом аргументації наукових висновків, формулювання пропозицій щодо оптимізації сімейного та іншого галузевого законодавства у сфері визначення (встановлення) материнства/батьківства дитини (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.2).

Метод моделювання використано при з'ясуванні особливостей застосування чинного сімейного законодавства при визначенні походження дитини залежно від сімейного стану батьків (перебувають у зареєстрованому шлюбі чи ні) та способу народження дитини (природній, застосування ДРТ, в т.ч. за допомогою сурогатної матері) (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

Використання методу абстрагування дозволило виокремити особливості правового статусу батьківства – подружжя, одинокої особи, сурогатної матері; правового статусу анонімного (неанонімного) донора (донорів) статевих клітин, медичного закладу (установи), які задіяні в процесі запліднення, виношування та народження дитини за допомогою репродуктивних технологій. *Метод абстрагування* дозволив також виділити умови та підстави застосування репродуктивних технологій, в тому числі – шляхом сурогатного (замінного) материнства (підрозділи 3.1, 3.2).

За допомогою *методу системного аналізу* здійснено оцінку правового регулювання інституту визначення походження дитини в сімейному праві України, країн ЄС та США (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.2, 3.3).

Системно-структурний метод слугував визначенню походження дитини шляхом визнання батьківства/материнства подружжям та його взаємозв'язку з іншими способами встановлення батьківства, зокрема – в добровільному (реєстраційному) порядку та в примусовому (судовому) (підрозділи 2.1, 2.2).

Формально-догматичний метод застосовувався при тлумаченні базових правових категорій, які широко використовуються при дослідженні питань щодо визначення (встановлення) походження дитини. В результаті застосування названого методу розроблено, поглиблено та уточнено понятійно-категоріальний апарат в межах дисертаційного дослідження (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2).

Формально-юридичний метод використано для здійсненню аналізу низки вітчизняних (Україна), національних (ЄС, США) та міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють відносини в сфері визначення (встановлення) походження дитини (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.2).

Прогностично-правовий метод дозволив розглянути основні правові засади регулювання відносин щодо встановлення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій та запропонувати редакційні зміни та доповнення до СК України, інших

нормативно-правових актів, дотичних до сфери правового регулювання відносин, пов'язаних із встановленням визначення походження дитини (підрозділи 3.1, 3.2).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в Україні комплексним дослідженням, в якому визначення походження дитини розкрито шляхом аналізу сімейного законодавства України, країн Європейського Союзу та США та практики його застосування.

У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

сформульовано авторські дефініції:

1) *«презумпція спільного материнства, батьківства»*, це - правовий стан подружжя, який передбачає безумовне визначення походження дитини та виникнення батьківських прав та обов'язків у разі народження у них дитини за час шлюбу (або інші періоди, визначенні нормами СК України) з обов'язковою реєстрацією народження дитини у порядку та строки, встановленні законом;

2) *«презумпція шлюбного материнства»*, це - правовий стан жінки, яка народила дитину у зареєстрованому шлюбі. Єдиною та ключовою ознакою при визначенні походження дитини є – біологічна ознака - наявність між нею і народженою дитиною кровного споріднення;

3) *«презумпція шлюбного батьківства»* - це правовий стан чоловіка, який перебуває в шлюбі з матір'ю народженої нею дитини, що передбачає внесення актового запису про нього як батька дитини в Державний реєстр актів цивільного стану в силу наявності окремих, але взаємопов'язаних між собою юридичних фактів: стану – перебування в шлюбі з жінкою; події – народження нею дитини;

обґрунтовано, що заява про визнання свого батьківства військовослужбовцем, який перебуває в Збройних Силах України чи інших

військових формуваннях, що дислокуються в зоні бойових дій, може бути посвідчена командиром військової частини, з'єднання тощо. Дія такого повноваження командира поширюється лише на час воєнного стану;

обґрунтовано, що використання допоміжних репродуктивних технологій в Україні може застосовуватися щодо громадян України та іноземців - громадян країн Європейського Союзу, інших зарубіжних країн, особистим законом яких, не заборонено використання таких способів реалізації батьківства, материнства, і законодавство яких чітко регламентує порядок визначення походження дитини, народженої внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій на території іншої країни;

доведено, що визначення походження дитини від чоловіка, який перебуває у полоні або на тимчасово окупованих територіях України, і який в силу цього обмежений в праві добровільного визнання свого батьківства, може бути здійснено шляхом розгляду справи в судовому порядку, проте – за відсутності відповідача. Запис про батьківство цього чоловіка може бути здійснено на підставі свідчень матері дитини, інших родичів, які вкажуть на нього, як батька дитини. Такий запис не позбавляє особу оспорити своє батьківство в порядку та спосіб, встановлений законом;

доведено, що порушення порядку та умов визначення походження дитини при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, може призвести до притягнення винних осіб не лише до договірної (цивільно-правової відповідальності), а й до адміністративно-правової: за відмову передати дитину або створення перешкод для повернення дитини біологічним (потенційним) батькам: за відмову батьків забрати народжену дитину; за розголошення особистих даних донорів, недотримання лікарської таємниці тощо);

доведено доцільність закріплення в галузевому законодавстві норми про заборону надання інформації про неанонімних донорів – одиноких чоловіків та одиноких жінок, гамети яких використані при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій з метою уникнення можливих ризиків та конфлікту інтересів (пред'явлення позову донором про встановлення батьківства тощо);

встановлено, що спільною ознакою визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США - є адміністративна процедура, яка має уніфікований, комплексний приватно-публічний характер: виникнення батьківських правовідносин не можливе без звернення до органів публічної влади (реєстрація народження дитини, внесення відповідних актових записів, отримання свідоцтва про народження дитини);

удосконалено:

наукова позиція, відповідно до якої визначення походження дитини від чоловіка, породжує виникнення деяких переваг для учасників цього правовідношення: для матері – розподіл батьківської відповідальності та додаткова фінансова безпека для дитини; для батька – набуття права на участь у вихованні дитини, встановлення опіки (піклування) над дитиною, право на участь в усиновленні, інших юридичних процедурах, пов'язаних з дитиною; для дитини – моральна і матеріальна підтримка обох батьків; обізнаність про сімейний (спадковий) анамнез, право на соціальне забезпечення, пільги, які належать батьку (учасник бойових дій тощо), право на спадщину у випадку смерті батька або його родичів;

науковий підхід, відповідно до якого визначення походження дітей, які виховуються в одностатевому шлюбі, залежить від способу появи у такої пари дітей: при усиновленні – закон, який діє на території країни одностатєвої пари; при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій – реєстрація народження і визначення походження дитини здійснюється у відповідності до чинного галузевого законодавства країни-громадянства одностатєвої шлюбної пари. При вирішенні такої категорії справ, підлягають обов'язковому врахуванню наступні обставини: відкрите визнання дитини своєю; фактичне здійснення батьківських прав впродовж визначеного часу; наявність чітко вираженого наміру стати батьком дитини, зачатої і народженої шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій;

науковий погляд, відповідно до якого, дія юридичної фікції батьківства (надання подружжям беззаперечної згоди на застосування допоміжних

репродуктивних технологій) передбачає втрату жінкою права заперечувати батьківство чоловіка (шлюбного партнера), а останній втрачає право на оспорювання свого батьківства, як до народження, так і після народження дитини;

дістало подальший розвиток:

наукове судження про те, що пред'явлення позову про визнання батьківства не є винятковим правом матері дитини. Позивачем у справах про визнання батьківства слід вважати дитину, звернення до суду якої ґрунтується не на її суб'єктивному сімейному праві, а на охоронюваному законом інтересі. Всіх інших осіб, яким надано право звернення до суду, слід віднести до осіб, уповноважених на те законом, та які діють в інтересах належного позивача (дитини), як носія суб'єктивного права;

наукове твердження, відповідно до якого окремі способи використання допоміжних репродуктивних технологій мають бути дозволені жінкам виключно за медичними показаннями - діагностовано безпліддя або інше хронічне захворювання, яке може загрожувати життю, здоров'ю жінки (матері) або майбутньої дитини і не може пов'язуватись із фізичними (тілесними) змінами, які тягнуть за собою вагітність та пологи. Це унеможливить використання жінки та народженої нею дитини, як «живого товару» та запобігатиме кваліфікації таких дій, як кримінально караного діяння;

аргументація того, що дитина, маючи конституційне право – знати своїх батьків, по досягненню повноліття, може звернутися до уповноважених органів із заявою про надання інформації про біологічного батька (матір). Така інформація може бути надана, якщо: особа надавала послуги неанонімного донора і не заперечує проти відкриття такої інформації; інтереси повнолітньої особи є – виключно моральними, і не пов'язані з майновою сферою донора – біологічного батька (матері).

За результатами дослідження запропоновано нові редакції, зміни та доповнення до чинного законодавства у сфері визначення походження дитини, а саме: ст. 121, 123, 126 СК України; ст. 1252 ЦК України; ст. 46-3 Кодексу

України про адміністративні правопорушення «Порушення вимог законодавства щодо встановлення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій»; п. 6.4. Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків у:

науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері сімейного права, цивільного і цивільного процесуального права, міжнародного приватного права (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 19.05.2025 № 70-оп/нд);

законотворчій діяльності – в процесі оптимізації національного законодавства в сфері визначення походження дитини;

правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ про визначення походження дитини; встановлення факту батьківства (материнства) (акт впровадження приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Виноградової А.І. від 07.05.2025 року № 24/01-16);

освітньому процесі – при викладанні навчальних дисципліни «Сімейне право», «Цивільне право», «Цивільний процес», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ», «Актуальні проблеми сімейного права», «Цивільне право та процес: доктринальні та практичні проблеми», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 19.05.2025 № 70-оп/нд).

Апробація результатів дисертації. Ключові положення дисертації, висновки й рекомендації оприлюднено на шести міжнародних науково-практичних конференціях та науково-теоретичних круглих столах, зокрема: VIII Всеукраїнського круглого столу «Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції» (м. Львів, 08 грудня 2022 року); Міжвузівській науково-практичній конференції «Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні» (м. Київ, 29 верес. 2022 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Свобода, безпека та незалежність: правовий

вимір» (м. Київ, 24 лютого 2023 р.); Науково-практичній конференції, присвяченій 98-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна «Проблеми цивільного права і процесу» (м. Вінниця, 19 травня 2023 р.); Міжкафедральному науково-теоретичному круглому столі «Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи (м. Київ, 08 жовтня 2024 року); Кафедральному науково-теоретичному круглому столі «Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення» (м. Київ, 09 лютого 2024).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (305 найменувань на 28 сторінках) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 230 сторінки, з них основного тексту – 196 сторінок.

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США

1.1. Стан наукової розробки проблеми визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США

Інститут визначення походження дитини – є одним із найважливіших правових інститутів сімейного права.

Від ефективності застосування його норм багато в чому залежить реалізація окремої групи сімейно-правових відносин: визначення походження дитини – визначення батьківства, материнства; виникнення батьківських прав та обов'язків; забезпечення рівності прав та інтересів дітей, їх охорона та захист, незалежно від такого юридичного факту, як існування між батьками зареєстрованого шлюбу.

Першим із напрямків, який було обрано для здійснення даного дисертаційного дослідження, став правовий аналіз щодо можливості розглядати презумпцію шлюбного материнства, батьківства як основний спосіб визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США.

До питання про зміст та значення правових презумпцій в цілому зверталися багато українських дослідників. Однією з перших проаналізованих нами робіт стало дисертаційне дослідження Р. Д. Ляшенко «Презумпції у праві: питання теорії і практики» (2011). Не дивлячись на те, що робота виконувалась більше десяти років тому, викладені в ній положення щодо правової природи, структури, ознак та функцій правових презумпцій, залишаються актуальними і нині. Зважаючи на комплексний характер наукового дослідження та важливість теоретико-практичних засад презумпцій у праві, висновки, викладені Л. Д. Ляшенко стали підґрунтям дослідження питання щодо презумпцій шлюбного батьківства/материнства [122]. В своїй роботі ми спиралися і на працю А. Л.

Калінюк «Відповідальність вітчима, мачухи як презумпція сімейного права» (2020), якою здійснено поділ правових презумпцій за формою їх реалізації. За таким принципом автор виділяє легальні та фактичні презумпції. Легальні презумпції – це припущення, які закріплені нормами права прямо чи побічно (презумпція батьківства – чоловік, який перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, автоматично визначається батьком народженої нею дитини). Фактичні презумпції – це припущення, засновані на розумних підставах та життєвому досвіді, які не закріплені в нормативно-правових актах, через що не мають юридичного значення [76]. Використання таких міркувань названого науковця сприяло найбільш повному розгляду презумпції батьківства та материнства в сімейному праві, а також дозволило розширити практичну складову цього питання.

Великої уваги проблематиці визначення походження дитини було приділено видатною українською цивілісткою – З. В. Ромовською. Дана тематика відображена у багатьох наукових доробках фахівчині. Серед таких необхідно виділити наступні: «Права та обов'язки батьків» (1975); «Захист в радянському сімейному праві» (1985); Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України (2002); Українське сімейне право (2009); Сімейне законодавство України: гендерна експертиза (2001); Сімейне законодавство України (2006); «Сімейний кодекс України: погляд в майбутнє» (2001); Новели Сімейного кодексу України (2004); Моральність Сімейного кодексу України (2006); «Україна творить європейське сімейне право» (2013) [205-213] та ін. В даному випадку необхідно відзначити, що проблематика визначення походження дитини, виникнення батьківських правовідносин, а також зміст батьківських прав та обов'язків, загальних питань захисту прав та інтересів дитини, правове регулювання сімейних відносин в цілому, становили коло наукових інтересів науковиці більше 50 років. І нині – З. В. Ромовська залишається в числі найбільш цитованих українських фахівців у сфері сімейного права.

В числі відомих українських науковців, які здійснювали дослідження проблематики репродуктивних прав, а разом з ним і право батьківства, материнства, слід назвати Р. А. Майданика. Зокрема його авторству належать такі фундаментальні розробки: «Законодавство України у сфері охорони здоров'я: система і систематизація» (2013); «Договір про сурогатне материнство за українським правом: питання теорії і практики» (2012); Право на медичну таємницю: законодавство і практика його застосування» (2013); «Репродуктивні права. Сурогатне материнство» (2013); «Договір про надання медичних послуг: загальні положення» (2016); «Правове регулювання сурогатного материнства з іноземним елементом, імплементація кращого досвіду в Україні» (2020) [123-128].

Визначенню походження дитини присвячено і цикл робіт сучасної української науковиці Л. В. Красицької, яка уже певний час свої наукові здобутки присвячує дослідженню проблематики реалізації дитиною своїх прав, захисту прав та інтересів дитини, виконання батьками своїх батьківських обов'язків. В числі таких необхідно виділити: «Визначення походження дитини від матері» (2017), де автор вказує, що походження дитини від матері незалежно від того, народила вона дитину в шлюбі чи поза шлюбом, може бути підтверджено медичним документом закладу охорони здоров'я про народження жінкою дитини або рішенням медичної консультаційної комісії про підтвердження факту народження жінкою дитини поза закладом охорони здоров'я, або рішенням суду про встановлення факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я, або рішенням суду про встановлення факту материнства, або рішенням суду про визнання материнства; «Про право дитини знати своїх батьків» (2019), де право дитини на проживання в сім'ї розглядається як системоутворююче право, оскільки саме із цим правом пов'язані інші права дитини (право на належне батьківське виховання, право на спілкування та контакт з батьками тощо), що разом охоплюються поняттям «сімейні права дитини». Серед наукових здобутків, які розкривають проблематику материнства, батьківства, необхідно назвати і такі, як «Визнання батьківства за рішенням

суду» (2008); «Оспорювання та визнання материнства як способи захисту сімейних права та інтересів»; «Встановлення факту материнства та визнання материнства як способи захисту сімейних прав матері та дитини» (2013); «Захист прав та інтересів батьків і дітей органами опіки та піклування» (2013); «Про право матері, батька і дитини на таємницю походження дитини» (2015). Важливого значення для роботи над даним дисертаційним дослідженням стало і монографічне дослідження Л. В. Красицької «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» (2014) [101-108].

В контексті нашого дослідження заслуговують на увагу і наукові розвідки Х. І. Вонсович «Презумпція шлюбного походження дитини» (2014), в яких автор називає народження дитини та його засвідчення в спосіб, визначений законом, як обов'язкові елементи, необхідні для позитивного вирішення питання про виникнення батьківських правовідносин. На підставі аналізу положень, викладених в статті, нами зроблено висновок про типовість деяких елементів юридичного складу, необхідного для виникнення батьківського правовідношення [23]; «Презумпція шлюбного походження дитини як підстава виникнення правовідносин між батьками та дітьми» (2014), де автор презумпцію шлюбного батьківства (материнства) поширює на три групи дітей: тих, які були зачаті і народжені у шлюбі; тих, які були зачаті до шлюбу, але народжені в шлюбі; тих, які були зачаті у шлюбі, але народжені протягом 10 місяців після його припинення чи визнання недійсним або смерті чоловіка [22].

Певного значення для розкриття проблематики визначення походження дитини, є розгляд питання про сутність поняття «материнство», «батьківство». В дисертації відзначено, що поняттю «материнства» загалом в юридичній літературі приділено більше уваги, ніж поняттю «батьківства». В числі фахівців, які висвітлювали правові та соціальні аспекти батьківства/материнства слід назвати З. В. Ромовську [205]; В. С. Гопанчука, І.А. Бірюкова [225]; В. П. Мироненко [223]; С. Д. Чернік [245]; О. М. Ганкевич [25]; В. М. Москалюк [153]; К. А. Федюшкіна [240] та б. ін.

Слушними при здійсненні даного дослідження стали висновки про те, що для встановлення материнства немає ніякого значення сімейний стан жінки, викладені Ю. В. Драгомировою в своєму доробку «Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя» (2016) [61].

Розглядаючи питання щодо шлюбного походження дитини, ми підтримуємо позицію О. Є. Харитонова [222] та Н. М. Конончук, заявлену ними в своїх роботах «Презумпція шлюбного походження дитини за сімейним законодавством України» (2014); «Визначення сімейно-правового статусу дитини у сім'ї її природного походження» (2021), і які вказують, що українським сімейним законодавством встановлено природну концепцію походження дитини [91,90].

Ключовим у здійсненні даного дослідження стала проблематика визначення походження дитини для тих чоловіків і жінок, які не перебувають у шлюбі між собою, однак подали спільну заяву про реєстрацію себе батьками до повноважних державних органів.

Для повного розкриття окресленого питання, нами було проаналізовано поточну демографічну ситуацію в Україні та в світі загалом. Слушним при цьому стало монографічне дослідження С. В. Нечипоренко «Молодіжна сімейна політика в Україні», в якій здійснено аналіз демографічного, соціально-економічного становища українських сімей, а також викладено порівняльну оцінку соціального захисту сімей у зарубіжних країнах, а також, спираючись на розрахунки чисельності та складу населення, розроблено довгостроковий аналітичний прогноз шлюбно-сімейної ситуації в Україні [160].

Історичні аспекти поширення різних форм фактичних шлюбів, і проблема, яка виникає у зв'язку з цим – визначення походження народженої у таких відносинах дитини, знайшла відображення у статті І. С. Лукасевич-Крутник «Конкубінат як підстава виникнення сімейних правовідносин» (2020) [121].

В даному параграфі дисертаційного дослідження розкрито і питання щодо виникнення у чоловіка та жінки, які не перебувають у шлюбі – правового статусу батьків та змісту їхніх батьківських прав. Висвітлюючи дане питання нами було

використана, як навчальна, так і наукова література. Зокрема, йдеться про спільну працю В. П. Мироненко та С. П. Пилипенко «Сімейне право України (2008) [223]. Також використані положення, викладені в наукових доробках Л. С. Андрєєвої «Історико-правовий аспект здійснення батьківських прав» (2012) [1]; В. С. Левші «Особливості встановлення походження дітей особами, які не перебувають в офіційному зареєстрованому шлюбі» (2013) [117]; О. В. Розгон «Практичні аспекти визнання батьківства в Україні» (2017), де автор робить слушний висновок, що в Україні у судових справах щодо визнання батьківства суд ураховує практику Європейського суду з прав людини, зокрема щодо питання ухилення сторін від участі в експертизі або від надання необхідних матеріалів, документів, що унеможлиблює її проведення [202].

В основу деяких висновків, зроблених нами, покладені також міркування українського правника – І. В. Рубець. Йдеться, зокрема про такі наукові доробки автора – «Застосування допоміжних репродуктивних технологій: суб'єктний склад і його законодавчі обмеження» (2011) []; «Презумпція батьківства та можливості її спростування за сімейним законодавством України» (2011); «Застосування презумпції шлюбного походження дитини» (2012), де автор наводить цілком логічні роз'яснення щодо того, що презумпція в буквальному сенсі означає лише припущення настання певного результату. особливо логічними видаються міркування автора про юридичну фікцію батьківства/материнства (визнання осіб батьками, які за природою не є такими [215-217].

Крім того, значна увага приділена нормам чинного Сімейного кодексу України, в частині, яка є предметом даного підрозділу дисертаційного дослідження.

Певна увага приділена і питанню захисту прав зачатої, аде ще ненародженої дитини. Здійснено порівняльний аналіз норм галузевого законодавства України, Німеччини, Польщі, Франції та США з використанням наукової думки зарубіжних учених. Окремі аспекти даної проблематики відображені у статті Б. М. Зупанич «Право на життя та правосуб'єктність зачатої,

але не народженої дитини («nasciturus»)» (2019) [73]. Подібна проблематика розглядалась і О. О. Кругловою та С. О. Котляровим у праці «Правове положення зачатої, але ще не народженої дитини за законодавством України та країн ЄС» (2018) [110].

При висвітленні питання, стала в нагоді і спільна праці О. В. Розгон та О. С. Заїки «Походження дитини як підстава виникнення прав та обов'язків батьків і дітей» (2017), в якій авторами, з використанням українського та міжнародного досвіду, вказується на те, що основною підставою виникнення прав та обов'язків батьків і дітей є народження дитини; приділено увагу сурогатному материнству, яке впливає на виникнення, зміну і припинення правовідносин між батьками та дітьми та аналізуються закони Бельгії, Австрії, Норвегії та України, на підставі чого зроблено висновок, що права позашлюбної дитини або дитини, народженої у фактичних шлюбних відносинах, прирівняні до прав дітей, народжених у шлюбі [203].

Наступним напрямком нашого дослідження, стало питання встановлення батьківства в судовому порядку. Варто наголосити, що такий спосіб визначення походження дитини вважається найбільш проблемним, як у вітчизняному, так і національному праві та практиці його застосування країн Євросоюзу та США.

В дисертаційному дослідженні нами підтримана позиція І. А. Кирильчук, викладена в науковій статті «Принцип найкращого врахування інтересів дитини при визначенні її місця проживання в судовому порядку» (2023), в якій автор на підставі аналізу положень Конституції та законів України розкриває законодавчий зміст принципу забезпечення найкращого врахування інтересів дитини в діяльності державних органів, прийнятті ними рішень щодо дитини, включаючи рішення про визначення місця проживання дитини. В статті наголошено, що сучасний підхід законодавця до визначення змісту названого принципу ґрунтується на таких засадах міжнародного права, як рівність батьків та другорядність їх інтересів, якщо вони не в повній мірі узгоджуються з інтересами дитини. Сутність позиції зведена до того, що до важливих складових елементів принципу найкращого врахування інтересів дитини у судовій практиці

віднесено: можливість створення одним із батьків найкращих умов для гармонійного розвитку дитини, здійснення належного виховання дитини, забезпечення найкращих умов для отримання освіти тощо [82, с. 16].

Вважаємо за необхідне підтримати думку іще одного практика О. В. Ступак, яка вказує, що врахування інтересів дитини виступає головним принципом у таких справах, як визнання, встановлення та оспорування батьківства (материнства) [234, с. 147].

В дисертаційному дослідженні знайшли відображення міркування та висновки, викладені у науково-практичних коментарях до Сімейного кодексу України такими українськими фахівцями у галузі сімейного права, як Ю. С. Червоний, З. В. Ромовська, О. В. Дзера, Т. В. Боднар, С. Я. Фурса, Д. В. Журавльов, В. І. Теремецький, К. І. Чижмарь, В. І. Лебідь, С. В. Булеца [155, 156, 157, 158] та б.ін.

Інтересам дитини, як головному чиннику, на якому повинно будуватися рішення суду, в юридичній літературі приділяється особлива увага. Зокрема, інтереси дитини визначаються як суб'єктивно обумовлена потреба дитини у сприятливих умовах розвитку, за яких дитина отримує можливість повною мірою реалізувати свої особисті немайнові та майнові права відповідно до закону. Серед наукових розвідок необхідно виділити напрацювання Т. С. Томляк «Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві» (2021), де автором проаналізовано норми міжнародного права у сфері захисту найкращих інтересів дитини. Зокрема, це - норми Конвенції про права дитини та Факультативних протоколів до неї, Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 року; Конвенції про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року й низку інших. Крім того, в статті виокремлено сучасні тенденції становлення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини [239].

Основні положення щодо сутності найкращих інтересів дитини та їх забезпечення, були предметом наукового пошуку Ж. В. Петровича «Найкращі інтереси дитини: сутність і шляхи забезпечення» (2014), де автором, серед іншого, висвітлено ключові технологічні шляхи оцінки потреб дитини та її сім'ї, міжвідомче партнерство [169]. Питання інтересів дитини, які розкриті автором як суб'єктивна потреба дитини в сприятливих умовах розвитку, за яких дитина отримує можливість повною мірою реалізувати свої особисті немайнові права відповідно до закону та ін. знайшли відображення у роботі О. В. Мельника «Правове поняття та характерні особливості інтересів дитини при усиновленні» (2015) [137].

Варто також наголосити, що при висвітленні питання щодо дотримання прав та інтересів дитини, нами було використано безцінний науковий спадок відомих українських класиків сімейного права В. П. Маслова, О. А. Пушкіна, З. А. Підпригора, Г. К. Матвеева, Н. М. Кудрявцева, С. П. Індиченка, І. В. Жилінкової, Я. М. Шевченко [134, 135, 136, 228, 227].

Важливого значення для комплексного розкриття питання щодо визначення походження дитини від осіб, які не перебувають у шлюбі між собою за законодавством України, країн Європейського Союзу та США, набули напрацювання представників сучасної цивілістики, зокрема М. В. Менджул. Для висвітлення окремих питань дослідження та формування власної авторської позиції було вивчено, проаналізовано та узагальнено наступні доробки ученої: «Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування» (2019), де згадується про міжнародні конвенції, в яких чітко проявляється дія принципу найкращих інтересів дитини та встановлено, що у практиці Європейського суду з прав людини, інтереси дитини залежно від їх характеру та важливості можуть переважати інтереси батьків; «Принципи сімейного права в Естонії, Латвії та Литві» (2018), в якій здійснено порівняльний аналіз принципів сімейного права в Балтійських державах, виявлено національні відмінності та розроблені рекомендації із реформування сімейного законодавства; «Основні засади регулювання сімейних відносин у США» (2018), в статті проаналізовано

принципи, що містяться в законодавстві на рівні всієї федерації, окремих штатів, а також у судових прецедентах; принцип найкращих інтересів дитини розвивається і конкретизується, встановлюючи презумпцію корисності спільної відповідальності за прийняття рішення обома батьками. Певні аспекти були використані при вивченні окремих положень, викладених авторкою у навчальній літературі – «Порівняльне сімейне право» (2021) [138-141].

При розгляді правових засад щодо визначення походження дитини висвітлювалось і питання доказів, які спірні сторони надають суду для доведення/спростування своєї позиції. Для визначення доказової бази у справах про встановлення батьківства використано монографічне дослідження Н.С. Бутрин-Боки «Правове регулювання сурогатного материнства в Україні. Проблеми сучасного сімейного права» (2020) та деякі наукові розвідки, зокрема, «Доказування в цивільному процесі» (2020) [16, 17].

Аналогічні питання стали предметом наукового пошуку Б. П. Ратушної у статті «Належність доказів у цивільному процесі України» (2020), де авторкою вказується, що показником доцільності прийняття доказу, є певний його зміст, такий, що свідчить про логічний зв'язок відомостей, які містять доказ, з обставинами предмета доказування. Тому належність – не просто ознака доказу, а ознака його якості, яка стосується змісту доказу, тобто його інформаційного наповнення [190].

Наступним напрямком даної дисертації, стало дослідження проблематики встановлення факту батьківства/материнства особи, щодо якої припускається батьківство/материнство, однак офіційного запису про це немає. Ключовими умовами, які надають особам право звернення до суду з таким клопотанням є наступне: відсутність між особами зареєстрованого шлюбу; смерть (оголошення померлими) ймовірного батькам/матері; відсутність спору про батьківство (материнство).

Особливої актуальності це питання набуває в умовах сьогодення (воєнного стану), коли загибель військового чи цивільної особи, до якої ймовірно міг би бути пред'явлений позов про встановлення батьківства за життя, ускладнює

передбачений законом добровільний порядок встановлення батьківства шляхом подання ймовірним батьком чи ймовірною матір'ю спільної (і добровільної) заяви про визнання себе батьками, народженої поза шлюбом дитини.

Передумовам виникнення у чоловіка і жінки батьківського статусу висвітлені у статті О. М. Ганкевич «Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині» (2014), яка була використана для підкреслення важливості факту рівності дітей незалежно від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним, а також для визначення спеціальних норм, які в межах окремого провадження дозволяють встановити (підтвердити) родинні зв'язки між дитиною та її померлими (оголошеними померлими) батьком чи матір'ю [25].

У дисертаційному дослідженні нами також наголошується на існуванні суттєвих відмінностей при розгляді справ про встановлення батьківства (материнства) та встановлення факту батьківства (материнства). Саме таким аспектам присвячена наукова розвідка Т. Ц. Кашперської «Особливості розгляду судом справ про встановлення батьківства (материнства)» (2015), результати якої були корисними для нашої роботи [79]. Важливого значення для здійснення дослідження мала і наукова стаття Т. В. Кузь «Адміністративно-правове забезпечення процесу встановлення (визнання) батьківства в Україні та державах – членах ЄС: порівняльно-правовий аспект» (2022). В статті наголошено, що спільним для юридичної практики досліджуваних держав є наявність презумпції батьківства, згідно з якою зареєстрований шлюб між матір'ю та батьком дитини вказує на те, що дитина походить від подружжя і батьки звільняються від обов'язку доведення походження дитини. До того ж, автор наполягає на тому, що визнання батьківства має юридичні наслідки з моменту реєстрації у відповідних державних органах за спеціальною адміністративною процедурою. При відсутності визначених законом підстав і документів батьківство встановлюється та відповідно оспорується в судовому порядку [113]. Важливою для вирішення задач, постановлених у нашому дослідженні стала і спільна робота С. В. Дяченко та Т. С. Гордієнко «Судове визначення факту батьківства» (2021), де авторами визначено, що встановлення

батьківства є частиною передбаченого правом інституту закріплення походження дитини від конкретного батька, також зазначено, що встановлення батьківства як юридичний факт має велику соціальну значимість, оскільки виступає основою для виникнення юридичних правовідносин між батьком та дитиною [67]. В роботі використано роботи і інших українських процесуалістів - К. Гички, М. Климчука, С. Ф Марко, В. Кравчука та ін [26, 85, 100, 159].

Важливого значення для розкриття досліджуваної проблематики, звісно мала і судова практика. Зокрема, нами було вивчено та проаналізовано значний масив судових матеріалів: найбільш цікаві, на наш погляд, знайшли відображення в тексті дисертаційного дослідження, деякі з них слугували підґрунтям для формулювання певних пропозицій до цивільного процесуального та сімейного законодавства. Особлива увага була приділена сучасним справам про встановлення факту батьківства, оскільки у разі прийняття судом позитивного рішення, права набуваються не лише дитиною, жінка набуває права на отримання одноразової допомоги у зв'язку із загибеллю військовослужбовця, інші види соціальної допомоги.

В дисертаційному дослідженні окремо наголошується, що реалізація особами права на батьківство, материнство, тісно пов'язане з питаннями їх репродуктивного здоров'я, а відтак і питання визначення походження дитини безпосередньо торкається не лише біологічного, а й правового аспекту.

Маємо наголосити, що зважаючи на значимість питання покращення існуючої демографічної ситуації в Україні, репродуктивним правам, в науці приділена неабияка увага.

Корисними для дослідження проблематики реалізації репродуктивних прав та формулювання власних висновків стали праці сучасних українських науковців: Х. М. Маркович, Я. Ю. Пінкевич «Репродуктивні права фізичної особи: проблеми нормативно-правового регулювання» (2022), де авторами проаналізовано сучасні наукові погляди щодо тлумачення репродуктивних прав, їх змісту та структури; відзначено, що репродуктивні права, є сукупністю можливостей фізичної особи, які спрямовані на забезпечення репродуктивної

функції людини щодо відтворення; наголошено на необхідності розгляду проблеми репродуктивного здоров'я у вітчизняному законодавстві не лише в медичному аспекті, а у більш широкому соціальному значенні; зроблено висновок, що сучасні держави повинні збільшити матеріальні інвестиції у соціальну сферу з метою забезпечення стійкої позитивної динаміки народжуваності [132]; О. Р. Дашковської «Захист репродуктивних прав людини і демографічна політика держави» (2018), в якій викладено особливості реалізації репродуктивних прав людини, які включають комплекс взаємопов'язаних прав на здійснення та охорону репродуктивного здоров'я, вільне прийняття рішень щодо народження чи відмови від народження дітей, а також на медичну, соціальну, інформаційну і консультаційну допомогу в цій сфері та акцентовано увагу, що соціально-демографічний аспект прав людини повинен бути інтегрований в стратегії економічного розвитку сучасної держави шляхом забезпечення комплексних заходів соціального захисту та гендерно-чутливої демографічної політики держави [55]; Т. Длугопольської «Правова природа репродуктивних прав фізичних осіб» (2016), де автором здійснена спроба визначити правову природу та місце репродуктивних прав фізичних осіб у системі особистих немайнових прав, а також досліджено питання закріплення репродуктивних прав у міжнародно-правових актах та законодавстві деяких країн [59]; В. П. Думанської «Внесок новітніх репродуктивних технологій у народжуваність в Україні» (2018), яка вказує, що на фоні відкладання дітонародження та зміщення пріоритетів із батьківства у бік інших соціальних субститутів ДРТ дають змогу забезпечити народження дітей у сім'ях, які мають усвідомлену потребу в материнстві та батьківстві, але з тих чи інших причин не можуть її реалізувати [62]; А. О. Дутко, М. Р. Заболотної «Репродуктивні права фізичної особи: сутність, поняття, класифікація» (2016), в якій авторами окреслено основні напрямки державного регулювання у сфері репродуктивних прав та обґрунтовано необхідність прийняття окремого нормативного акту, який би врегулював цю групу прав фізичної особи [64].

Певні аспекти досліджуваного питання викладені в науковій розвідці Ю. Волкової «Репродуктивні права в системі прав четвертого покоління» (2024). Зокрема, ці аспекти стосуються можливості фізичної особи скористатися допоміжними репродуктивними технологіями відповідно до умов та порядку, визначених національним законодавством. Положення, викладені в науковій розвідці стали в нагоді для вироблення пропозицій задля оптимізації галузевого законодавства [21]. Певною мірою окреслені питання, відображені в роботі Н. В. Парамонова «Репродуктивні права: гендерний принцип» (2022), де автором наголошується, що у вітчизняному законодавстві у сфері реалізації репродуктивних прав чоловіків та жінок регламентовано не всі проблемні аспекти. Констатовано, що особливу увагу в сфері регулювання репродуктивних прав та репродуктивного здоров'я є потребує порядок застосування програм допоміжних репродуктивних технологій [166].

Грунтовні дослідження проблематики визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, було здійснено А. П. Головащук. В числі наукових доробків науковиці необхідно в першу чергу назвати дисертаційне дослідження «Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій» (2017) та цикл статей: «Цивільно-правові аспекти статусу ембріона людини при застосуванні програм допоміжних репродуктивних технологій» (2013); «Правовий статус сурогатної матері» (2013); «Щодо визначення походження дитини при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій» (2016); «Репродуктивні права людини як пріоритетний напрямок дослідження у юриспруденції» (2016); «Актуальні питання захисту репродуктивних прав людини в умовах сьогодення» (2017). Особливого значення має наукова розвідка «Деякі аспекти договору сурогатного материнства» (2017), в якій підкреслюється важливість, для регулювання правовідносин з надання медичних послуг методами ДРТ укладення договору про сурогатне материнство, де сторонами відповідно виступають потенційні батьки і заклад охорони здоров'я.

Науковиця також наголошує, що у зарубіжних країнах у правовідносинах з сурогатного материнства, крім закладу охорони здоров'я, бере участь посередник, з яким укладається договір на надання низки послуг потенційним батькам. Таким чином, відбувається розподіл функцій між різними учасниками ДРТ, а саме: заклад охорони здоров'я надає медичні послуги; посередник надає організаційні та консультативні послуги; адвокат надає юридичні послуги [30, с. 184]/Корисною була і наукова розробка «Репродуктивні права людини як різновид прав новітнього покоління: теорія та нормативно-правова регламентація» (2020), в якій А. П. Головащук виокремлено декілька підходів до визначення місця репродуктивних прав: перший полягає у розумінні репродуктивних прав як частини права на життя; другий ґрунтується на тому, що репродуктивні права є складником права на здоров'я; третій підхід визначає репродуктивні права як окремий вид немайнових прав особи [29-36].

В дисертаційному дослідженні проаналізовано і ряд інших наукових праць, в тому числі тих, які проводилися зарубіжними фахівцями у сфері, яка є предметом нашої роботи.

Нині з упевненістю можна стверджувати, що сучасні технології надають можливість особам, які внаслідок відсутності здорової репродуктивної функції, можуть реалізувати своє право на батьківство та материнство, скориставшись методом замінного (сурогатного) материнства і послугами сурогатної матері. В світі в цілому, і в Україні, зокрема, такий спосіб дітонародження уже давно набув поширення, і безумовно є і перспективним, і позитивним способом виникнення у осіб батьківства, материнства з усім комплексом відповідних прав та обов'язків.

Разом з тим, необхідно визнати, що з юридичної точки зору, сурогатне материнство водночас є і одним із найбільш проблемних правових інститутів, пов'язаних із правовим статусом сурогатної матері, народженої нею дитини, майбутніх (потенційних) батьків, інших учасників таких правовідносин (до прикладу – медичний заклад). Та найбільш проблемним, попри відносну належну урегульованість інституту сурогатного материнства, є ряд питань, які за

певних обставин, можуть бути спірними – визначення походження дитини, у тому числі і у випадках, коли послугами української сурогатної матері користуються іноземні громадяни.

З метою глибокого аналізу правового регулювання цього інституту, сурогатне материнство, як різновид репродукції, обрано нами в якості окремого напрямку дослідження. Варто визнати, що питання сурогатного материнства активно обговорюються в науковому середовищі. Багато питань, пов'язаних із процедурою сурогатного материнства, в тому числі і передачею дитини потенційним батькам, розглядаються в межах адміністративного, і навіть, кримінального права, оскільки в деяких випадках правники взагалі ведуть мову про сурогатне материнство як завуальовану форму торгівлі людьми, що є кримінально караним діянням. Наше завдання полягає в тому, щоб розкрити приватно-правовий аспект сурогатного материнства, як способу виникнення у подружжя (переважно і бажано) батьківських прав та обов'язків.

Отже, для дослідження проблематики сурогатного материнства як підстави виникнення батьківських правовідносин, формулювання власних висновків та пропозицій до чинного законодавства, певного значення мали наукові здобутки таких українських учених, як: Н. М. Басай «Поняття сурогатного материнства» (2014), «Сурогатне материнство в Україні: сутність та окремі аспекти правового регулювання» (2014), «Програми сурогатного материнства і право дітей на сім'ю» (2017), в яких авторка на підставі аналізу чинного українського законодавства стверджує, що надзвичайно комерціалізовані в нашій країні програми сурогатного материнства мають мінімальне законодавче підґрунтя, а договір, виразні законодавчі вимоги до якого відсутні, переважно захищає інтереси сурогатної матері та батьків-замовників, при цьому - доля, права та інтереси дитини у цій ситуації, як правило, майже незахищені. І вкотре виноситься пропозиція про розробку та ухвалення закону, у якому б ці питання вирішувалися, можливо з запозиченням позитивного міжнародного досвіду [6, 7]; Я. Р. Марко «Право на сурогатне материнство: проблеми розширеного розуміння». У статті аналізуються

проблеми прав нового покоління, серед яких особливе місце займають репродуктивні права. На основі аналізу зарубіжних та вітчизняних нормативних актів і наукових досліджень доводиться необхідність розширеного доктринального розуміння права на сурогатне материнство (2016) [130]; Б. В. Островська «Діти війни: проблема сурогатного материнства під час військової агресії рф проти України» (2022), в якій досліджено проблем комерційного сурогатного материнства як складової частини послуг допоміжних репродуктивних технологій в Україні; проаналізовано його регулювання чинним національним законодавством України, а також положення законопроектів, які знаходяться на розгляді у профільному комітеті Верховної Ради України, що стосуються окремих аспектів сурогатного материнства; визначено головні напрями вдосконалення та розробки нормативно-правових актів у сфері допоміжних репродуктивних технологій щодо сурогатного материнства [163].

В нагоді стала і наукову розвідка Н. В. Камінської та А. Ю. Бондар «Сурогатне материнство: проблеми кваліфікації та перспективи законодавчого регулювання в Україні», де досліджено теоретичні і прикладні аспекти інституту сурогатного материнства, зокрема, різні підходи до визначення його поняття, видів та режимів застосування. Виокремлено основні проблеми застосування сурогатного материнства в Україні та шляхи удосконалення національного законодавства у цій сфері (2018) [78].

При розкритті даного питання нами було використано спільний доробок Х. М. Маркович та О. Б. Крікало «Сурогатне материнство в Україні: проблемні аспекти правового регулювання» (2020), в якому автори наголошують, що в більшості європейських держав заборонено використання сурогатного материнства з посиланням на порушення морально-етичних принципів, що в свою чергу зумовило значний попит іноземних громадян на отримання цих послуг в Україні, де на законодавчому рівні санкціоновано сурогатне материнство. Ми також згодні з висновками авторів, які вважають, що сучасна медицина у сфері репродуктивного здоров'я ще не адаптована в повному обсязі, і, як наслідок, правове забезпечення сурогатного материнства є одним із

законодавчо неврегульованих інститутів, що перебуває на межі цивільного та сімейного права права [131].

Виходячи з предмету даного дисертаційного дослідження обов'язковими для висвітлення стали питання, що розкривають історичний аспект становлення та розвитку інституту сурогатного материнства. Такими працями є: «Еволюція сурогатного материнства: правовий аспект» (Ю. М. Якушенко, 2020), в якій досліджено історію розвитку сурогатного материнства у світі. Автори вважають, що вивчення питання виникнення інституту сурогатного материнства та історія його правового регулювання, дасть змогу краще зрозуміти правову природу цього явища; проаналізовано та охарактеризовано основні періоди розвитку законодавства у сфері сурогатного материнства, а також подальші шляхи його удосконалення»; «Етичні проблеми сурогатного материнства згідно з вченням Католицької Церкви, (Р. П'ята, 2022), в якій автор приділив увагу правовим та етичним проблемам сурогатного материнства [257, 165].

Як уже відзначалося, в предмет нашого дисертаційного дослідження входить аналіз не лише законодавств України, а і національне законодавство країн Європейського Союзу та США. І як теж уже наголошувалось, це пов'язано із загальною світовою проблемою – неможливістю певних індивідів самостійно зачати і народити дитину. В сенсі наведеного, стали корисними наукові доробки: В. В. Бізоні, І. В. Атаманчука «Інститут сурогатного материнства в Україні та зарубіжних країнах», де авторами проаналізовано чинне законодавство окремих зарубіжних країн; встановлено кваліфікацію країн залежно від легітимності сурогатного материнства та запропонована необхідність прийняття профільного закону у сфері допоміжних репродуктивних технологій, в тому числі сурогатного материнства (2021) [10]; М. М. Новицької, А. В. Кожушко «Прогалини у нормативно-правовому регулюванні сурогатного материнства в Україні та аналіз досвіду зарубіжних країн», де розглянуто процедуру сурогатного материнства, здійснено порівняльно-правовий аналіз норм законодавства окремих європейських країн та США (2020) [161]; О. В. Оніщенко, П. Ю. Козіної «Сурогатне материнство в Україні та за кордоном:

порівняльно-правовий аспект», в якій розкрито роль та значення такого різновиду репродуктивної медицини, як сурогатне материнство; проаналізовано українське законодавство у сфері сурогатного материнства, підкреслено наявні прогалини та недоліки, які потребують усунення та здійснено порівняння вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо укладення та виконання договору сурогатного материнства (2015) [162]; Г. В. Боровенської, В. В. Коваленко «Інститут транскордонного сурогатного материнства за законодавством Франції: проблеми та перспективи розвитку», у якій йдеться про заборону сурогатного материнства на законодавчому рівні у Франції, досліджуються причини цієї заборони та виникнення у зв'язку з цим необхідності у громадян Франції, які хочуть стати батьками, але не мають такої можливості, звертатися до права іншої країни, яка дозволяє сурогатне материнство, тим самим обходячи законодавство Франції. Авторами надається низка рекомендацій, роз'яснень та застережень стосовно цієї проблематики (2021) [14].

Подібні питання були предметом наукової розвідки І. А. Шумило та О. С. Ковпик «Правові та етичні проблеми транскордонного сурогатного материнства», де авторами проаналізовано дослідження вітчизняних та іноземних науковців, міжнародне та національне законодавство, судову практику, а також думки представників громадянського суспільства щодо легітимності інституту сурогатного материнства в сучасних умовах (2020) [254].

Схожа проблематика досліджена і в статті Л. Парашук, І. Чаплі «Проблемні аспекти правового регулювання договору про сурогатне материнство в контексті гармонізації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» розглянуто питання правового регулювання відносин з надання послуг сурогатного материнства в Україні. Авторами з'ясовано, що нині в нашій державі відсутня чітка регламентація інституту сурогатного материнства, що на практиці призводить до порушення прав сторін договору про сурогатне материнство, а також створює загрозу правам дітей, народжених в результаті застосування методу сурогатного материнства. Незважаючи на відсутність комплексного регулювання сурогатного материнства в Європейському Союзі,

врахування позитивного досвіду європейських країн, а також практики Європейського Суду з прав людини сприятиме наближенню вітчизняного законодавства у сфері сурогатного материнства до європейських стандартів захисту прав людини (2022) [167].

Як відомо, у приватному (цивільному) праві однією із підстав виникнення зобов'язань – є укладення договору. Незважаючи на специфіку суб'єктного складу та більш специфічний предмет – послуга виношування та народження дитини, договір про сурогатне материнство має цивільно-правову природу, з усіма характерними для нього юридичними ознаками та істотними умовами. У зв'язку з цим питання правового регулювання відносин сурогатного материнства шляхом укладення відповідного договору, в юридичній літературі приділена значна увага. При дослідженні окресленої проблематики нами були використані напрацювання багатьох українських фахівців, зокрема, таких як: О. Л. Дзюбенко «Правова природа та істотні умови договору про сурогатне материнство» (2020) [57] та «Договір про сурогатне материнство: природа, суб'єктний склад та істотні умови» (2021) [58]; В. Є. Яковлева, Н. С. Хатнюк «Договір про сурогатне материнство» (2020) [256]; О. Біланова «Багатоаспектні підходи цивілістів до розуміння правової природи договору сурогатного материнства» (2022) [11]; Е. Костик «Правова природа договору про сурогатне материнство» (2022) [97]; О. Гнатів «Договір про сурогатне материнство як регулятор даних правовідносин» (2023) [28].

Питання особливостей виконання договору про сурогатне материнство, а також питання протидії використанню сурогатного материнства, як засобу торгівлі людьми, викладені у науковій розвідці Є. Д. Копельців-Левицької «Сурогатне материнство: торгівля дітьми чи послуга у сфері допоміжних репродуктивних технологій» (2019) [95] та спільному доробку О. В. Культенко, Т. І. Петровці «Заходи протидії невиконання чи неналежному виконанню договору сурогатного материнства» (2021) [114]. Названі роботи були необхідними для висвітлення об'єктивної динаміки правового регулювання сфери репродукції в Україні.

Українське суспільство по різному сприймає ідею шлюбного партнерства (одностатевих шлюбів), а український законодавець закріплює та зберігає класичну форму шлюбу, укласти який можуть лише особи різної статі. В дисертаційному дослідженні правовому регулюванню шлюбних партнерств в деяких країнах Європейського Союзу та США приділена певна увага, оскільки на порядку денному не лише можливість публічно перебувати в шлюбі, а і можливість мати і виховувати дітей, що зумовило необхідність аналізу наукових та спеціальних джерел, присвячених проблематиці визначення походження дитини у випадках, коли маємо негетеросексуальний шлюб, інакше кажучи, коли подружжям є особи однієї статі.

Варто звернути увагу на те, що така проблематика є актуальною, про що свідчить значна кількість наукових розробок, як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців. До того ж, в цих дослідженнях висвітлюються не лише моральні, а й правові аспекти даного питання. Адже, як уже зазначалося, на перший план виходить не право осіб офіційно перебувати в одностатевому шлюбі (це право багатьма країнами легалізовано на рівні закону), а право таких осіб бути батьками. В числі таких необхідно виділити роботи: Т. С. Кириченко «Одностатеві шлюби: міф чи реальність» (2012) [84]; Ю. Р. Лампеки, К. К. Борщ «Ставлення молодих людей до сексуальних меншин» (2014) [115]; І. О. Данілової «Визнання одностатевих шлюбів в Україні: бути чи не бути?» (2017) [54]; А. Ізвозікової «Словенія легалізувала одностатеві шлюби й усиновлення дітей представниками ЛГБТ» [74]; Т. Кравцової, М. Корнієнко «Легалізація цивільного партнерства: світовий досвід та українські перспективи» [98]; О. Росоляк, О. Єднак «Проблематика визнання та запровадження правових механізмів щодо реалізації права на одностатевий шлюб у світі (порівняльно-правовий аспект)» (2018) [214]; Т. Маньоги, Л. Швець «Правове регулювання нетрадиційних форм шлюбно-сімейних відносин» (2022) [129], Л. І. Радченко «Усиновлення одностатевими парами: світові тенденції, проблеми та перспективи» (2023) [189].

Як і в попередніх параграфах, для висвітлення питання визначення походження дитини в одностатевих шлюбах, було використано галузеве

національне законодавство Європейського Союзу та США та правова доктрина названих країн.

Зрозуміло, що в наведеному огляді знайшли відображення не всі наукові джерела, використані нами в контексті даного дослідження. Однак, вважаємо за доцільне зауважити, що всі, без винятку, наукові джерела відіграли надзвичайно важливу роль при формуванні власної авторської позиції та пропозицій щодо оптимізації чинного законодавства у досліджуваній сфері.

1.2. Методологія дослідження визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США

В науковій літературі слушно наголошується, що для проведення наукового дослідження дуже важливо мати уявлення про процес наукового дослідження взагалі, методологію та методи наукової роботи зокрема, оскільки саме на перших кроках оволодіння навичками наукової роботи виникає найбільше питань саме методологічного характеру [142, с. 63].

Отже, важливим аспектом при здійсненні будь-якого наукового дослідження, так би мовити, гарантією досягнення позитивного та очікуваного результату, виступають методи, способи та прийоми дослідження, і, що не менш важливо, їх застосування повинно використовуватись у визначеній послідовності. Для вирішення поставленого науково-дослідного завдання – розроблення та оптимізація інституту визначення походження дитини за законодавством України, Європейського Союзу та США, нами було опрацьовано низку навчальної та методологічної літератури з тим, щоб як найкраще розкрити проблематику нашого дисертаційного дослідження.

Так, в основу вивчення загальних принципів застосування методологічних засад у науковому дослідженні нами було звернено увагу на науковий доробок П. М. Рабінович «Основи загальної теорії права та держави» (2018) [187].

Крім того, відіграло важливу роль і ознайомлення зі спільним доробком С. Е. Важинського та Т. І. Щербак «Методика та організація наукових досліджень» (2016), в якій авторами висвітлено основні питання методики та організації науково-дослідної діяльності; викладено поняття, принципи, особливості планування, методи, структуру і технології теоретичних та експериментальних досліджень [19].

Корисним для визначення методів дослідження тематики був і навчальний посібник – «Методологія наукових досліджень» (В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов, 2017), в якому висвітлюється питання методики, організації та проведення наукових досліджень, в тому числі дисертаційних [142].

Незамінною, в ході здійснення дослідження, стала і розробка колективу авторів (В. С. Антонюк, Л. Г. Полонський, В. І. Аверченков, Ю. А. Малахов) «Методологія наукових досліджень» (2015), в якій висвітлено теоретичні засади методології наукової творчості, методи наукового пізнання та інформаційного пошуку під час проведення наукового дослідження. Автори вказують на важливість науки і наукових досліджень та досить детально, і водночас доступно, розкривають методику написання, оформлення й захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук [2].

В числі інших необхідно назвати і навчальний посібник, підготовлений авторським колективом КПІ імені Ігоря Сікорського «Методологія науково-дослідної діяльності» (Т. А. Роїк, 2021), в якому висвітлені теоретичні засади методології науково-дослідної діяльності, а також надані конкретні рекомендації щодо виконання окремих видів наукових, навчально-дослідних, дисертаційних та інших робіт, і які були використані нами при визначенні методів дослідження обраної проблематики 143[1]. Певного значення для обрання методів даного дисертаційного дослідження відіграли і навчальні посібники (О. К. Ткаченко, В. Л. Рудніцький, А. В. Зіновчук) «Методика наукових досліджень» (2012) [238] та А.І. Грабченко, В. О. Федорович, Я. М. Гаращенко «Методи наукових досліджень» (2009) [49].

В науці закріплене правило за яким, будь-яке наукове дослідження, починаючи від його творчого задуму та постановки проблеми і закінчуючи висновками та оформленням результату, відбувається за індивідуальними характеристиками та особливостями особи, яка має намір здійснити це дослідження.

Проте, навіть за таких умов, існує можливість виокремити деякі загальні підходи щодо його проведення, які, як правило, називають методологією.

Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження, а саму методику розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом [111, с. 78]. О. В. Саввова, констатує, що поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це – система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це – вчення про цю систему, загальна теорія методу [220, с. 15].

Таким чином, під методологією наукового дослідження розуміють сукупність принципів, засобів, методів, форм організації та проведення наукового пізнання постановленої проблеми [143, с. 6].

Погоджуючись з позицією цитованих науковців, ми вважаємо, що методологічною основою сучасних правових досліджень є сукупність загальних принципів наукового пізнання, підходів та методів, що традиційно належать до методологічного апарату соціальних і гуманітарних наук, і які отримали поширення в теоретико-правових дослідженнях.

Підводячи певний підсумок, необхідно зробити такий висновок: методологія — це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [186, с. 56].

До слова, у філософських словниках, поняття «метод» (від грец. *methodos* - шлях, спосіб пізнання, дослідження) визначається як спосіб досягнення певної мети, сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння

дійсності. В свою чергу під методом пропонується розуміти шлях пізнання, який дослідник прокладає до свого предмета, керуючись певною гіпотезою [49, с. 14].

Загалом, можна стверджувати, що метод наукового дослідження – це конкретний спосіб пізнання певного об'єкту шляхом його вивчення під особливим кутом зору.

В контексті наведеного, вважаємо за доцільне приєднатися до міркувань Д. М. Белова, який вказує, що методологія істотно впливає на зміст і систематизацію наукового знання, якісні характеристики одержуваних результатів, загальний стан будь-якої проблеми, а також те, що методологія повинна давати чітке уявлення щодо всебічного пізнання відповідного предмета [9, с. 45].

Зрозуміло, що при регулюванні приватно-правових відносин, до яких серед іншого віднесені і відносини щодо визначення (встановлення) походження дитини, в обов'язковому порядку повинні бути застосованими особливі методи – сімейно-правовий (в окремих випадках - цивільно-правовий). Такі методи, на думку українських фахівців у галузі приватного права, передусім характеризуються юридичною рівністю сторін; автономією їхньої волі та майновою самостійністю; диспозитивністю (правом сторін самостійно визначити характер своїх відносин у межах чинного законодавства); особливим способом вирішення спорів між учасниками правовідносин [241, с. 16].

Загалом же, в сучасній правовій науці виділено загальні, найбільш застосовувані та фундаментальні методи, які є необхідними для проведення повноцінного та всебічного дослідження.

Отже, для здійснення будь-якого дослідження пропонуються наступні методи наукового пізнання: загальнонаукові, спеціальні та філософсько-світоглядні. Серед загальнонаукових методів нами виділено: методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції, порівняння та аналогії, абстрагування та узагальнення та б. ін. До числа спеціальних методів відносимо: метод збору та обробки інформації, спостереження, опитування тощо. Філософсько-світоглядні методи (матеріалістичний, ідеалістичний, діалектичний,

метафізичний), сприяють визнанню чи запереченню об'єктивних соціальних, у т. ч. державно-правових, закономірностей та можливості їх пізнання, здобуття істинних знань про них [221, с. 30; 2, с. 36-37; 187, с. 215].

Таким чином, загальнонаукові та спеціальні методи в своєму поєднанні складають метод пізнання будь-якої галузі юридичної науки, зокрема й науки приватного, в тому числі сімейного права.

Однак, при цьому необхідно зауважити, що саме конкретний метод покликаний вирішувати окреме завдання та розкрити повністю предмет дослідження лише в сукупності з іншими методами та підходами. І в цьому випадку, не можемо не звернутися до П. М. Рабіновича, який при здійсненні дослідження наполягає на обов'язковості дотримання таких загальнометодологічних правил: об'єктивної обумовленості обраних методів дослідження його предметом; необхідність встановлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести і перевірити за посередництвом певного об'єктивного критерію; неодмінним показником прийнятності, евристичності певного дослідницького підходу (методу) - є його спроможність сприяти виявленню, розкриттю соціальної сутності явищ, що вивчаються [187, с.215-216].

З огляду на наведене, дослідження проблематики визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США, зумовило необхідність використання наступних методів наукового пізнання.

Першим методом, який було використано при дослідженні проблематики визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США став діалектичний метод, який вважається одним із найбільш універсальних та фундаментальних методів, адже саме він лежить в основі будь-якого наукового дослідження.

С. М. Петрова визначає діалектичний метод як обов'язковий компонент дослідження, оскільки його використання в дослідженні явищ, понять, категорій дозволяє правильно відобразити реальну дійсність, яка в об'єктивному світі перебуває в постійному русі, розвитку [168, с. 33]. На думку В. Лисого, в процесі

пізнання діалектичний метод дозволяє розкрити закони руху людського мислення до істини [119, с. 22].

Таким чином, використання діалектичного методу надало змогу комплексно з'ясувати: загальнотеоретичні засади встановлення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США; поняття та сутність інституту шлюбного материнства, батьківства, встановлення походження дитини, народженої за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, особливості встановлення факту батьківства, материнства та визначенні походження дитини у шлюбному партнерстві у країнах ЄС та США.

Ефективним у своєму застосуванні є історико-правовий метод, завдяки якому отримана змога простежити еволюцію формування та розвитку інституту визначення (встановлення) походження дитини в законодавстві України, окремих країн Європейського Союзу та США. За допомогою історико-правового методу досягнута можливість дослідити генезу вітчизняної та зарубіжної наукової думки щодо визначення походження дитини, і особливо при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій. Крім того, історико-правовий метод багато в чому сприяв виявленню проблемних аспектів у регулюванні досліджуваних відносин та дозволив дійти висновку про необхідність удосконалення галузевого законодавства.

Для вивчення та узагальнення правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку визначенням (встановленням) походження дитини в сімейному праві України, його співставлення з нормами законодавства країн Європейського Союзу, США та з метою запозичення й використання позитивного зарубіжного досвіду, було використано порівняльно-правовий метод (метод компаративістики). Зазначений метод сприяв виявленню певних закономірностей наукових поглядів у зарубіжній та вітчизняній доктрині.

Певного значення для здійснення дослідження мали і логічні методи мислення, що рухаються від відомого до невідомого - індукція та дедукція. Розглядаючи загальні питання методології наукової діяльності, фахівці окреслюють індукцію (індуктивний метод) як метод пізнання, за якого на основі

часткових передумов та емпіричних даних формується узагальнення (загальний висновок, правило, положення, теоретичні знання). Пов'язуючи між собою теорії з експериментом, цей метод є джерелом нових ідей і гіпотез.

Щодо методу дедукції, то – це метод пізнання, який полягає у виведенні висновків часткового характеру із загальних передумов. Узагальнюючи емпіричний матеріал, індукція готує підґрунтя для висунення припущень про причину досліджуваних явищ, а дедукція, теоретично обґрунтовуючи отримані індуктивним шляхом висновки, знімає їхній гіпотетичний характер і перетворює в достовірне знання [238, с. 39].

Отже, метод індукції було використано для формування нових положень, наукових узагальнень на підставі вивчення теоретичного матеріалу та матеріалів судової практики – українських, національних судів країн Європейського Союзу, США та рішень ЄСПЛ. Це дозволило звернути увагу на найбільш загальні судові помилки, що мають місце при вирішенні питання про встановлення батьківства/материнства, а особливо при встановленні факту батьківства/материнства. В глобальному значенні - виявлені недоліки та спірні положення національної та міжнародної судової практики дозволяють виробити певні правові механізми, спрямовані на підвищення ефективності реалізації практичної складової у досліджуваній сфері.

Використання в дисертаційному дослідженні методу дедукції сприяло найбільш повному тлумаченню понять, які застосовуються в окресленій сфері: материнство, батьківство, шлюбне материнство/батьківство; презумпція; сурогатне материнство; репродуктивні права, репродуктивні технології та б. ін.

При розробці пропозицій щодо тлумачення основних понять проблематики визначення походження дитини за вітчизняним та зарубіжним законодавством (Україна, країни Європейського Союзу, США) використано методи аналогії та моделювання.

Метод аналогії сприяв, на підставі загальнотеоретичних знань, обґрунтувати власні судження та висновки, а також став універсальним засобом аргументації наукових висновків, формулювання пропозицій щодо оптимізації

сімейного та іншого галузевого законодавства у сфері визнання (встановлення) материнства/батьківства дитини.

З точки зору А. О. Лопатьєва, моделювання як метод наукового дослідження виник у зв'язку з необхідністю вирішувати такі задачі, які за певних причин не могли бути вирішені безпосередньо. Безпосереднє дослідження об'єкта буває неможливим у тих випадках, коли об'єкт малодоступний за своєю природою, якщо його не існує, і необхідно обрати найкращий варіант для його створення, коли дослідження об'єкта вимагає багато часу, економічно не вигідне тощо [120, с. 4]. Отже, метод моделювання використано при з'ясуванні особливостей застосування чинного сімейного законодавства при визначенні походження дитини залежно від сімейного стану батьків (перебувають у зареєстрованому шлюбі чи ні) та способу народження дитини (природній, застосування ДРТ, в тому числі за допомогою сурогатної матері).

Використання методу абстрагування дозволило виокремити особливості правового статусу батьківства – подружжя, одинокої особи, сурогатної матері, анонімного (неанонімного) донора (донорів) статевих клітин, медичного закладу (установи), які задіяні в процесі запліднення, виношування та народження дитини за допомогою репродуктивних технологій. Метод абстрагування дозволив також виділити умови та підстави застосування репродуктивних технологій, в тому числі – шляхом сурогатного (замінного) материнства.

В юридичній літературі зазначається, що при здійсненні дослідження необхідним є використання методу системного аналізу. Системний аналіз призначений для правильного вибору системного інструментарію з метою розв'язання поставленої проблеми. Термін «системний аналіз» переважно використовується для характеристики процедури проведення системного дослідження, що полягає в розмежуванні проблеми на її складові, які доступніші для вирішення, у використанні адекватних спеціальних методів для розв'язання окремих питань і, зрештою, в об'єднанні часткових рішень таким чином, щоб проблема була вирішена загалом. Отже, системний аналіз передбачає не лише органічне поєднання аналітичного розчленування проблеми на частини та

дослідження зв'язків і відношень між цими частинами, а й вимагає розгляду цілей і завдань, загальних для усіх частин, потім відповідно до одержаних результатів – здійснення синтезу загального рішення із частковими рішеннями. Метод системного аналізу дозволив здійснити оцінку правового регулювання інституту визначення походження дитини в сімейному праві України, країн ЄС та США [19, с. 60-61].

Системно-структурний метод слугував визначенню походження дитини шляхом визнання батьківства/материнства подружжям та його взаємозв'язку з іншими способами встановлення батьківства, зокрема – в добровільному (реєстраційному) та в примусовому (судовому) порядках.

Формально-догматичний метод було застосовано при тлумаченні базових правових категорій, які широко використовуються при дослідженні питань щодо визначення (встановлення) походження дитини. В результаті застосування названого методу розроблено, поглиблено та уточнено понятійно-категоріальний апарат в межах дисертаційного дослідження.

Формально-юридичний метод сприяв здійсненню аналізу низки вітчизняних (Україна), національних (ЄС, США) та міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють відносини в сфері визначення (встановлення) походження дитини.

Прогностично-правовий метод дозволив розглянути основні правові засади регулювання відносин щодо встановлення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій та запропонувати редакційні зміни та доповнення до СК України, інших нормативно-правових актів, дотичних до сфери правового регулювання відносин, пов'язаних із встановленням визначення походження дитини.

Таким чином, дослідження проблематики щодо визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США здійснювалося за допомогою використання як загальних, так і спеціально-правових методів наукового пізнання. Застосування цих методів у системному

взаємозв'язку забезпечило виконання завдань дослідження та досягненню його мети.

1.3. Презумпція шлюбного материнства, батьківства як основний спосіб визначення походження дитини за сімейним законодавством України, країн Європейського Союзу та США

Природне право людей бути батьками закріплене на законодавчому рівні, і держава вживає відповідних заходів, усіляко заохочуючи материнство, батьківство. Ст. 51 Конституції України, прямо наголошує, що дитинство, материнство, батьківство охороняються державою [93]. Аналогічну норму містить і Сімейний кодекс України, в ст. 5 якого зазначено, що держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, а також створює умови для зміцнення сім'ї [230].

Справедливим уявляється твердження В. С. Гопанчука та А. Л. Калінюк про те, що дитина, вважається повноцінним суб'єктом сімейних відносин та наділяється певними правами, які гарантовані їй державою й визначені в різного рівня національних та міжнародних нормативно-правових актах [77, с. 137-138].

Серед національних нормативно-правових актів в першу чергу необхідно виділити: Закони України «Про охорону дитинства» [182], «Про запобігання та протидію насильству» [184], «Про соціальні послуги» [183] та багато інших. Одним із основоположних міжнародно-правових документів є - Конвенція ООН про права дитини, ст. 7 якої, серед інших, передбачено право дитини знати своїх батьків [88].

Л. В. Красицька, небезпідставно, правомочність знати своїх батьків розглядає як складову права дитини жити і виховуватися в сім'ї [108, с. 90]. Ми також згодні з позицією С. Т. Мішуровської, яка наголошує, що право дитини знати своїх батьків є складовою права на приватне життя [152, с. 53].

Таким чином, наголошують науковці, і ми приєднуємося до таких висновків, походження дитини, її генетична історія, біологічні зв'язки виступають тими факторами, що впливають на формування особистості дитини, а в подальшому стають важливою частиною її ідентичності, як члена суспільства, і як учасника конкретних суспільних відносин [77, с. 138].

Визначення походження дитини тісно пов'язане з іншим питанням – наявністю правових презумпцій, які є невід'ємним елементом, необхідним для дотримання порядку (процедури) встановлення батьківства, материнства. На нашу думку, однією з переваг правових презумпцій є те, що вони містяться в правових нормах, і в деяких випадках слугують їх логічним підґрунтям та перебувають у безпосередньому зв'язку з правосуб'єктністю особи і юридичними фактами. Ключовою обставиною, яка викликає необхідність існування правових презумпцій, є об'єктивно існуюча неможливість достовірного встановлення деяких юридичних фактів. Тому ми приєднуємося до точки зору Р. Д. Ляшенко, яка формулює висновок, що правові презумпції здійснюють ефективний вплив на суспільні відносини після їх закріплення у нормах права, в результаті узагальнення суспільної практики. Таким чином, вони (презумпції) набувають формалізованого, загальнообов'язкового характеру, а їх порушення або неправильне використання спричиняє застосування санкцій [122, с. 3].

Варто зазначити, що правові презумпції - інститут, який достатньо широко використовується в галузевому законодавстві. Однак, найбільш часто норми цього інституту застосовуються у сфері приватного права, яким регламентуються відносини, що безпосередньо торкаються прав, обов'язків та інтересів осіб у сімейних, і особливо, батьківських правовідносинах.

Ми переконані, що важливого значення для з'ясування правової природи та місця правових презумпцій в регулюванні будь-якого виду суспільних відносин, є їх поділ за формою здійснення (реалізації). За таким принципом, в доктрині приватного права, прийнято виділяти легальні та фактичні презумпції.

При цьому, легальні презумпції визначаються, як припущення, що закріплені нормами права прямо чи побічно (презумпція батьківства – чоловік, який перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, автоматично визнається батьком народженої нею дитини – ст. 122 СК України).

Фактичні презумпції визначаються як припущення, що ґрунтуються на розумних підставах та життєвому досвіді, які не отримали закріплення в нормативно-правових актах, та через що, не мають юридичного значення. У зв'язку з чим, ми солідарні з точкою зору А. Л. Калінюк, яка стверджує, що правова презумпція – це юридична категорія, самостійний засіб регулювання суспільних відносин; це закріплений законом юридичний обов'язок визнати певний факт (що припускається), поки інше не буде встановлено рішенням компетентного органу; формулюється законодавцем і діє як нормативний припис [76, с. 97].

Як бачимо, правові презумпції є невід'ємною частиною механізму правового регулювання суспільних, в тому числі сімейних відносин, де застосовуються, як легальні (законні), так і фактичні презумпції. І як нами вже зазначалось, чільне місце в структурі правових відносин щодо визначення походження дитини, належить саме правовій презумпції. Зрештою, застосування в сімейному праві презумпцій, і зокрема, презумпції шлюбного материнства та батьківства, спрощує процедуру визначення походження дитини, тим самим вивільняючи багатьох суб'єктів від здійснення зайвих і невиправданих, з позиції закону і права, дій.

Загальновідомо, що визначення походження дитини, призводить до виникнення у подружжя комплексу батьківських прав та обов'язків, визначених законом.

Досліджуючи проблематику підстав виникнення та змісту батьківського правовідношення, З. В. Ромовська свого часу вказувала, що права та обов'язки матері та батька дитини виникають з моменту її народження, і будь-якого додаткового документарного підтвердження з боку дружини та чоловіка не потребують [209, с. 77]. Проте, уже в іншому своєму доробку науковиця

зазначає, що для виникнення батьківських прав та обов'язків необхідна наявність складного юридичного факту, який включає в себе дві обставини: народження дитини (подія), – або біологічна ознака, і реєстрація народження державним органом реєстрації актів цивільного стану (дія), – або юридична ознака [205, с. 293]. На тепер, такий висновок повністю відповідає чинному сімейному законодавству, в якому чітко вказано, що підставою виникнення батьківських прав та обов'язків є походження дитини від матері та батька, засвідчене у порядку, встановленому законом – ст. 121 СК України.

Подібним чином до вирішення окресленого питання підходять і інші науковці. Зокрема, Х. І. Вонсович, стверджує, що факт походження дитини від даних батьків та засвідчення його в належному порядку - обов'язкові елементи фактичного складу, що необхідні для виникнення батьківських правовідносин. Значення цих елементів неоднакове: другий елемент є юридичним доказом наявності першого. Відсутність будь-якого з цих елементів виключає можливість виникнення батьківських правовідносин [23, с. 92-101].

Отже, перший елемент юридичного складу - наявність кровної спорідненості між дитиною і кожним з батьків, є типовим. Разом з тим, не велику, але проблему створює відсутність у СК України легального визначення поняття «кровне споріднення».

В юридичній літературі, кровна спорідненість розглядається, як родинні зв'язки між людьми, що ґрунтуються на походженні однієї особи від іншої чи кількох осіб від спільного пращура, або кровний зв'язок осіб, що походять один від одного, чи від спільного пращура [223, с. 76]. Біологічне походження пов'язує між собою батьків та дітей не лише кровним спорідненням, але й сукупністю прав та обов'язків, які не є «природною» приналежністю учасників батьківських правовідносин. З актом народження пов'язується лише виникнення таких прав у конкретних осіб. Юридичного значення кровне споріднення набуває лише у випадках, прямо передбачених законом. Тобто держава та право, не можуть створювати відносини споріднення, вони можуть лише регулювати уже існуючі родинні відносини. З огляду на сказане, слід зазначити, що походження дітей від

батьків переважно ґрунтується на кровно-родинних зв'язках. Проте сімейне законодавство регламентує і відносини так званого «соціального батьківства, материнства», яке є результатом застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Другий елемент юридичного складу може змінюватися, оскільки він фіксує наявність кровного зв'язку між батьками і дітьми за різними підставами, передбаченими законодавством [с. 96-97].

Отже, ведучи мову про визначення походження дитини, не можна залишити поза увагою питання щодо тлумачення понять «родинність», «кровне споріднення», «кровна родинність». Зрозуміло, що поняття родинності безпосередньо пов'язане з терміном «походження», яке, як правило, тлумачиться як факт народження дитини від визначених батьків (або одного із них). Разом з тим, існує ще, принаймні, декілька варіантів визначення родинності. За одним із них «родинність» є синонімом терміну «походження», та, відповідно, буде розумітися як генетичний зв'язок, що існує між дитиною та його матір'ю і батьком, що в цьому контексті розглядаються як донори двох унікальних статевих клітин, які в момент запліднення дали початок новому життю. За іншим, родинність – це правовідношення, яке виникає в силу державної реєстрації конкретних осіб, названих законом батьками, та яке пов'язує батьків взаємними правами та обов'язками по відношенню один до одного та по відношенню щодо дитини. Іншими словами, в поняття родинності включається як кровна, так і соціальна родинність, заснована на системі суспільних зв'язків.

Як бачимо, родинність – це складна соціально-біологічна категорія, яка одночасно виступає юридичним фактом–станом, що породжує певний комплекс правовідносин в сімейно-правовій, цивільній та інших сферах приватно-правового регулювання.

Нагадаємо, що законодавчого поняття «родинності» до тепер не сформульовано, спроби правової доктрини заповнити цю прогалину зводяться в основному до визначення родинності, як кровного походження однієї особи від іншої або від спільного пращура. Походження включає не лише юридичний, але,

насамперед, природно-біологічний аспект. При цьому ряд зарубіжних учених вважають, що останній превалює над юридичним і передує йому [260]. Дихтомія між цими двома аспектами вносить певні труднощі в розуміння концепції родинності та походження дитини.

До того ж можливість застосування допоміжних репродуктивних технологій, коли процес зачаття, виношування і народження дитини, може здійснюватися за допомогою третіх осіб, поставило під сумнів принцип обов'язковості біологічної родинності чи, як його іще називають іспанські вчені «принцип біологічної істини», який призводив би до встановлення батьківства чи материнства осіб – донорів статевих гамет¹.

Зрештою, в концепції родинності фактично було сформульовано новий принцип, відповідно до якого, в ряді випадків, формальний (юридичний) елемент повинен стояти вище біологічної родинності, і законними повинні визнаватися батьки, які уклали договір про застосування допоміжної репродукції з метою народження дитини.

Тому є певний сенс дослухатися до науковців, якими запропоновані нові критерії родинності, і головне, більш прогресивні, бо відповідають загалом сучасним правовим реаліям. Зокрема, це: наявність генетичного зв'язку; наявність вираженої волі, спрямованої на вчинення дій по зачаттю і народженню дитини; законність застосування допоміжних репродуктивних технологій; забезпечення найкращих інтересів дітей тощо.

Отже, у зв'язку із вищенаведеним та з метою оптимізації інституту визначення походження дитини, доповнити ст. 121 СК України, ч. 2 такого змісту:

2. «Права та обов'язки матері, батька і дитини, які не пов'язані між собою кровною родинністю, ґрунтуються на формально-юридичних засадах: вільного волевиявлення жінки, чоловіка вчинити дії, спрямовані на зачаття і народження

¹ Спеціалізована статеві клітина, що має половинний – порівняно з соматичними клітинами набір хромосом та слугує засобом статеві розмноження

дитини; законність застосування допоміжних репродуктивних технологій; забезпечення найкращих інтересів дітей тощо».

Доктриною встановлено, а практикою засвідчено, що найбільш прийнятним способом визначення походження дитини, є реєстрація її народженням дружиною та чоловіком, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Це правило закріплене ч. 1 ст. 122 СК України: дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, вважається такою, що походить від подружжя та складає зміст презумпції шлюбного материнства та шлюбного батьківства.

Законом також встановлено, що народження фізичної особи та встановлення її походження належать до актів цивільного стану, що підлягають державній реєстрації (ст. 49 ЦК України, ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [180]. Справедливим уявляється твердження А. О. Дутко, що державна реєстрація в цих випадках є зовнішнім вираженням існування певної обставини та свідчить про виникнення права й одночасно породжує це право, тобто має правовстановлювальний характер [65, с. 102].

Розглядаючи питання визначення походження дитини, варто підкреслити, що чинний СК України не містить таких понять, як материнство, батьківство, оскільки вважається, що вони не відносяться до правових категорій. Однак у СК України закріплено «право жінки «на материнство» (ст. 49) та «право чоловіка «на батьківство» (ст. 50) [230].

У сімейному праві тлумаченню поняття материнства приділена певна увага. Зокрема, З. В. Ромовська вказує, що материнство – це біосоціально-психологічно-правовий стан жінки від моменту вагітності і народження дитини й доти, доки житиме жінка або її діти [205, с. 595]. О. М. Ганкевич стверджує, що материнство – це фізіологічний, соціальний та психологічний стан жінки з моменту зачаття і до народження дитини, а з моменту народження як факт походження дитини від певної жінки, що ґрунтується на кровній спорідненості між матір'ю і дитиною, юридично посвідчений актовим записом про народження дитини в державних органах РАЦСу, що є передумовою виникнення правового статусу матері [25, с. 97]. На думку В. Ю. Москалюк,

материнство – це фізіологічний та соціальний стан жінки з моменту зачаття або (застосування репродуктивних технологій) до смерті дитини або смерті самої матері [153, с. 124-129]. З точки зору В. П. Мироненко, материнство – це стан жінки, яка має дитину [223, с. 186]. І. А. Бірюков. визначає материнство, як забезпечену законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію, належним чином утримувати дітей та виховувати їх в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини [225, с. 78]. С. Д. Чернік, визначає материнство як фізіологічний, соціальний та психологічний стан жінки від зачаття дитини до народження дитини й до того моменту, коли вона залишається матір'ю своєї дитини [245, с. 28]. Представники суміжних наук під материнством пропонують розуміти функцію жіночого організму, призначення народжувати дітей, забезпечувати їх турботою та ефективно здійснювати виховний вплив з метою повноцінного розвитку особистості [240, с. 5].

Як бачимо, поняття «материнство» включає в себе і фізіологічний стан жінки під час вагітності, і її соціально-правовий статус після народження дитини. Вдалими з точки зору практичної реалізації правової норми про визначення походження дитини від матері, є міркування Ю. В. Драгомирової, яка зазначає, що для встановлення материнства немає ніякого значення сімейний стан жінки. У сімейному законодавстві діє загальний принцип, згідно якого, матір'ю дитини є жінка, яка її народила. Звертатись до органу державної реєстрації актів цивільного стану з метою реєстрації народження дитини має право матір дитини, яка була народжена у шлюбі, або поза ним. Якщо дитина була народжена поза шлюбом, походження дитини від матері визначається на підставі документу закладу охорони здоров'я про народження нею дитини [61, с. 57].

Варто наголосити, що в законі втілена презумпція шлюбного походження дитини, яка полягає в тому, що дитина, яка зачата і народжена або лише народжена у шлюбі, походить від подружжя, яке перебуває в цьому шлюбі. З точки зору О. Є. Харитонова, така презумпція встановлена для спрощення процедури реєстрації походження дитини, а також з огляду на те, що зазвичай

народження дитини в шлюбі не заперечується батьками, а є цілком логічним і закономірним у шлюбних відносинах [222, с. 78-79].

Ми також солідарні із міркуваннями Н. М. Конончук, яка переконана, що українським законодавством встановлено природну концепцію походження дитини. По-перше, закріплено презумпцію батьківства чоловіка щодо дитини, яку народжує його дружина. По-друге, дозволено визнання батьківства за спільною заявою матері та чоловіка, який не перебуває з нею у шлюбі. В цьому випадку також має місце презумпція батьківства – закон не ставить у залежність таке батьківство від реального кровного зв'язку: якщо батьки визнають його наявність, то закон розглядає їх як осіб, від яких походить дитина. По-третє, у випадках, коли один із батьків не має кровного зв'язку з дитиною, але подає заяву про визнання свого материнства/батьківства, він записується матір'ю/батьком дитини (у разі застосування допоміжних репродуктивних технологій). У цих випадках, продовжує автор, і ми згідні з таким висновком, маємо справу з юридичною фікцією материнства/батьківства – визнання батьками осіб, які за природою не є такими. У випадках, коли діє презумпція батьківства, воно може бути оскаржено в суді; коли діє юридична фікція, оскарження є неможливим [90, с. 77].

Отже, визначення походження дитині від матері (презумпція шлюбного материнства) визначається на підставі факту народження жінкою дитини, що підтверджено довідкою медичного закладу, в якому відбулися пологи. Якщо дитина народилася поза межами медичного закладу, то факт народження жінкою дитини підтверджується свідками (у разі їх присутності) або ж медичними працівниками, які надавали післяпологову медичну допомогу, або лікарем-педіатром (сімейним лікарем), під наглядом якого перебуває новонароджена дитина. Своєю чергою, презумпція шлюбного батьківства – це припущення, що батьком дитини є чоловік, з яким мати дитини перебуває у шлюбі.

Не можемо не погодитись з З. В. Ромовською, яка стверджує, що така презумпція заснована на повазі до дружини як жінки і є законодавчим відбитком моральності її поведінки у шлюбі як морально-етичного стандарту. Відповідно,

дружина не має права заперечувати проти запису свого чоловіка батьком дитини, яка була зачата і (або) народжена у шлюбі, і одностороння заява про батьківство іншої особи не має достатнього правового значення, якщо чоловік у шлюбі наполягає на реєстрації себе батьком дитини [207, с. 37].

У науковій доктрині вказується, що презумпція батьківства чоловіка поширюється на дітей, які: зачаті й народжені у шлюбі; зачаті до шлюбу, але народжені у шлюбі; зачаті до шлюбу або у шлюбі, але народжені до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним; народжені до спливу десяти місяців з моменту встановлення режиму окремого проживання подружжя. При цьому, фахівцями підкреслюється, що презумпція батьківства не поширюється на дитину, яка була народжена до шлюбу, навіть якщо батьком дитини є теперішній чоловік її матері. Він може бути записаний батьком дитини відповідно до ст. 125 СК України. Крім того, трапляються випадки, коли жінка в момент зачаття дитини перебувала у шлюбі з одним чоловіком, а в момент народження – з іншим. Виникає конкуренція батьківства, яка чинним сімейним законодавством вирішується на користь чоловіка, у шлюбі, з яким жінка народила дитину [226, с. 268]. Це дійсно так, адже відповідно ст. 124 СК України, якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншою особою, вважається, що батьком дитини є чоловік її матері у повторному шлюбі [230].

На думку І. В. Рубець, однією з ознак правової презумпції є те, що вона не є неспростовною, а діє до того моменту, поки не буде доведено протилежне. Саме тому, в ситуації, коли чоловік, який зареєстрований батьком дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану на підставі презумпції батьківства, не є її біологічним батьком, може вимагати виключення про нього відомостей як батька дитини з актового запису про народження [217, с. 54].

Презумпція, в буквальному сенсі, означає лише припущення настання певного правового результату, а отже, за певних умов, такий результат може виявитися неправомірним. Це означає, що презумпція батьківства може бути

спростованою у таких випадках. По-перше, якщо мати дитини, яка перебуває у зареєстрованому шлюбі, під час реєстрації народження заявляє, що її чоловік не є батьком цієї дитини, і у зв'язку з цим просить не вказувати його батьком в актовому записі про народження дитини, то її прохання може бути задоволене лише за наявності спільної заяви самої матері та її чоловіка про невизнання його батьком дитини, а також заяви іншого чоловіка про визнання свого батьківства та матері дитини. По-друге, у разі конкуренції батьківства, батьківство попереднього чоловіка може бути визнане: у добровільному порядку при поданні до ОДРАЦС спільної заяви попереднього чоловіка та чоловіка у повторному шлюбі; у примусовому порядку за наявності судового рішення про визнання батьківства попереднього чоловіка. По-третє, за ст. 129 СК України, особа, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, має право пред'явити до її чоловіка, якщо він записаний батьком дитини, позов про визнання свого батьківства [226, с. 270].

Завершуючи загальну характеристику визначення походження дитини від осіб, які перебувають у шлюбі за сімейним законодавством України, приєднуємося до висновку, що презумпція шлюбного батьківства надає певні "юридичні пільги" як матері, так і батькові дитини: дружина не зобов'язана доводити батьківство чоловіка; чоловік має право вимагати реєстрації себе батьком дитини [81, с. 61]. Також нам імпонує позиція Н. М. Конончук, відповідно до якої презумпція шлюбного батьківства є правовим інструментом охорони інтересів матері та дитини і також слугує інтересам чоловіка, надаючи йому право вимагати реєстрації себе батьком [91, с. 16].

Однак, розглядаючи питання презумпції шлюбного материнства, батьківства, варто звернути увагу на те, що існує декілька випадків, коли загальне правило застосування презумпції шлюбного походження не застосовується для регулювання окреслених відносин. Зокрема, це стосується випадків припинення шлюбу внаслідок визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення померлою (ст. ст. 43, 46 ЦК України). Крім того, як

уже нами вказувалось, презумпція шлюбного походження не повинна застосовуватись у разі встановлення між подружжям режиму окремого проживання. Ст. 120 СК України передбачає, що у разі встановлення режиму окремого проживання подружжя дитина, народжена дружиною по спливу десяти місяців, не вважається такою, що походить від її чоловіка. Проте як саме необхідно реєструвати таку дитину, СК України, на жаль, не визначає. У ч. 2 п. 14 Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні, передбачено, що при пред'явленні дружиною копії рішення суду про встановлення для подружжя режиму окремого проживання, державна реєстрація народження дитини проводиться в такому ж порядку, як і у випадку, коли батьківство дитини не встановлене, тобто за вказівкою матері відповідно до ч. 1 ст. 135 СК України. Очевидно, що невстановлення батьківства щодо дитини в даному випадку презюмується абсолютно безпідставно. Бажання визнати своє батьківство може висловити як чоловік цієї жінки (другий з подружжя), так і будь-який інший чоловік, який вважає себе батьком дитини. Але законодавство не передбачає для жодного з них такого права, а тому для визнання батьківства їм необхідно буде подавати позов до суду [216, с. 428].

Такі загальні положення презумпції шлюбного материнства/батьківства закріплені національним сімейним правом.

Щодо європейського законодавства, яке регулює сферу визначення походження дитини та практики його застосування, необхідно звернути увагу на наступні аспекти.

Походження дитини – є базисом, на якому ґрунтуються права та обов'язки батьків і дітей. Нами уже неодноразово підкреслювалось, що визначення походження дитини – це фіксація її народження, як юридичного факту. Тому питання правового регулювання цих відносин завжди будуть в центрі уваги, і завжди будуть регламентовані законодавством. В сенсі наведеного, ми приєднуємося до точки зору українських фахівців, які вказують, що особливого значення це питання має тому, що законодавство окремих країн містить серйозні розбіжності у становищі шлюбних та позашлюбних дітей. Слід вказати, що на

теперішній час наявність експертизи ДНК дозволяє практично на 100 % гарантувати генетичний зв'язок дитини з батьками. Разом з тим сучасне законодавство країн ЄС не вимагає, щоб чоловік і жінка, які претендують на реєстрацію в якості батьків дитини, мали би в своєму розпорядженні неспростовні речові докази. Визнані з часів римського права презумпції батьківства та материнства ефективно працюють і по сьогоднішній день [77, с. 138].

Як і в українському законодавстві, у країнах Європейського Союзу також діє презумпція материнства «*Mater semper certa est*», що означає: «Мати завжди достаменно відома». Підтвердженням походження дитини від матері є, зазвичай, документи медичного закладу, в якому дитина народилася, а при народженні поза медичним закладом – медичні та інші документи, або ж покази свідків [113, с. 153]. Разом з тим, не всі науковці притримуються такої позиції. На думку Л. В. Красицької, яку ми повністю поділяємо, з 1978 року, коли перша дитина була зачата за методикою *in-vitro*, принцип «*Mater semper certa est*» вже не може бути застосований у всіх без винятку випадках, оскільки в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій у дитини може бути як генетична, так і «природна» мати, які є різними людьми [101, с. 174].

Набагато складнішою в зарубіжному праві, вважають українські дослідники, є ситуація із встановленням батьківства. Хоча і тут діє презумпція батьківства – батьком дитини, народженої заміжньою жінкою чи народженої після припинення шлюбу, але в межах нормального періоду вагітності, є чоловік матері [77, с. 140].

Ми вважаємо, що загальне правило про «шлюбне материнство, батьківство» повинно бути збережено у разі збігу біологічного, і соціального батьківства, навіть при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, особливо в тих випадках, коли біологічний матеріал належить обом із подружжя. Тобто, норма про запис подружжя батьками дитини повинна бути застосовною у всіх випадках, без жодних застережень [43, с. 49].

Однак, варто зауважити, що європейська правова доктрина у сфері визначення походження дітей через соціальні зміни, які відбуваються в ряді європейських країн, дещо змінили існуючу концепцію. Так, наприклад, до Німецького цивільного уложення (Цивільний кодекс Німеччини) було введено новий параграф - § 1 571 Mutterschaft («материнство»), згідно з яким «Мати дитини – це жінка, яка її народила». До того ж, дане законодавче положення не може бути змінено згодою сторін [304].

З нашої точки зору, такі зміни пояснюються просто - Німеччина концептуально не сприймає будь-якого виду замінного материнства, і такі законодавчі нововведення є цілком закономірними та логічними для цієї країни.

Що стосується презумпції батьківства, то за законодавством Німеччини ймовірний батько може добровільно визнати своє батьківство і бути зареєстрованим як такий в уповноважених адміністративних органах держави. Тобто, особа, яка претендує на батьківство, повинна подати односторонню заяву до відповідних органів реєстрації, в якій зазначити про визнання свого батьківства щодо дитини з відповідним клопотанням записати його батьком в свідоцтві про народження дитини (п. 2 § 1592, § 1594–1598 НЦУ) [272]. Слід також вказати, що в німецькому праві, визнання батьківства не обмежено віком дитини, і може мати місце навіть після досягнення дитиною повноліття. Також батько може визнати дитину й після її смерті [304]. Іншими словами, батьком дитини визнається чоловік, який на момент народження був чоловіком матері; або чоловік, який визнав своє батьківство; або чоловік, чиє батьківство визнано судовими органами. При цьому батьківство, може бути оспорено чоловіком, якого визнано батьком; чоловіком, який не заперечує можливості свого батьківства; матір'ю дитини; самою дитиною чи державними органами (§ 1600 I НЦУ) [272].

Майже аналогічні правила щодо встановлення батьківства закріплені і в Цивільному кодексі Франції. Відповідно до ст. 311-25 Цивільного кодексу Франції, походження дитини від матері встановлюється її вказівкою в свідоцтво про народження дитини. Батьком дитини, зачатої чи народженої в шлюбі,

вважається чоловік. Дитина, народжена до 180-го дня шлюбу, є законною і вважається такою з моменту зачаття, оспорування батьківства припустимо, як правило, протягом шести місяців з моменту народження дитини (ст. ст. 314, 316) [242].

Однак презумпція батьківства не діє, якщо свідоцтво про народження дитини не вказує чоловіка в якості батька дитини, і дитина не володіє цивільним станом в якості його дитини. Мати ж вправі оспорити батьківство свого чоловіка, але лише з метою узаконення, коли вона після розлучення укладає шлюб з дійсним батьком дитини (ст. 318). Французьке законодавство не визнає відмов від позовів, що стосуються встановлення походження дітей. Для таких позовів встановлений 30-річний строк позовної давності (ст. ст. 311-7, 311-9) [242].

У Франції походження дітей регламентується особистим законом матері, який діє на момент народження дитини, а якщо мати – невідома, особистим законом дитини (ст. 311-14 ЦК Франції). Шлюб тягне за собою узаконення, якщо на момент його укладення такий наслідок допускається або законом, що регулює наслідки шлюбу, або ж особистим законом одного із подружжя, або ж особистим законом дитини. Узаконення в судовому порядку регламентується за вибором заявника або за особистим законом останнього, або особистим законом дитини (ст. 311-16 ГК Франції). Добровільне визнання батьківства чи материнства вважається дійсним, якщо воно було здійснено у відповідності з особистим законом особи, що його зробила, або у відповідності з особистим законом дитини (ст. 311-17 ЦК Франції) не обмежено.

На відміну від законодавства Німеччини та Франції, у Польщі для визнання батьківства необхідно отримати згоду матері, яку вона може висловити у спосіб встановлений законом упродовж трьох місяців від дня подання чоловіком заяви про визнання себе батьком дитини (ст. 73 § 1 КСО). У разі, якщо мати не має батьківських прав, для визнання батьківства додатково вимагається згода дитини. Заява про визнання батьківства подається публічно, тобто в присутності нотаріуса або працівника органу реєстрації актів цивільного стану (п. 1 § 44 Закону про цивільний стан), які зобов'язані пояснити правові наслідки подання

такої заяви (§ 2 ст. 73 КСО) [283]. Для дотримання цієї процедури достатнім є подання заяви до сімейного суду (§ 180 Закону про судочинство у сімейних справах і у справах добровільної підсудності). Специфіка даної категорії відносин не дозволяє подання заяви через представника, оскільки заява про визнання батьківства впливає на юридичний статус дитини та має особливий характер і юридичну силу [293].

У відповідності до Цивільного кодексу Нідерландів, визнаний в законному порядку сімейний зв'язок батька і дитини має місце, якщо дитина народилася від осіб, які перебувають у шлюбі між собою, або протягом 307 днів з моменту розірвання шлюбу (1:197). Між позашлюбною дитиною і його батьком сімейний зв'язок встановлюється, якщо батько визнав своє батьківство до або після народження дитини (1:222) [268].

В Італії походження дитини встановлюється у відповідності з її національним законом на момент народження (ст. 33 Закону про реформу італійської системи міжнародного приватного права 1995 р.) [292].

В Австрії умови шлюбного походження дитини і його оспорювання визначаються згідно особистого закону², який подружжя мало в момент народження дитини або ж, якщо шлюб було припинено до цього, то на момент розірвання шлюбу. За наявності законів, які відрізняються один від одного, визначальним є той закон, який більш сприятливий для визначення походження дитини, народженої в шлюбі (§ 21 Закону Австрії про міжнародне приватне право 1978 р.) [283].

Цікавим є досвід законодавчого регулювання визначення походження дитини у країнах Північної Європи. Закон про дітей та батьків Норвегії встановлює, що держава зобов'язана встановити, хто є батьком та матір'ю дитини (ст. 5).

За законодавством Фінляндії, якщо дитина не є народженою у шлюбі, батьківство може бути встановлено на підставі визнання самою особою себе батьком чи за рішенням суду. Досить незвичною, як для українського сімейного

² Закону країни громадянства

законодавства, є ст. 14 Закону про материнство Фінляндії, яка встановлює можливість визначити материнство до народження. Зокрема, жінка може, повідомляючи про свою вагітність, визнати, що вона є матір'ю. Відповідна декларація оформлюється у присутності цієї жінки, свідка, за участі медичної сестри (або акушерки) у медичному закладі, в якому перебуває на обліку та отримує медичну допомогу. Разом з тим, таке визнання не може бути здійсненим, якщо: вагітна жінка проти такого визнання; особа свідка або вагітної жінки не була достовірно ідентифікована; є підстави вважати, що вагітна жінка або свідок не в змозі зрозуміти важливість визнання через її душевний стан, мовні труднощі або інші причини. Згідно зі ст. 20 Закону про материнство Фінляндії, декларація про визнання материнства негайно надсилається до муніципалітету [140, с. 206].

Нами вже згадувалось, що встановлення батьківства в різних країнах здійснюється або ж за законом країни подружжя на момент народження дитини або ж за законом країни, громадянином якої є дитина з народження. Тобто, в переважній більшості випадків право, що застосовується до встановлення батьківства і материнства – це право особистого закону подружжя в момент народження дитини (що розуміють або як закон громадянства, або як закон доміцільія).

Як бачимо, застосування «презумпції шлюбного материнства та шлюбного батьківства», в однаковій мірі має місце, як в українському сімейному праві, так і сімейному праві переважної частини країн Європейського Союзу. Тобто, на рівні закону закріплене загальне правило, відповідно до якого визначення походження дитини від осіб, які перебувають у шлюбі, здійснюється без додаткових процедур та доведення у будь-який спосіб свого материнства, батьківства.

Ми солідарні також із висновками українських дослідників у тому, що в ряді європейських країн, в тому числі і в Україні, ключовим, довгий час при визначенні походження дитини, виступав саме юридичний аспект, тобто визнавалися лише законно народжені діти. І лише в кінці 70-х років минулого століття у Європі, а пізніше і в інших країнах, розпочався процес, за якого діти,

народжені в шлюбі та діти, народжені поза шлюбом, прирівнювалися у правах, і на перший план почав виходити природно-біологічний аспект [77, с. 141].

Реформа концепції родинності, ініційована в Європі, по суті призвела до поширення в усьому світі такого принципу встановлення родинності, як необхідність наявності генетичного та біологічного зв'язку, тобто кровної родинності. При цьому, і на це необхідно звернути увагу, кровна родинність в законодавстві, переважала над рештою сімейно-правових цінностей, таких як благополуччя, злагода в сім'ї, стабільність сімейних відносин тощо.

Зрозуміло, що найбільш бажаною є ситуація, за якої юридичні висновки щодо батьківства, материнства відповідають дійсності – чоловік та жінка, які зачали і народили дитину, стають її батьками та природними опікунами.

Разом з тим закон, а тим більше реальне життя, доволі давно визнає наявність ситуацій, в яких генетична, правова та соціальна родинність не співпадає. Це, наприклад, має місце при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, створенні замінної сім'ї (прийомної сім'ї), утворенні дитячого будинку сімейного типу, усиновленні, і зрештою – введенні в оману чоловіка, коли зареєстрований батько, таким, з біологічної точки зору, не є. В цьому сенсі слід підтримати деяких зарубіжних фахівців, які наголошують, що принцип «біологічної правди» як базовий принцип визначення походження дитини, уже не відповідає реаліям сьогодення. Новітні технології, вказують автори, дозволяють дітям з'явитися на світ і за відсутності генетичного зв'язку з батьками (донорство), а також іноді в результаті договірних відносин між особами (сурогатне материнство). Крім того, нині в багатьох країнах все більш популярним стає так звана «соціальна родинність», яка прирівнюється до кровного споріднення. Словом, наслідком розвитку медичної галузі, поняття «материнство», «батьківство» набуло нового виміру, раніше закону невідомого [300].

Презумпція шлюбного походження дитини знайшла закріплення як у нормах СК України, так і підтримана у науковому середовищі. Більшість

науковців відводять презумпціям чільне місце в механізмі правового регулювання сімейних відносин [244, с. 269].

З огляду на вище наведене можна констатувати, що презумпція шлюбного батьківства, материнства – це загальне правило, традиційна та загальноповсюдженна правова категорія, яка склалась під впливом історичних та соціальних чинників і вперше виникла в римському приватному праві. Сутність цієї презумпції полягала у визначенні походження дитини від чоловіка матері, тобто біологічного батька. При визначенні походження дитини загальноприйнятим вважався принцип «*pater est quem nuptiae demonstrant*» – батьком є той, на кого вказує шлюб. Іншими словами – батьком дитини є та особа, яка перебувала у шлюбі з матір'ю на момент народження дитини. У разі народження дитини поза шлюбом презумпція батьківства не діяла [4].

Презумпція шлюбного материнства – це безспірне визнання матір'ю дитини жінки, яка її народила, перебуваючи у шлюбі, укладеному на умовах і в порядку, визначених СК України. Єдиною та ключовою ознакою при визначенні походження дитини від даної жінки (матері) є – біологічна, яка передбачає наявність між жінкою і народженою нею дитиною кровного споріднення.

Презумпція шлюбного батьківства визначається нами як правовий статус (стан) чоловіка, який перебуває в шлюбі з матір'ю народженої нею дитини та який передбачає автоматичний запис про нього як батька дитини в Книзі реєстрації народжень в силу наявності окремих, але взаємопов'язаних між собою юридичних фактів: стану – перебування в шлюбі з даною жінкою; події – народження нею дитини.

Натомість, особливістю презумпції шлюбного батьківства є те, що в її основу покладено не біологічну ознаку – кровну родинність (споріднення), а правову ознаку – перебування чоловіка в шлюбі з матір'ю дитини.

Як уже зазначалося, розвиток сучасної біотехнології «відкрив» дорогу для материнства/батьківства особам, які в силу свого репродуктивного здоров'я, самостійно стати батьками ніколи б не змогли. Зрозуміло, що застосування

допоміжних репродуктивних технологій здійснюється із суворим дотриманням, як медичних приписів, так і правових.

Відповідно до Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого наказом МОЗ України від 09 вересня 2013 року № 787, у програмах допоміжних репродуктивних технологій можуть використовуватися як статеві клітини-гамети (сперма, ооцити) обох із подружжя, так і донора, а також як ембріон, зачатий подружжям, так і ембріон, зачатий одним із подружжя та донором або донорський ембріон. Тому при народженні дитини дружиною у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій можливі наступні ситуації: наявність біологічної спорідненості між дитиною і обома батьками (при використанні статевих клітин-гамет обох із подружжя або ембріона зачатого подружжям); наявність біологічної спорідненості дитини з одним із батьків (при використанні статевих клітин-гамет одного із подружжя та донора або ембріона, зачатого одним із подружжя та донором); відсутність біологічної спорідненості дитини з обома батьками (при використанні донорського ембріона) [174].

На думку М. З. Вовк, яку ми повністю підтримуємо, у всіх окреслених випадках застосування допоміжних репродуктивних технологій, правові наслідки однакові: у разі народження дитини, жінка, яка народила її, буде записана матір'ю, а чоловік жінки – батьком. Використання статевих клітин-гамет донора або ембріона, що генетично походить від донора, не породжує для останнього батьківських обов'язків щодо майбутньої дитини. Генетичне споріднення дитини з донором усувається на другий план [20, с. 15].

У зв'язку з наведеним, нами виділена окрема правова категорія - спільна презумпція шлюбного материнства, батьківства подружжя. Пояснимо нашу позицію. Реалізація подружжям права на материнство, батьківство, залежить від стану їхнього репродуктивного здоров'я. В дисертаційному дослідженні неодноразово наголошувалось, що в (даному, конкретному випадку) подружжя, яке за станом свого здоров'я (обох, або одного із них) не можуть реалізувати себе як батьки, отримує таку можливість шляхом застосування допоміжних

репродуктивних технологій. Тому презумпція батьківства обох із подружжя має місце у всіх варіантах застосування названої процедури зачаття дитини. Йдеться про запліднення дружини за письмовою згодою її чоловіка (безпліддя чоловіка); про перенесення в організм дружини ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою (безпліддя дружини); при перенесенні ембріона людини, зачатого подружжям в організм іншої жінки (сурогатне материнство). Ці положення закріплені нормою ст. 123 СК України, і як уже вказувалось поширюються на всі можливі випадки застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Отже, спільна презумпція шлюбного материнства, батьківства – це такий правовий стан подружжя, який передбачає безумовне виникнення батьківських прав та обов'язків у разі народження у них дитини в період шлюбу (або інші періоди, визначенні нормами СК України) з обов'язковою реєстрацією народження дитини у порядку та строки, встановленні чинним законодавством.

Презумпція шлюбного материнства, батьківства не виключає можливості оспорювання материнства, батьківства, якщо буде доведено відсутність кровного споріднення або інші фактори, що виключають материнство, батьківство дружини та чоловіка, запис про материнство, батьківство яких внесено органами державної реєстрації актів цивільного стану до Книги реєстрації народжень.

Завершуючи розгляд питання щодо встановлення походження дитини, яка народилася в шлюбі за законодавством України, країн Європейського Союзу та США, хочемо ще раз наголосити, що сучасне законодавство країн романо-германської правової системи у галузі сімейно-шлюбних відносин є результатом рецепції норм римського права, із їх подальшою адаптацією до сучасних реалій життя людини. Так, Французький цивільний кодекс 1804 р. містить наступне формулювання презумпції батьківства: «Батьком дитини, зачатої чи народженої під час шлюбу, вважається чоловік матері» [242]. Аналогічне положення містить Німецьке цивільне уложення 1900 р.: батьком дитини вважається чоловік, який на момент народження дитини перебуває у шлюбі з матір'ю [272]. Варто зазначити, що відповідну норму, яка визначає презумпцію походження дитини

від батька, що є чоловіком матері, закріплено у законодавстві більшості країн континентального права.

Презумпція батьківства у «традиційному» для римського права значенні також закріплена у сімейному законодавстві США. За дитиною, народженою в законному шлюбі, закріплена презумпція батьківства чоловіка її матері; дитина отримує прізвище і громадянство свого батька. Щодо дітей, народжених поза шлюбом, у законодавстві США до 1987 р. визнання батьківства було можливе лише у разі укладення батьком та матір'ю законного шлюбу. Проте, після реформування сімейного законодавства у 1987 р., позашлюбні діти та діти народжені у шлюбі, були прирівняні у правах, зокрема, щодо визнання батьківства [75, с. 84]. За законодавством Сполучених Штатів, батьками дитини, яка народжена в шлюбі, визнається подружжя в разі, якщо факт батьківства не оспорено. Тобто, так само, як і в інших країнах, діє презумпція батьківства чоловіка матері, за умови, що він визнає себе батьком і не оспорує цього факту [75, с. 85]. За законодавством більшості штатів, у випадку, якщо мати дитини уклала шлюб з іншим чоловіком до народження дитини, цей чоловік буде вважатись батьком народженої дитини, якщо він надасть згоду вказати його батьком у свідоцтві про народження. Тобто, у будь-якому із вказаних випадків презумпція батьківства існує до того часу, поки факт батьківства не було оспорено у суді.

Висновки до розділу 1

Дослідження загальнотеоретичних та методологічних засад визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Здійснений джерелознавчий огляд вітчизняної наукової та спеціальної літератури, доктрини та законодавства країн Європейського Союзу та США, дозволяє констатувати, що проблематика визначення походження дитини в

нашій державі, державах – членах ЄС та США, зберігає свою актуальність і нині, оскільки суспільства демонструють різні підходи до формування сім'ї, що в свою чергу підвищує потребу в правовому регулюванні відносин щодо виникнення батьківських прав та обов'язків. З огляду на сучасні тенденції в розвитку сімейних, в тому числі батьківських, як одних із найбільш важливих, відносин, потреба в належному теоретичному та практичному аналізі з кожним роком зростає. Наявні дослідження не завжди містять відповіді на комплекс питань, які виникають нині. У зв'язку з чим проблематику визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США не можна вважати достатньо розробленою.

Відсутність окремих новітніх монографічних, дисертаційних досліджень, зумовлюють потребу здійснення окремого комплексного дослідження проблематики визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США та пов'язаних з ним питань щодо, реалізації права на дитинство, на належний фізичний, духовний, моральний розвиток, захистом її прав та інтересів та її конституційним правом знати своїх батьків.

2. Відповідно до мети дисертаційної роботи та постановлених задач, основою дослідження загальнотеоретичних та методологічних засад визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, в роботі було використано такі методи, як: діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, індукції та дедукції, аналогії та моделювання, абстрагування, системного аналізу, системно-структурний, формально-догматичний та формально-юридичний. Застосування цих методів у системному взаємозв'язку забезпечило виконання завдань дослідження та досягненню його мети.

3. Правові презумпції є невід'ємною частиною механізму правового регулювання суспільних, в тому числі сімейних відносин, де застосовуються, як легальні (законні), так і фактичні презумпції. Законодавство України, країн Європейського Союзу та США закріплює презумпцію батьківства, що

визначається як правовий стан чоловіка, який перебуває в шлюбі з матір'ю народженої нею дитини та який передбачає автоматичний запис про нього як батька дитини в Книзі реєстрації народжень в силу наявності окремих, але взаємопов'язаних між собою юридичних фактів: стану – перебування в шлюбі з даною жінкою; події – народження нею дитини. Презумпція шлюбного материнства – це безспірне визнання матір'ю дитини жінки, яка її народила, перебуваючи у шлюбі, укладеному на умовах і в порядку, визначених СК України. Єдиною та ключовою ознакою при визначенні походження дитини від даної жінки (матері) є – біологічна, яка передбачає наявність між жінкою і народженою нею дитиною кровного зв'язку (споріднення). Особливістю презумпції шлюбного батьківства є те, що в її основу покладено не біологічну ознаку – кровну родинність (споріднення), а правову ознаку – перебування чоловіка в шлюбі з матір'ю дитини.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США

2.1. Визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою за законодавством України, країн Європейського Союзу та США

З метою забезпечення сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї, в Україні прийнята і діє Концепція державної сімейної політики. Одним із напрямів якої, як і в більшості цивілізованих країн, є формування у населення культури планування сім'ї, народження бажаної кількості дітей з урахуванням сучасного розвитку медицини, налагодження ефективної системи підготовки молоді до сімейного життя, пропагування авторитету шлюбу тощо [92].

Однак, наголошують експерти, останніми десятиліттями спостерігається стала тенденція до падіння показників шлюбності і збільшення позашлюбних зв'язків, результатом чого стає поширення альтернативних форм сімейних та несімейних формацій. Зниження офіційно зареєстрованої шлюбності, зростання позашлюбної народжуваності - найбільш характерні ознаки процесу формування сучасної сім'ї, що викликають суперечливі оцінки. Як не дивно, але ці процеси впливають на демографічну картину світу в цілому. За прогнозами Організації Об'єднаних Націй, до 2050 р. чисельність населення практично всіх європейських держав, включаючи Україну зменшиться, і це призведе до того, що середній вік населення досягне найвищих оцінок серед тих, що будь-коли спостерігалися в історії людства [160, с. 140].

Посилаючись на численні наукові, в тому числі соціологічні дослідження, маємо констатувати, що нині, переважна більшість чоловіків та жінок обирає позашлюбну форму влаштування свого особистого, сімейного життя, віддаючи

перевагу так званим фактичним шлюбним відносинам – проживанню однієї сім'єю без реєстрації шлюбу.

Дійсно, соціальні зміни, лібералізація усіх сфер суспільного життя обумовили виникнення кризи традиційної сім'ї, поширення різних форм фактичних шлюбів, що призвело до збільшення дітей, народжених поза шлюбом. Обґрунтовано виникає питання - яким чином оформити відносини цієї дитини і другого із батьків, найчастіше – батьком дитини.

Якщо встановлення походження дитини від матері, як правило, не викликає жодних проблем, то встановлення походження дитини від батька значно складніше, так як соціальний статус батьківства виражено значно менше, що обумовлено біологічними особливостями народження дитини, а також тим, що історично інститут батьківства зародився набагато пізніше, ніж інститут материнства [42, с. 75].

В юридичній літературі не зареєстроване (фактичне) проживання чоловіка та жінки однією сім'єю отримало назву «конкубінат» [170, с. 90]. Власне сам термін «concupinatus» походить від поєднання двох слів - «com» та «cubare», що в перекладі з латинської означає подружнє життя на віру, без офіційної реєстрації шлюбу [121, с. 29].

Залежно від наявності хоч якоїсь фіксації фактичного проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, у міжнародному приватному праві, виділяють декілька груп країн. До першої групи відносять Японію, в якій інститут конкубінату заборонений законом ще і з середини минулого століття. До другої групи належать – Нідерланди, Бельгія, Франція, Швеція, Фінляндія, де існує можливість правової реєстрації конкубінату. І до третьої групи належать – Канада, США, Австралія, Великобританія, деякі країни ЄС, Україна, де за сімейним законодавством проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу не підлягає правовій реєстрації [121, с. 32].

Однак, попри деякі розбіжності регулювання фактичних шлюбних відносин в різних правових системах, інститут проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, не змінює своєї сутності, оскільки викликає

низку прав та обов'язків між такими особами і не перешкоджає виникненню батьківських правовідносин.

Отже, і це цілком закономірно - спільне проживання чоловіка та жінки призводить до народження дитини, що зобов'язує жінку та чоловіка здійснити ряд юридичних дій, спрямованих на встановлення походження дитини, а відтак - відсутність зареєстрованого шлюбу, не є перешкодою для реєстрації ними своїх батьківських прав та обов'язків.

Враховуючи реалії сьогодення, закон відповідним чином реагує на факти існування позашлюбних сімейних відносин, закріплюючи норми, що дозволяють чоловікові та жінці, у яких народилася дитина, безперешкодно підтвердити своє батьківське право. Зокрема, такою - є норма ст. 126 СК України, відповідно до якої походження дитини від батька визначається за спільною заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою. Така заява може бути подана до органу державної реєстрації актів цивільного стану як до, так і після народження дитини.

Варто також зауважити, що проблема встановлення походження дітей залишається однією з найбільш важливих проблем сімейного права та цивільного судочинства.

Ми переконані у справедливості твердження, що народження дитини – визначна по своєму значенню подія, тому що на світ з'являється новий громадянин; жінка та чоловік набувають нового статусу – вони стають батьками [223, с. 243]. В сенсі наведеного, приєднуємося і до точки зору Л. С. Андрєєвої, яка вказує, що батьківські права – найцінніше людське благо, оскільки вони слугують задоволенню потреби громадянина і суспільства зростити дитину корисною людиною [1, с. 44]

Варто також відзначити, що у сучасних світових порядках для набуття батьківського статусу, наявності зареєстрованого шлюбу не надається суттєвого значення, порівняно із сімейним законодавством минулого століття. Скоріше такі вимоги тяжіють до норм суспільної моралі та перебувають у площині особистих якостей власне самого суб'єкта.

Як бачимо, існуючі між чоловіком та жінкою сімейні відносини, трансформуються у відносини батьківські лише за умови, що їхнє батьківство засвідчене належним чином. Отже, важливість офіційної реєстрації походження дитини пов'язана з тим, що виникає окремий вид сімейних відносин – батьківське правовідношення [48, с. 108].

Не буде перебільшенням стверджувати, що визначення походження дитини, встановлення батьківства (материнства) має дуже велике значення. По-перше, шляхом встановлення батьківства реалізується важливе право дітей знати своїх батьків, що в свою чергу є реальною гарантією, яка визначає рівність дітей у нашому суспільстві (відповідно до ст. 52 Конституції України діти рівні у своїх правах незалежно від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним). І по-друге, мова йде не тільки про запис осіб як матері та батька дитини, а про покладення на них складного комплексу батьківських прав та обов'язків, передбачених чинним законодавством, в тому числі заходів відповідальності за невиконання чи неналежне виконання останніх [223, с. 243-244].

Найбільш поширеним способом визначення походження дитини від жінки та чоловіка, які не перебувають між собою у шлюбі, є добровільне встановлення батьківства, яке здійснюється на підставі подання ними спільної заяви про визнання батьківства. Отже, добровільне визнання батьківства є юридичним фактом, з яким закон пов'язує виникнення правових відносин між батьком і його дитиною, народженою поза шлюбом.

За своєю правовою природою, добровільне визнання батьківства, є одностороннім безповоротним юридичним актом, який здійснюється в органах державної реєстрації актів цивільного стану і породжує правовідносини між батьком і дитиною. Визнання дитини своєю, без дотримання цього порядку, не призводить до офіційного підтвердження кровного споріднення, хоча в ряді випадків може тлумачитися як достовірний доказ визнання батьківства і бути підставою для задоволення в судовому порядку позову про встановлення батьківства [47, с. 51]. Отже, визнання батьківства у добровільному порядку є безвідкличним волевиявленням особи з моменту, коли проведено відповідний

запис в актовій книзі. Однак, мусимо вказати, що за наявності певних обставин (доведених у суді), особі надається право оспорити такий запис.

На думку В. С. Левші, добровільне встановлення батьківства – це юридичний акт батька дитини, який не перебуває у шлюбі з її матір'ю, і спрямований на виникнення правовідносин між ним і дитиною. Як будь-який юридичний акт, встановлення батьківства передбачає наявність у суб'єкта, що його здійснює, відповідного рівня свідомості та волі. Звідси випливає, що особа, визнана судом недієздатною не може добровільно визнати своє батьківство [117, с. 37].

Разом з тим, варто погодитись із позицією О. В. Розгон, яка зазначає, що біологічне походження спричиняє встановлення лише моральних обов'язків батьків і дітей. Авторка справедливо наголошує, що факт народження дитини породжує виникнення біологічного та морального зв'язку між нею та її батьком і матір'ю, і у цьому випадку має значення визначення походження дитини від батьків [202, с. 103].

Як уже зазначалось, відповідно до ст. 126 СК України походження дитини від батька визначається за заявою жінки і чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою. В цій заяві батько дитини виражає своє волевиявлення, спрямоване на її визнання, а мати дитини, в свою чергу, дає згоду на визнання цього чоловіка батьком дитини. Оскільки заява виходить від обох батьків, на перший погляд може здатися, що на визнання батьківства спрямована і воля матері. Проте, і ми наполягаємо на цьому, в дійсності, на встановлення правовідносин з дитиною, спрямована лише воля ймовірного (поки що) батька. Мати дитини лише виражає згоду відносно того, що даний чоловік може бути батьком її дитини. Сама ж мати уже перебуває у правовідносинах з дитиною.

Ми вже також згадували, що спільна заява матері та батька, які не перебувають у шлюбі між собою до органу державної реєстрації актів цивільного стану, може бути подана як до, так і після народження дитини (ч. 1 ст. 126 СК України) [230].

Надання законом такої можливості майбутнім батькам, свідчить лише про одне - не існує перешкод для подання заяви про визнання дитини, яка ще не народилася. Подання заяви після народження дитини може бути ускладненим або взагалі неможливим в силу різних об'єктивних або скоріше суб'єктивних обставин. На разі ця обставина є як ніколи актуальною. Чоловік, який знає про вагітність своєї жінки, не перебуваючи з нею в шлюбі, і відправляючись на захист своєї Батьківщини, має повне і неоспорюване право звернутися до органів ДРАЦСу з відповідною заявою про визнання себе батьком ще ненародженої дитини.

Окремо необхідно зупинитись на питанні можливості подати заяву про визнання свого батьківства особою, яка перебуває в зоні бойових дій. Безперечно йдеться не про зміну форми заяви, яка виходить від особи, яка вважає себе батьком дитини. Йдеться про спрощення процедури посвідчення такої заяви, що зумовлено поточною ситуацією в нашій країні. На нашу думку, саме в такій, конкретно визначеній ситуації, може бути застосовано правило про аналогію закону. Зокрема, заява військовослужбовця, іншої особи, яка перебуває в межах дислокації військової частини, з'єднання, іншого військового формування (ЗСУ, НГУ, НПУ тощо) про визнання себе батьком дитини, може бути посвідченою командиром військової частини, з'єднання тощо, за правилами посвідчення заповіту (ст. 1252 ЦК України).

З огляду на вище наведене, та з урахуванням поточного моменту – воєнним станом в Україні, вважаємо за доцільне ст. 126 СК України «Визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою» доповнити ч. 4 наступного змісту:

«4. В умовах воєнного стану заява особи про визнання себе батьком дитини, яка безпосередньо перебуває в зоні бойових дій, може бути посвідчена командиром військової частини, з'єднання, іншого військового формування».

Крім того, вважаємо за необхідне доповнити ч. 4 ст. 1252 ЦК України «Посвідчення заповіту іншою посадовою, службовою особою» окремим абзацом такого змісту:

«Командир військової частини (військового формування), які дислокуються в зоні бойових дій, має право посвідчити заяву військовослужбовця, іншої особи, яка приписана до цієї військової частини, про визнання себе батьком дитини.

Дана норма може бути застосованою лише в умовах воєнного стану».

Сімейним законодавством закріплено, що визнання себе батьком дитини це право, а не обов'язок чоловіка. Отож, сама по собі відсутність заяви про визнання батьківства, зовсім не означає заперечення ним свого батьківства. Якщо зважати на причину, за якою чоловік не може подати заяву про визнання свого батьківства - не знає про народження дитини, перебуває у тривалому відрядженні або на лікуванні за межами України, ув'язнений тощо, то закон лояльно ставиться до таких осіб, надаючи їм можливість визнати своє батьківство шляхом подання відповідної заяви через представника. Якщо ж заява не подається внаслідок інших обставин, то це необхідно сприймати як небажання відповідати за свої вчинки, і дає право матері дитини на звернення до суду.

Якщо звернутися до норми закону, то ми побачимо, що згідно ч. 4 ст. 126 СК України, що у випадку, коли заява про визнання батьківства не може бути подана чоловіком особисто, вона може бути подана через представника (повноваження якого мають бути нотаріально посвідчені) або ж надіслана поштою, так само за умови її нотаріального посвідчення [230]. Подані окремо заяви батька і матері про встановлення батьківства по суті, є їх спільною заявою. Отже, в який би спосіб не було подано заяву про встановлення батьківства, державні органи реєстрації актів цивільного стану, не повинні з'ясовувати чи виходить вона від дійсного батька. Оскільки заявник виявив свою волю, у спосіб, визначений законом, його клопотання повинно бути задоволеним і він має бути записаним батьком дитини, яку визнав своєю.

Звернемо увагу на інший аспект питання, який потребує вирішення. Це стосується такої обставини, як перебування українського військовослужбовця, або іншої цивільної особи – ймовірного батька в полоні. На наш погляд, на сьогодні це теж одна із серйозних проблем, яка не може бути відкладена на потім,

коли встане питання встановлення не батьківства, а факту батьківства. Тому, пропонуємо доповнити ст. 126 СК України «Визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою» ще і ч. 5 такого змісту;

«5. Якщо заява про визнання батьківства не може бути подано особою особисто, оскільки достеменно відомого про її перебування в полоні, запис про батьківство здійснюється на підставі свідчень матері, інших родичів, які вказують на особу, як на батька дитини.

Такий запис не позбавляє особу оспорити своє батьківство в порядку та спосіб, визначений законом».

За життя матері і можливості встановлення її місця перебування, визначення батьківства за вимогою батька може мати місце лише в тих випадках, коли мати підтвердить, що особа, яка вимагає встановлення свого батьківства, в дійсності є батьком дитини. Як ми уже підкреслили, встановлення батьківства по відношенню до дітей, які досягли повноліття, допускається лише за їх згодою. Таке правило встановлено виходячи із того, що якщо повнолітній вважає, що особа, яка може бути визнана її батьком, проявляла щодо нього турботу, надавала (чи надає) матеріальну підтримку, то він може дати таку згоду, усвідомлюючи, що після встановлення батьківства і на нього можуть бути покладені законом певні обов'язки, зокрема по утриманню непрацездатного батька або ж його непрацездатних родичів.

На наш погляд, було б несправедливим по відношенню до повнолітньої особи встановлювати батьківство, а разом з тим покладати на нього і відповідні обов'язки, якщо на його думку, для цього немає підстав. Більше того, уявляється правильним положення про те, що у разі досягнення дитиною повноліття на момент реєстрації батьківства, запис про це повинен бути проведений тільки за згодою повнолітньої особи.

Наступний момент. Законом встановлено, що факт перебування батька дитини в шлюбі з іншою жінкою, не є перешкодою для визнання ним свого батьківства. Крім того, своє батьківство чоловік може визнати укладаючи шлюб

з матір'ю дитини. Але при цьому орган державної реєстрації актів цивільного стану, не має права записати цього чоловіка батьком дитини без його згоди на це. Якщо запис зроблено всупереч цьому правилу, він визнається незаконним і підлягає анулюванню за позовом даного чоловіка, якщо за його скаргою цього не зроблено органом державної реєстрації актів цивільного стану.

Право визнавати своє батьківство належить, як правило, лише дієздатним особам. Виняток допускається лише по відношенню до осіб, обмежених судом в дієздатності внаслідок зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами тощо, оскільки обмеження прав у цьому випадку настає тільки в майновій сфері такої особи, але не у сфері особистих прав та обов'язків по утриманню дітей. Різниця у віці, яка виключає природне споріднення, до уваги не береться.

Варто також підкреслити, що визнання батьківства щодо дитини, народженої поза шлюбом, можливо не тільки з боку повнолітніх осіб, але і з боку неповнолітніх осіб. В законі відсутнє пряме посилення відносно того, чи може визнати своє батьківство неповнолітня особа, але і не обумовлено, що визнання батьківства може виходити тільки від повнолітніх, тоді як в інших випадках обмеження, пов'язані з віком, в законі встановлені (укладення шлюбу, можливість бути усиновлювачем, опікуном тощо). Це свідчить про те, що законодавець в даному випадку не мав наміру виключити визнання батьківства з боку неповнолітніх. І дійсно, було б нелогічним вважати, що стати батьком неповнолітній може, а визнати своє батьківство - ні. Тим більше, що законодавець допускає можливість батьківства та материнства неповнолітніх, санкціонуючи їхні шлюби уже в 16-річному віці (ч. 2 ст. 23 СК України). Реєстрація батьківства неповнолітніх є можливою ще і тому, що зниження шлюбного віку викликає досить суттєві наслідки з точки зору цивільної дієздатності особи. Крім того, не можемо не зауважити на двох принципово важливих аспектах: акти сімейно-шлюбного характеру не вчиняються через представників, тому і визнання батьківства не може бути пов'язано зі згодою батьків; неповнолітні особи, які фактично стали батьками, повинні бути визнані

здатними особисто виразити свою волю в органах ДРАЦСі, щоб і юридично бути такими.

Разом з тим, законом встановлена норма, яка зобов'язує органи ДРАЦСу повідомляти про наявність заяви про визнання батьківства неповнолітніми особами їхнім законним представникам. Зокрема, якщо зі спільної заяви батьків вбачається, що чоловік, який визнав себе батьком дитини, є неповнолітнім, державний орган реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний повідомити батьків (чи одного з них), опікуна, піклувальника неповнолітнього про запис його батьком дитини. У разі, якщо повідомити батьків, опікуна, піклувальника неповнолітнього неможливо, державний орган реєстрації актів цивільного стану повинен повідомити орган опіки та піклування про запис неповнолітнього батьком дитини (ч. 2 ст. 126 СК України). Не можемо поділити логіку міркувань Ю. С. Червоного, який зазначав, що «неповнолітня особа може не усвідомлювати у повному обсязі всіх наслідків добровільного визнання свого батьківства; що у разі такого визнання, права та обов'язки виникають не тільки у неповнолітнього, а і у його батьків» [229, с. 226]. Необхідність такого повідомлення доцільна лише у випадку, коли неповнолітній, не будучи біологічним батьком дитини, дає згоду на запис його батьком цієї дитини. В такому випадку є виправданою точка зору як науковців, так і законодавця про те, що при визнанні батьківства неповнолітнім, необхідна згода його батьків. Якщо ж неповнолітній є фактичним (біологічним) батьком, то навряд чи необхідно бережно і делікатно ставитись до факту народження від нього дитини. Важко уявити не усвідомлення ним (а вірніше нерозуміння) того, що по-перше, статевий зв'язок призводить до зачаття дитини, і по-друге, що народження дитини матиме наслідки не тільки для дівчини-матері, а й для хлопця-батька. Якщо підходити до вирішення питання так однобоко, то ставиться під сумнів, заперечується взагалі існування ключового принципу сімейного права - рівності чоловіка і жінки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї.

За сучасних умов, коли соціологи б'ють на сполох про відокремлення сім'ї від батьківства, не можна говорити про неповнолітнього батька, як якусь

особливу категорію «дитина», тим більше, що сучасні діти значно «обійшли» своїх батьків щодо обізнаності зі статевих питань. До того ж, щоб ситуація вимальовувалась належним чином не тільки на рівні наукових дискусій, необхідно чітко обумовити всі пов'язані з цим питання у законі. Нині п. 25 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, закріплено положення: якщо батьки чи один із них не досягли 18-річного віку, то народження дитини реєструється на загальних підставах. Згода батьків (опікунів, піклувальників) неповнолітніх батька або матері на державну реєстрацію народження дитини при цьому не потрібна [176].

Нами підкреслювалось, що визнання батьківства є безповоротним юридичним фактом. Особа, яка добровільно визнала себе батьком дитини, не може з часом вимагати від державного органу реєстрації актів цивільного стану анулювати запис про її батьківство, керуючись будь-якими міркуваннями, що виникли у неї згодом. Проте, допускається можливість оспорування запису про батьківство в судовому порядку, якщо буде встановлено, що в дійсності ця особа не є батьком дитини. Однак, якщо особа знала, що не є батьком дитини, але визнала своє батьківство, то оспорування батьківства взагалі не допускається.

Таким чином, добровільне встановлення батьківства здійснюється в безспірному порядку через державні органи реєстрації актів цивільного стану, які в цьому відношенні виконують реєстраційну функцію. Саме тому іноді добровільний порядок встановлення батьківства називають реєстраційним. Визнання батьківства тягне за собою дуже важливий наслідок - встановлення правовідносин не тільки між дитиною та батьком, а і між дитиною та родичами по батьківській лінії, що означає виникнення, як в одних, так і в інших, цілого комплексу юридичних прав та обов'язків.

Безперечно, добровільне встановлення батьківства тягне за собою не лише виникнення батьківських прав та обов'язків. Воно ще утворює певні переваги для усіх учасників даного правовідношення. Так, наприклад, для матері такою перевагою може стати – розподілення батьківської відповідальності та додаткова фінансова безпека для сім'ї. Для батька – юридичне встановлення батьківських

прав та обов'язків, внесення імені в свідоцтво про народження дитини, можливість набуття права на участь у вихованні дитини та права на спілкування з нею або (чи) встановлення опіки над дитиною, право на участь в усиновленні чи інших юридичних процедурах, пов'язаних з дитиною. Для дитини – юридично оформлене встановлення особи батька, внесення імені батька до свідоцтва про народження; інформація про сімейний анамнез, фінансова підтримка обох батьків; право на медичне страхування, соціальне забезпечення, пільги, які належать батьку (учасник бойових дій тощо), право на спадщину у випадку смерті батька або його родичів.

Варто підкреслити, що важливого значення для визначення походження дитини, як в національній, так і європейських та інших правових системах, мають міжнародні нормативно-правові акти. Насамперед необхідно вказати Загальну декларацію прав людини, якою гарантовано однакове ставлення як до дітей, народжених у шлюбі, так і до позашлюбних дітей [296]. Підтвердженням необхідності забезпечення належного правового регулювання статусу дітей народжених поза шлюбом, а отже існування сім'ї і поза офіційним шлюбом, є Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, що опосередковано впливає із тексту самої Конвенції. Зокрема Конвенція врегульовує певні майнові аспекти сімейних правовідносин, а саме можливість дітьми народженими поза шлюбом, спадкувати майно не тільки своїх батьків, а й інших членів сім'ї, покладення обов'язку утримувати дітей народжених поза шлюбом не тільки батьками, а й іншими членами сім'ї [68].

Щодо встановлення походження дитини в добровільному порядку, то до недавнього часу в країнах Європейського Союзу воно визначалося виключно на підставі біологічного (генетичного) зв'язку між нею та батьками. Трохи згодом батьківство стало пов'язуватися лише з фактом шлюбу між батьками, а в деяких країнах взагалі визнавалися тільки діти, народжені у шлюбі.

Однак на сьогодні, зауважує Т. В. Кузь, і ми повністю згодні з таким висновком, все частіше виникають ситуації, коли батьки дитини не проживають у зареєстрованому шлюбі, а відтак виникає необхідність встановлення

(визнання) батьківства для підтвердження біологічного споріднення між батьком та дитиною. Як в Україні, так і в країнах ЄС, батьківство щодо дітей, які народжені не в шлюбі, встановлюється за допомогою добровільного визнання дитини передбачуваним батьком. В такому випадку, для державної реєстрації встановлення батьківства може подаватися спільна заява про встановлення батьківства батька і матері дитини, які не перебувають між собою у шлюбі на момент народження дитини [113, с. 153-154].

В ході дослідження, нами вже неодноразово згадувалось, що позашлюбне народження дітей, є характерним майже для кожного суспільства. Одні фахівці вказують, що це свідчить про кризу сім'ї як суспільного інституту та є ознакою занепаду сімейних цінностей, інші ж навпаки стверджують, що це ознака того, що суспільство стає вільним від стереотипів минулого. В деяких джерелах вказується, що процес легітимації позашлюбного народження дітей почався в Скандинавії, і звідти розповсюдився по всій Європі. За даними статистичної служби Європейського Союзу, третина дітей у державах ЄС народжена поза шлюбом. У таких країнах, як Естонія, Швеція, Словенія та Франція позашлюбною є кожна друга дитина. Натомість у Греції такими є лише 6 % малюків. Естонія лідирує серед країн Євросоюзу за кількістю народжених поза шлюбом дітей – майже 60% малюків. В сусідній Латвії цей показник досягає 43%, а ось у Литві – тільки 28% дітей народжених поза шлюбом [141, с. 137].

Найбільш прогресивним щодо визначення походження дитини (встановлення батьківства), на думку багатьох науковців, є законодавство Польщі, де для визнання батьківства необхідно отримати, як і в Україні, згоду матері, яку вона може надати протягом трьох місяців від дати подання чоловіком заяви про визнання дитини (ст. 73 § 1 КСО). Якщо ж мати сама не має батьківських прав, для визнання батьківства додатково необхідна згода дитини. Заява про визнання батьківства подається публічно, тобто в присутності нотаріуса або працівника органу реєстрації актів цивільного стану (п. 1 § 44 Закону про цивільний стан), який зобов'язаний пояснити правові наслідки подання заяви (§ 2 ст. 73 КСО). Для дотримання цієї форми досить подати заяву

в сімейний суд (§ 180 Закону про судочинство у сімейних справах і у справах добровільної підсудності). За загальним правилом, заяви не можуть подаватися через уповноважену особу, під умовою або з встановленням строку, оскільки вони впливають на правовий статус дитини, і тому мають особливий характер та юридичну силу. До таких заяв не застосовуються положення, що стосуються правочинів із вадами волі або недійсності правочинів. Анулювання наслідків хибного волевиявлення допускається лише в судовому порядку [299].

Досить цікавим є досвід Німеччини. Німецьке право, на відміну від права інших країн Європейського Союзу, передбачає можливість визнання батьківства до народження дитини. Звісно, що за таких обставин, визнання батьківства набуває юридичної сили з моменту народження дитини, але за умови, що мати дитини перед її народженням не уклала шлюбу з іншим чоловіком. Це є результатом першочергового застосування принципу батьківства чоловіка матері перед його визнанням. Принцип першочерговості застосовується також у випадку визнання насцитурусів двома особами. Тобто, перше визнання виключає всі наступні. Нагадаємо, термін «nasciturus» походить із римського права і позначає «того, хто ще повинен народитися». І саме в римському праві, насцитурусів без сумніву вважали суб'єктами права. Його «правосуб'єктність» наставала в момент народження, проте була визнана ще на момент, коли він перебував в утробі: «nasciturus pro iam nato habetur quomodo de iuris eius agitur» (права того, хто має народитися є такими ж, як і права новонародженого). Очевидно, що це не стосувалося всієї сукупності прав людини, які за своєю природою не можуть бути реалізовані в утробі. Однак це стосувалося, до прикладу, прав суб'єкта на спадщину або права на отримання подарунка (donatio), навіть donatio dotis (дарунок приданого), якщо в утробі перебувала особа жіночої статі [73, с. 210].

В українському праві здатність мати суб'єктивні права і нести суб'єктивні обов'язки – є невідчужуваною і належить кожному з моменту народження і закінчується моментом смерті. Критерій живонародженості визначено Інструкцією з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості

та мертвонародженості, та означає вигнання або вилучення з організму матері плода, який дихає або має інші ознаки життя [178].

Таким чином, зачата, проте ще не народжена дитина не може вважатися правоздатною, а відтак не може бути і суб'єктом права. Однак, відсутність у законодавстві положень, які безпосередньо закріплюють правовий статус насцитуруса, не є перешкодою для захисту його прав і охорони інтересів.

Аналізуючи законодавство різних правових систем і повертаючись до питання правосуб'єктності зачатої, але не народженої дитини, слід вказати, що саме право США прирівнює насцитуруса до суб'єкта правових відносин, тим самим наділяючи і активно захищаючи його права та інтереси. І такий стан характерний не для виникнення спадкових відносин, що є характерним і для української правової системи. Йдеться саме про інститут визначення походження дитини.

Як бачимо, на відміну від українського, як до речі і польського законодавства, в яких допускається можливість визнання батьківства виключно до зачатої дитини, формулювання німецького законодавства в цій сфері є значно ширшим, і не може сприйматися однозначно.

У зв'язку з цим в теорії німецького права доволі спірним залишається питання про допустимість допренатального визнання батьківства. До слова, особливо актуальним це питання є у випадку застосування допоміжних репродуктивних технологій щодо осіб, які не перебувають у шлюбі. Проблема виникає і тоді, коли партнер матері, не дивлячись на висловлену раніше згоду на застосування ДРТ (гетерологічне запліднення), не визнає свого батьківства щодо зачатої дитини. Крім того, існує висока вірогідність того, що мати не погодиться визнати батьківство цього чоловіка. Зрештою, наслідком таких «маніпуляцій» буде те, що в обох випадках дитина залишиться без юридичного батька.

Опоненти прихильників допренатального визнання батьківства вказують на невідповідність п.3 §1594 НЦУ, згідно якого визнання батьківства за умови чи встановленні строку, не може бути визнане дійсним. Теологічне тлумачення допускає таке визнання, якщо воно буде обмежене виключно визначеною

операцією, яка повинна відбутися. Вважається, що таке тлумачення відповідає меті забезпечення правової безпеки і дотримання інтересів дитини [272].

Згода на застосування ДРТ у такому випадку може бути кваліфікована як беззаперечне визнання свого батьківства щодо майбутньої дитини. Саме через це особа, яка у встановленому законом порядку, надала письмову, нотаріально засвідчену згоду на застосування ДРТ, в тому числі імплантацію ембріона, не вправі посилатися на таку обставину при оспорюванні батьківства.

У зв'язку з чим, пропонуємо доповнити ст. 123 Сімейного кодексу України, частиною 4 наступного змісту:

«4. При наданні беззаперечної згоди на застосування допоміжних репродуктивних технологій, в тому числі імплантацію ембріона та визнання свого батьківства щодо майбутньої дитини, мати дитини втрачає право заперечувати батьківство чоловіка (шлюбного партнера), а останній втрачає право на оспорювання батьківства, як до народження, так і після народження дитини».

Зрозуміло, що окреслені питання носять подекуди дискусійний характер. Разом з тим перейняття і запровадження в українську правову систему позитивного досвіду інших європейських країн, не може зашкодити, навіть усталеним у нашому суспільстві нормам і правопорядку, адже це залежить не лише від приписів закону, а і від сформованої суспільством громадської думки, суспільної моралі, інтересів дітей, які не обирають ні способу, ні часу появи на світ, ні форми сім'ї (повна, неповна, змішана), в якій вони народилися.

Аналіз німецького законодавства дозволяє стверджувати, що загальною метою визнання батьківства - є сприяння біологічному батьку, стати батьком юридичним. Якщо ж не передбачено іншого, визначення батьківства має юридичні наслідки лише з моменту надання всіх необхідних документів певного змісту і певної форми. За німецьким правом дія батьківської влади настає *ex nunc*, однак аліменти можуть бути стягнені за період, який передував визнанню батьківства (п. 2 § 1613 НЦУ) [272]. Слід також відзначити, що для дійсності визнання батьківства не вимагається судового чи адміністративного рішення.

Визнання батьківства реєструється в реєстрі народжень, а сам запис носить декларативний характер.

Окрім того, слід звернути увагу і на ті положення німецького законодавства, які закріплюють так звані норми призупиненої дії, що має особливе значення в ситуації, коли дитина народжується після надання заяви про розірвання шлюбу, а третя особа не пізніше ніж протягом року від набрання законної сили рішенням про розірвання шлюбу, визнає батьківство. Юридичні наслідки такого визнання залежать і від згоди чоловіка, який в момент народження дитини перебував у шлюбі з її матір'ю. Отже, очевидним є те, що за таких обставин настає спростування презумпції, яка застосовується внаслідок народження дитини в шлюбі, проте визнання може настати не раніше набрання рішенням суду про розірвання шлюбу законної сили. Це повинно відхилити будь-які сумніви відносно того, що дитина не може мати двох батьків. Таким чином, визнання батьківства не має правового ефекту до тих пір, поки юридичним батьком дитини визначено іншого чоловіка.

Як бачимо, ключова відмінність законодавчих приписів щодо встановлення походження дитини в добровільному порядку, полягає в тому, що за сімейним законодавством України, згода матері дитини знаходить свій вираз в одному (спільному) документі разом з визнанням батьківства. Тоді як німецьке законодавство передбачає одноособове звернення ймовірного батька до адміністративних органів.

Після смерті дитини батьківство може бути встановленим лише у судовому порядку. Українське законодавство, як і законодавство більшості країн ЄС та США не містить спеціальних правил встановлення батьківства після смерті дитини.

Разом з тим, така вимога може бути заявленою до суду, оскільки законодавець дозволяє встановлення фактів, що мають юридичне значення, тобто фактів, від яких по суті залежить виникнення, зміна чи припинення особистих немайнових чи майнових прав громадян, і зокрема встановлення факту родинних відносин. Інтерес особи може полягати в реалізації ним

спадкових прав або ж інших особистих немайнових прав. Слід також вказати, що в порядку окремого провадження батьківство (факт родинності) після смерті дитини може бути встановлено лише у випадку згоди матері дитини, а якщо це стосується спадкових правовідносин, то не повинно виникати спорів з іншими спадкоємцями.

Наприклад, якщо мати була позбавлена батьківських прав і не може спадкувати після померлої дитини, то закономірно, що інші спадкоємці можуть мати законний інтерес і повинні бути залучені до участі в процесі, проте вже в порядку позовного провадження. Якщо ж метою встановлення батьківства була реалізація громадянином його особистого немайнового права чи інтересу, спрямованою на виникнення сімейних (родинних) зв'язків, то за згода матері померлої дитини не вимагається. Тобто, не існує (не повинно існувати) жодних перешкод для встановлення батьківства. Закон не перешкоджає з такою вимогою звернутися і матері, і іншим родичам, що мають законний інтерес (баба, дід, брати та сестри батька чи матері дитини).

Майже однотипні правила щодо визначення походження дітей, народжених поза шлюбом, встановлені законодавством дружніх нам Естонії, Латвії та Литви, законодавство яких не розділяє дітей, народжених в шлюбі і поза ним. Так, ст. 10 Закону про захист дітей Естонії проголошено, що діти мають рівне право на допомогу, догляд та розвиток, незалежно від статі та національності, незалежно від того, чи вони живуть у повній сім'ї або з одним із батьків, народжені вони від зареєстрованого або незареєстрованого шлюбу [141, с. 135]. Правове регулювання сімейних відносин, в тому числі тих, що пов'язані із встановлення походження дитини (рівності дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом) в Латвії здійснюється частиною I Цивільного кодексу «Сімейне право». У Литві, на відміну від інших країн Балтії, Цивільним кодексом урегульовано фактичні шлюбні відносини. Така легалізація фактичних шлюбних відносин, дозволяє чоловіку безперешкодно (в добровільному порядку) зареєструвати своє батьківство [277, с. 141].

Разом з тим, необхідно зауважити, що у країнах, законодавство яких допускає «відносини співжиття», прирівнюючи їх до шлюбних, не завжди визначено, яким чином визначається походження дитини. Так, у законі Бельгії «Про Кодекс міжнародного приватного права» ні словом не згадується про правовий статус дитини, яка народжена у «відносинах співжиття». Конституція Австрійської республіки містить положення, відповідно до якого право визнавати позашлюбних дітей за клопотанням їхніх батьків такими, які народжені у шлюбі надається Федеральному президенту. Закон Норвегії «Про спільне домашнє господарство» прирівнює у правах подружжя та осіб, що перебувають у фактичних подружніх стосунках, однак без згадування про умови та порядок визначення походження позашлюбної дитини [203, с. 121].

В деяких країнах Європейського Союзу поширеною є практика врегулювання питання встановлення батьківства за допомогою укладеного договору. Зокрема, таке правило встановлене параграфом 779 Цивільного кодексу Чеської Республіки. Крім того, в Чехії договірне регулювання відносин за участю матері, батька, дитини здійснюється щодо реалізації взаємних прав та обов'язків, умов спілкування з дитиною того з батьків, хто проживає окремо та ін. Схожі норми про договірне встановлення батьківства та регулювання батьківських відносин містяться у Сімейному кодексі Болгарії [18, с. 163-164; 261]. Угорським Цивільним кодексом передбачені норми, які після визначення походження дитини (встановлення батьківства), дозволяють укладати договори про утримання дитини, про розподіл обов'язків щодо здійснення батьківської опіки над дитиною батьками, які проживають окремо [275].

Що стосується США, то регулювання сімейних відносин, у тому числі відносин щодо встановлення батьківства (визначення походження дитини), належить до компетенції окремих штатів [45, с. 447], у зв'язку з чим є ряд відмінностей як у законодавстві, так і в судовій практиці в окресленій сфері. Водночас Конгресом США прийнято ряд актів з окремих питань, зокрема у сфері надання допомоги малозабезпеченим сім'ям, про запобігання викраденню дітей, а також щодо виконання зобов'язань з утримання дітей. З метою оптимізації

законодавства окремих штатів у сфері сімейних відносин було розроблено ряд законодавчих актів, які чинні і на сьогоднішній день. В числі таких: Уніфікований закон про шлюб і розлучення (1970); Загальний закон про юрисдикцію щодо опіки над дітьми (1968); Закон про забезпечення та юрисдикцію щодо опіки над дітьми (1997, введений у дію в усіх штатах). Першими штатами, які в 1998 р. прийняли цей закон стали Оклахома і Аляска, останнім – Вермонт (2011); Закон про дошлюбні та шлюбні договори (2012, прийняли тільки Північна Дакота та Колорадо); Єдиний закон про арбітраж у сфері сімейного права (2016, був введений у дію в Аризоні та Гаваях, з 2019 - діє в Північній Дакоті та Массачусетсі). До Уніфікованого закону про шлюб і розлучення (1970) були внесені суттєві зміни в 1971 р. та в 1973 р. Він був уведений у дію повністю в штатах Аризона, Джорджія, Вашингтон, Колорадо (у 1973), Монтана (у 1975) та Міннесота (у 1978), але ряд його положень поступово були реципійовані в законодавство інших штатів [139, с. 123].

Слід звернути увагу, що в США на рівні окремих штатів існують різні підходи до правового регулювання сімейних відносин – від їх регулювання конституційними та законодавчими нормами до переважно прецедентного регулювання. Наприклад, основними джерелами сімейного права в Каліфорнії є як Сімейний кодекс Каліфорнії, окремі закони, так і прецеденти апеляційних судів Каліфорнії та Верховного суду штату Каліфорнія [270]. Як бачимо, окремого законодавчого акту, якими б регулювалися питання визначення походження дитини, народженої поза шлюбом, в США – не існує. Втім такий стан правового регулювання відносин щодо визначення походження дитини характерний і для України, де окреслені питання регулюються Сімейним кодексом.

За сімейним законодавством США, якщо батьки не перебувають у шлюбі, батьківство, як правило, встановлюється шляхом добровільного усиновлення дітей їхнім батьком (який підписує і подає заяву до офіційного органу штату, зазвичай окружному клерку). В деяких штатах діє навіть менш офіційний

порядок, наприклад, укладення письмового чи навіть усного договору, або ймовірний батько просто забирає дитину до себе [8, с. 33].

Дискусійним, і таким що потребує додаткового дослідження є процедура встановлення батьківства, коли про своє батьківство заявляє іноземний громадянин. На думку О. Г. Погребняк, встановлення добровільного батьківства в такому випадку, має певні особливості. Так, уповноважений суб'єкт державного органу може проводити додаткові перевірки, вимагати надання доказів, що можуть підтвердити знайомство з матір'ю дитини. За наявності певних сумнівів суб'єкт прийняття рішення може ініціювати проведення ДНК експертизи. При цьому, пріоритетом у таких процедурах є виключно інтереси дитини [271, с. 204-205].

Завершуючи розгляд питання щодо добровільного (реєстраційного) порядку встановлення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США, маємо констатувати лояльний підхід законодавця до врегулювання окреслених відносин. З нашої точки зору, така лояльність обумовлюється винятково інтересами дитини, що включає не лише комфорт матеріальний, а й забезпечує належний психологічний комфорт, якого іноді не вистачає дитині, яка виховується в безбатьківській сім'ї.

2.2. Визнання батьківства у судовому порядку за законодавством України

Питання встановлення батьківства в судовому порядку завжди викликало найбільшу кількість науково-теоретичних дискусій, зумовлених складністю та неоднозначністю вирішення справи.

Якщо чоловік (ймовірний батько дитини) не визнає свого батьківства, або ухиляється від подання з матір'ю дитини спільної заяви до державних органів реєстрації актів цивільного стану, це не означає, що закон стоїть осторонь і не має важелів впливу, щоб саме в законний спосіб «нагадати» такій особі про

батьківство, і відповідно - зобов'язати до виконання своїх батьківських обов'язків.

В силу закону - за відсутності спільної заяви жінки і чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, за відсутності заяви чоловіка, батьківство щодо дитини може бути визнане за рішенням суду (ч. 1 ст. 128 СК України). В таких випадках між жінкою та чоловіком (батьками дитини) виникає спір про походження дитини, який підлягає розгляду у суді. Проте, це - не єдина підстава для судового розгляду справи про визначення походження дитини. Підставою може бути і факт визнання чоловіком свого батьківства, яке оспорується іншими особами.

Згідно закону, позов про визнання батьківства приймається судом, якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень здійснено за вказівкою матері (ч. 1 ст. 135 СК України). Суд, розглядаючи позов та встановивши, що відповідач – батько дитини, своїм рішенням повинен закріпити і оформити взаємні права та обов'язки, що виникли між ними. Тому справи про встановлення батьківства розглядаються за усіма правилами позовного провадження, що встановлені цивільно-процесуальним законодавством України.

Отже, визначення походження дитини в судовому порядку можливе за таких обставин - фактичний (але ймовірний) батько дитини: не визнає свого батьківства; ухиляється від реєстрації походження дитини; визнає батьківство і згоден на запис себе батьком дитини, але його батьківство оспорується іншим чоловіком.

Таким чином, встановлення батьківства в судовому порядку можливе за заявою: батьків (мати дитини в переважній більшості; особи, яка вважає себе батьком дитини); опікунів, піклувальників дитини; осіб, як утримують та виховують дитину; дитини, яка досягла повноліття. Наявність вичерпного переліку осіб, які мають право на пред'явлення позову про встановлення батьківства означає, що зачіпається сфера особистих немайнових та майнових прав дитини, матері, батька, осіб, які фактично здійснюють нагляд за дитиною.

Тобто, коло позивачів є обмеженим, ніякі інші особи не мають права на пред'явлення позову про встановлення батьківства.

В силу принципу диспозитивності цивільного процесуального права, позивачем може бути особа, яка виступає на захист своїх прав та інтересів. При цьому, звернення до суду передбачає здатність заявника своїми діями здійснювати надані йому процесуальні права і покладені на нього процесуальні обов'язки, тобто цивільно процесуальну дієздатність. Відтак, спір в інтересах осіб, які не наділені цивільною процесуальною дієздатністю (в нашому випадку – це дитина) може бути порушений їхніми представниками (батьками, усиновлювачами, опікунами, піклувальниками). Такий стан речей пояснюється тим, що цивільна процесуальна дієздатність, як і цивільна дієздатність обумовлює самостійність суб'єкта в правовій сфері та дозволяє йому незалежно від інших осіб обирати спосіб своєї поведінки, передбачає певну зрілість особи, його (суб'єкта) здатність правильно розуміти значення своїх дій і розумно керувати ними. Малолітні та неповнолітні особи такими властивостями в силу віку ще не наділені. Тому, правило щодо участі представників закріплено нормами національного законодавства, зокрема ст. 59 ЦПК України та ст. 128 СК України.

При відносній ясності процесуального порядку розгляду такої категорії справ, маємо звернути увагу і на деяку спірність положень законодавства в окресленій сфері. Так, існуюча на сьогодні, норма ст. 128 СК України, не дозволяє визначити, хто є позивачем у справі, а хто є особою, яка діє в інтересах іншої особи. З огляду на цивільне процесуальне законодавство, ми вважаємо, позивачем - слід вважати саму дитину. Якщо визнати дитину позивачем, то всіх інших осіб, яким надано право порушити справу шляхом пред'явлення позову, слід вважати особами, уповноваженими на те законом, і які діють в інтересах належного позивача (дитини), як носія суб'єктивного права.

Варто наголосити, що на час подання позовної заяви, між дитиною та імовірним батьком іще не існує сімейного правовідношення, оскільки воно виникне лише після встановлення батьківства судом, тобто з моменту, коли

рішення суду набуде законної сили. Тим самим, звернення до суду в цьому випадку, ґрунтується не на суб'єктивному сімейному праві дитини, а на охоронюваному законом її інтересі. Із цим необхідно погодитись, адже чинне цивільно-процесуальне законодавство передбачає право на звернення до суду і тих осіб, які мають лише охоронюваний законом інтерес. Такий висновок випливає зі змісту ст. 4 ЦПК України, за якою кожна особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. В свою чергу ст. 5 ЦПК України наголошує, що здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законами України [243]. Словом, існування інтересів, надає дитині можливість виступати самостійним суб'єктом, звісно з дотриманням усіх вимог, визначених законом до процедури звернення до суду та пред'явлення позову.

Згідно положень Закону України «Про охорону дитинства», охорона дитинства в Україні - є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави та мета якого полягає у забезпеченні реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток і виховання в сімейному оточенні, встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. Ст. 1 названого законодавчого акту визначено, що забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, які враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити [182].

Як бачимо, інтереси дитини виступають на перший план і з'ясування таких інтересів відіграє важливу роль у процесі розгляду та вирішення справи. Завдяки

цьому, поняття та зміст інтересів дитини перебувають в активному полі зору науковців.

Так, наприклад, М. Корнієнко справедливо зауважує, нині - у законодавстві лише закріплюється обов'язок дотримання найкращих (найвищих) інтересів дитини, однак нормативного визначення цього поняття немає [96, с. 399]. Проте, доктрина в цьому сенсі відіграє важливу роль, усуваючи таку прогалину. С. Я. Фурса, під інтересами дитини пропонує розуміти забезпечення умов, необхідних для повноцінного фізичного, психічного і духовного розвитку дитини [231, с. 538–539, 542]. Ж. В. Петрочко зазначає, що забезпечення найкращих інтересів дитини - це задоволення її індивідуальних потреб відповідно до віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності [169, с. 71]. О. В. Мельник вважає, що найкращі інтереси дитини можуть бути ототожені з поняттям благополуччя, яке охоплює матеріальну, духовну, емоційну, психічну та інші складові частини [137, с. 75]. На думку М. В. Менджул, інтерес дитини означає пріоритетне врахування батьками, законними представниками дитини, органами влади, судом та іншими особами інтересів дитини під час вчинення дій або прийняття ними рішень, які спрямовані на задоволення будь-яких індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я та особливостей розвитку [138, с. 90]. Т. С. Томляк вважає, що найкращі інтереси дитини – це відображені у міжнародних договорах та закріплені в національному законодавстві основоположні засади та керівні ідеї, спрямовані на гармонійний розвиток, забезпечення її потреб та інтересів, як ширшого поняття, ніж права дитини, з урахуванням винятковості та особливості кожної дитини [239, с. 77]. Як бачимо, доктрина одностайно підтримує позицію, згідно з якою інтересам дитини відповідає все те, що позитивно впливає на її розвиток, відкриває хороші перспективи - життєві, освітні, соціальні, культурні тощо.

Хочемо відзначити, що така увага до з'ясування змісту поняття «інтерес дитини» зумовлена тією обставиною, що право на пред'явлення позову має і

дитина, яка досягла повноліття. Отже, йдеться про існування різних інтересів, коли це стосується дійсно дитини, і коли це стосується уже повнолітньої особи.

Цілком очевидно, що пред'явлення позову про встановлення батьківства уже повнолітньою дитиною, не завжди переслідує мету - отримати батьківську ласку та турботу, сукупність усього того, чого не вистачало їй в період зростання. Скоріше, мова йде про матеріальні потреби. Повнолітня особа, порушуючи питання про встановлення батьківства навряд чи мріє, щоб батько займався її вихованням, дбав про її фізичний, моральний, духовний розвиток тощо, бо перед нами, по суті, вже сформована особистість. Звісно, закон чітко формулює, що позов про визнання батьківства може бути пред'явлений самою дитиною, яка досягла повноліття (ч. 3 ст. 128 СК України), проте вже йдеться не про дитину в тому значенні, яке дає сімейне законодавство, а про повнолітню, дієздатну особу. Звичайно, у разі позитивного рішення суду, вона отримає по відношенню до поки-що ймовірного батька статусу дитини, але наслідки, які будуть викликані таким рішенням, відрізнятимуться від наслідків, якби йшлося про неповнолітню дитину. Тому, в таких випадках необхідно вести мову про інтереси повнолітньої особи, задоволення яких, стане можливим завдяки встановленню кровного споріднення між нею та її батьком. На першому плані стоятимуть все ж таки матеріальні блага – стягнення аліментів, якщо повнолітня дитина продовжує навчання, мова може йти про авторські (майнові), корпоративні, житлові, спадкові та інші права батька.

Повертаючись до права інших осіб на звернення з позовом про встановлення батьківства, необхідно зауважити, що наділення їх цим правом, знову ж таки, лежить лише в площині законних інтересів дитини. Опікуни, піклувальники, фактичні вихователі, покликані законом захищати права та інтереси неповнолітніх дітей, оскільки, як уже наголошувалось, останні в силу свого віку та розвитку самостійно цього робити не можуть. З огляду на це, слід погодитись з класиками вітчизняної цивілістики, які вважають, що право на позов про встановлення батьківства – не є винятковим правом лише матері [134, с. 132-133]. Майже аналогічну точку зору висловлював і відомий український

цивіліст Н. М. Кудрявцев, який зазначав: право на позов про встановлення батьківства не є винятковим правом матері, вона не може заперечувати проти пред'явлення позову опікуном, піклувальником, або іншими особами [112, с. 15-16].

Дійсно, позовом, який пред'являється не матір'ю дитини, можуть зачіпатися її власні інтереси, але вони – не перешкоди до пред'явлення даного позову, оскільки мова йде не про права матері. Позовні вимоги спрямовані до батька дитини, і мова йде про взаємні права і обов'язки дитини і батька. Тому, і висловлене твердження, що позивачем слід вважати дитину, не повинно викликати жодних сумнівів. Разом з цим, в основі вимоги про встановлення батьківства, мати дитини (або інші особи), зобов'язана довести наявність обставин, при яких батьківство може бути встановлено у судовому порядку, а кровний зв'язок з імовірним батьком отримати судове підтвердження. Розглядаючи справу про визнання батьківства, суд своїм рішенням підтверджує наявність правовідношення між дитиною і батьком незалежно від того, чи порушено справу дитиною чи матір'ю, опікуном, піклувальником, чи особою, яка утримує та виховує дитину. Тому, при розгляді справ даної категорії чітке дотримання процесуальних норм – одна із умов забезпечення своєчасного, об'єктивного, всебічного дослідження обставин справи і винесення законного та обґрунтованого рішення. І якщо така вимога задовольняється, то тим самим підтверджується батьківське правовідношення між дитиною та її батьком.

Все вище наведене дозволяє сформулювати наступний висновок: оскільки відповідно до закону права дитини в тому числі, ті, що виникають із факту родинності, здійснюються іншими особами і повинні всебічно захищатись, колізія інтересів різних осіб при пред'явленні такого позову абсолютно виключена. Закон не ставить інтереси дитини в залежність від суб'єкта звернення до суду.

У зв'язку з цим, не можемо погодитися із позицією З. В. Ромовської, яка стверджує, що «рішення суду про встановлення батьківства усуває невизначеність лише у відносинах між батьком і дитиною. Відносини між

батьком і матір'ю дитини не зазнають змін, оскільки вони не перебувають у шлюбі» [209, с. 19]. На наше переконання, встановлення батьківства щодо дитини, все ж таки породжує відносини, які пов'язують матір дитини і щойно визнаного батька, адже у них натепер виникають (виникли) спільні права та обов'язки щодо виховання та утримання дитини і відносно чого їм тепер необхідно домовлятися.

В підсумку, позитивне рішення суду встановлює правовий зв'язок не тільки між дитиною та батьком, а й між дитиною та родичами батька. Тому іноді ставиться питання про залучення в якості заінтересованих осіб і такої категорії осіб, як родичі по батьківській лінії. Проте, у відповідності із цивільно-процесуальним законодавством, родичі ще імовірного батька, залучаються лише в тих випадках, коли визнання батьківства відбувається в порядку окремого провадження. До справ позовного провадження вони не залучаються. Таким чином, у позовному провадженні, при визнанні батьківства, завжди приймають участь на активній стороні в якості позивача – дитина, а також особа, яка пред'явила позов (мати, опікун та ін.), на пасивній стороні – особа, зазначена в якості відповідача, тобто імовірний батько.

За раніше чинного сімейного законодавства (Кодекс про шлюб та сім'ю України), суди могли винести рішення про визнання батьківства, спираючись на перелік обставин, визначених законом.

До таких обставин належали: спільне проживання або ведення спільного господарства; спільне виховання чи утримання дитини; докази, що з достовірністю підтверджують визнання відповідачем батьківства. При доведенні хоча б одного із фактів, з якими закон пов'язує легальну презумпцію батьківства, і за умови, що не встановлені факти, яким ця презумпція суперечить, наприклад, проблеми репродуктивного здоров'я відповідача бути батьком, відсутність його у місці проживання матері в період, до якого належить зачаття та ін., слід визнавати підтвердженням походження дитини від відповідача.

В юридичній літературі превалювала думка: «щоб виключити або хоча б обмежити необґрунтовані позови (що пред'являються не до дійсних батьків

дітей), створити умови, які б перешкождали «випадковим зв'язкам», а також враховуючи складність встановлення об'єктивної істини по даній категорії справ, чинне (на той час) законодавство передбачало, що не будь-які, а тільки ті, що визначені в законі обставини можуть мати для суду значення доказів, що підтверджують народження дитини від відповідача» [135, с. 120]. Суспільство засуджувало позашлюбне народження, і мати дитини наражалась на небезпеку отримати відмову суду у встановленні батьківства. Деякі судді наважувались і на більш «серйозні» формулювання – «відносини сторін, не були такими, які характеризують сім'ю як осередок суспільства. В позові – відмовити». Одна із розробників українського сімейного права - Я. М. Шевченко вважала, що «відсутність сімейних відносин, навіть за тривалих інтимних стосунків, не є підставою для встановлення батьківства» [251, с. 48-49]. Однак, на такому загальному фоні засудження позашлюбного народження, можна було зустріти і інші, набагато прогресивніші, точки зору - «для встановлення батьківства немає значення чи народились діти внаслідок тривалих відносин між її матір'ю і батьком, чи дитина народжена в результаті «випадкового» зв'язку». Зокрема, таку позицію відстоював класик української цивілістики Г. К. Матвеев [136].

Нині ситуація дещо інша. Слід погодитись із думкою Л. В. Красицької, яка говорить – існуючий на сьогодні порядок визнання батьківства є більш демократичним [107, с. 47]. Сказати, що вирішення справ про встановлення батьківства стало легким і простим, було б неправильно. Адже, в сучасних умовах, навпаки під впливом різноманітних чинників, ситуація ще більш ускладнена. Та разом з тим, чинне сімейне законодавство, так би мовити адаптовано до реального життя. Воно не ставить своїм завданням «виключити і засудити випадкові стосунки», не ставить права дитини в залежність від того, яким чином вона з'явилася у світ – в шлюбі чи поза ним, в результаті тривалих стосунків між батьками, чи за інших обставин.

Законодавство ставить на вищій щабель права та інтереси дитини, яка потребує обопільної відповідальності батьків за її виховання, розвиток тощо.

Чинний Сімейний кодекс України не містить конкретних обставин, які мають бути підтверджені в суді для встановлення батьківства певної особи. Законом наголошено, що підставою для визнання батьківства є будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до Цивільно-процесуального кодексу України (ч. 2 ст. 128 СК України).

З нашої точки зору, виключення із закону переліку обставин, на яких ґрунтувалося б рішення суду про визнання батьківства є дуже правильним кроком. Адже раніше, навіть при підтверженому факті наявності кровного споріднення, але за відсутності спільного проживання, ведення господарства тощо, суд взагалі відмовляв у прийнятті заяви про встановлення батьківства.

Сучасний рівень розвитку науки, в тому числі і медичної, унеможливорює визнання батьком особи, яка не має до конкретної дитини жодного відношення (окрім власної волі цього чоловіка), і так само не має абсолютних перешкод встановити (підтвердити) батьківство чоловіка. Разом з тим, наявність у законі поняття «будь-які відомості» абсолютно не означає свавілля по відношенню до чоловіка, оскільки встановлення батьківства, як уже підкреслювалось, здійснюється суворо в межах закону. Навіть під час дії попереднього сімейного законодавства, науковці підкреслювали, що «закон презумує походження дитини від імовірного батька, якщо наявні такі обставини, які, як показує, життєвий досвід, свідчать про його батьківство. Такими обставинами, зокрема, є: визнання чоловіком свого батьківства, виражене ним безпосередньо чи конклюдентно. Якщо ймовірний батько сам визнає своє батьківство (або ж визнавав його до своєї смерті), то немає необхідності ставити таке визнання під сумнів і вимагати інших доказів кровного походження дитини від даного чоловіка. В таких випадках припущення батьківства значно спрощує захист інтересів дитини та її матері [225, с. 136].

Нами уже підкреслювалось, що справи про встановлення батьківства розглядаються у порядку цивільного судочинства, а отже, і на цю категорію справ поширюються положення цивільно-процесуального законодавства, і

зокрема ті, які вказують, що вирішення справи полягає в ухваленні судом законного й обґрунтованого рішення. Як слушно зазначає Н. Бутрин-Бока, цей вирішальний акт має ґрунтуватися, перш за все, на доказах, які суд повинен дослідити в судовому засіданні, оскільки встановлюються обставини, які необхідні для справедливого вирішення справи [16, с. 86]. Іншими словами, перш ніж вирішити цивільний спір по суті, суду необхідно встановити наявність чи відсутність певних обставин, що лежать в основі позову чи заяви, та фактів, які мають значення для правильного розгляду справи і винесення об'єктивного та обґрунтованого рішення. Отже, по суті, докази - це єдині джерела, які дозволяють учасникам справи обґрунтовувати свої вимоги або заперечення.

Загальновідомо, що коло доказів повинно визначатись з урахуванням правил належності (ст. 77 ЦПК) та допустимості (ст. 58 ЦПК) доказів [243].

На думку Б. П. Ратушної, яку ми поділяємо, належність доказів є важливою їх якісною характеристикою, наявність якої має встановити суд перед тим, як використати доказ для обґрунтування свого рішення в цивільній справі. Показником доцільності прийняття доказу є його зміст, такий, що свідчить про логічний зв'язок відомостей, які містить доказ, з обставинами предмета доказування. Тому належність – не просто ознака доказу. Ця ознака стосується змісту доказу, тобто його інформаційного наповнення [190, с. 83]. Подібне тлумачення належності доказів наводять і інші науковці, додаючи, що якість доказу характеризує точність, правильність відображення обставин, що належать до предмета доказування [159, с. 212].

Ставлячи за мету не допустити відволікання уваги суду на дослідження доказів, які не мають значення для справи, цивільний процесуальний закон досліджує лише належні докази, тобто ті, що містять інформацію щодо предмета доказування [218, с. 113]. В свою чергу, допустимість доказу – це характеристика ознаки способу отримання фактичних даних, які розкривають предмет доказування чи мають до нього відношення й отримані в законний спосіб. При цьому, допустимість доказів у цивільному судочинстві поєднує в собі три аспекти: вираження доказу у формі одного із засобів доказування, що визначені

законом; законність процедури отримання доказів; можливість підтвердження певних обставин справи лише тими засобами доказування, які законом визначені як єдині, що можуть забезпечити таке підтвердження [116, с. 343].

Вивчення суддівської практики у справах про встановлення батьківства, дозволяє навести лише деяку частину доказових матеріалів, на підставі яких було винесено рішення суду про встановлення батьківства відповідача. Це: покази свідків, що підтверджують наявність між матір'ю дитини та ймовірним батьком певних відносин; речові докази у вигляді фото, відео тощо; письмові докази – копії білетів, путівок про спільний відпочинок; копія обмінної картки вагітної жінки з внесеними до неї даними про чоловіка як батька дитини, результати його аналізів, необхідних для поміщення жінки до пологового будинку тощо; результати та висновки судово-медичної експертизи [227].

Так, наприклад, підставою для задоволення позову про встановлення батьківства по відношенню до малолітньої дитини (провадження № 2/378/103/23 від 12.10.2023 року, Ставищенський районний суд Київської області) став висновок експерта Комунальної установи «Одеське обласне бюро судово-медичної експертизи, а саме молекулярно-генетичний аналіз ДНК) [193]. Так само висновок експерта (Комунальний заклад Дніпропетровське обласне бюро судово-медичної експертизи), слугував підставою для встановлення батьківства і в іншій справі (№ 205/5698/21 Ленінський районний суд м. Дніпропетровська [192]. Аналогічною підставою (висновок експерта) про визнання особи батьком малолітньої дитини стало рішення Індустріального районного суду м. Дніпропетровська (2/202/1794/2023) [194]. Разом з тим, підставою для визнання батьківства за даною категорії справ слугували, надані позивачем – матір'ю дитини письмові докази у вигляді копії записки до пологового будинку від відповідача з нагоди народження сина; копія свідоцтва про хрещення дитини; фотокартка, на якій зображений відповідач разом із новонародженою дитиною, проживання позивачкою та відповідачем однією сім'єю, що підтверджено показами трьох свідків.

Необхідно зауважити, що більшість справ про встановлення батьківства вирішуються з урахуванням показів свідків. Суди, як правило, ретельно відносяться до перевірки показів і надають їм суттєвого значення, якщо за їх допомогою встановлюються будь-які об'єктивні факти, особисто відомі свідкам. При цьому суди беруть до уваги тільки ті з них, які мають значення для справи, оцінюючи докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді справи. Разом з тим, оцінюючи покази свідків суд, вправі відхилити ті чи інші докази, якщо визнає їх недостовірними. Суди з однаковою ретельністю повинні дослідити докази, які підтверджують позовні вимоги, та докази, які спростовують їх. Так, в якості речових доказів можуть бути і речі, залишені сторонами один у одного. На наш погляд, такий стан речей можна обґрунтувати і тим фактом, що цивільно-процесуальне законодавство не допускає відмови у прийнятті позову на підставі неповноти (недостатності) доказового матеріалу, оскільки в результаті таких рішень права неповнолітньої дитини залишаються незахищеними. Так само цивільно-процесуальне законодавство не припускає навіть можливості прийняття рішення про визнання чоловіка батьком, який фактично таким не може бути.

Слід підкреслити, що для винесення рішення про встановлення батьківства щодо конкретного чоловіка не вимагається якоїсь певної кількості доказів. Це може бути і один доказ, який прямо вкаже на батьківство особи, і достовірність якого не підлягає жодним сумнівам. Наприклад, висновок судово-генетичної експертизи є найсуттєвішим доказом на підтвердження або спростування батьківства, оскільки в сучасних умовах, розвиток генетичної науки дозволяє практично з 100-відсотковою вірогідністю підтвердити або відхилити батьківство конкретної особи. З цього приводу слід сказати, що звичайна експертиза аналізу крові для співставлення груп крові, резусу і фактора Р тощо, є недостатнім доказом, оскільки висновок, який дає експерт закінчується словами – «батьківство не виключається». Як свого часу зазначала З. В. Ромовська такий висновок означає, що не виключається батьківство і інших осіб

з такими ж показниками крові [209, с. 21]. Іншими словами, батьком дитини може бути будь-який чоловік з аналогічною групою крові та резус-фактором. Крім того, при недостатності даних для вирішення спору про батьківство, суд не може удатися до експертизи щодо встановлення схожості груп і типів крові матері, дитини та відповідача. Це цілком логічно та відповідає загальним вимогам цивільного судочинства.

Не можемо не погодитися із думкою фахівців, які стверджують, що висновок експерта є індивідуальним джерелом доказів, яке базується на основі використання спеціальних знань, наукових та технічних засобів і методів експертом у галузі, що стосується питань експертизи, про те він (висновок) не може оцінюватись окремо від інших доказів. Саме після оцінки усіх доказів у сукупності можливо встановити обґрунтованість та достовірність висновку експерта [154, с. 266, 267]. Ми також переконані в справедливості міркувань Д. В. Давидової про те, що висновок експерта як процесуальне джерело доказів має особливі риси, містить інформацію, не принадну для інших джерел. Водночас, підсилює свою позицію автор, залучення експерта для надання висновку не означає відмови від інших джерел доказів щодо тих обставин, які підлягають установленню [53, с. 151]. Навпаки, тільки сукупність усіх доказів, може допомогти правильно здійснити оцінку висновку експерта, встановити істину у справі [85, с. 87].

Це пов'язано з тим, що за правилами Цивільного процесуального кодексу України, жодні докази не мають для суду заздальгідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів) (ст. 89 ЦПК України).

Слід також підкреслити, що батьківство встановлюється лише в тому випадку, коли відповідач біологічно є батьком дитини. У зв'язку з цим може бути також проведена судово-урологічна експертиза, висновок якої про нездатність

відповідача у період зачаття до запліднення буде доказом походження дитини від іншої особи. В свою чергу, для визначення моменту зачаття дитини, може бути призначена судово-гінекологічна експертиза, якщо відповідач стверджує, що в певні проміжки часу, він фізично не міг зустрічатися з позивачкою (перебування у відрядженні в іншому місті; проведення відпустки в іншій країні тощо).

Наслідком розгляду справи є відповідне судове рішення. При встановленні батьківства в судовому порядку, як і при добровільному визнанні батьківства, діти наділяються тими ж правами та обов'язками по відношенню до батьків, і їх родичів, що і діти, які народилися від осіб, які перебувають у шлюбі. Виникнення прав та обов'язків в цьому випадку обумовлюється моментом народження дитини, а не моментом встановлення батьківства за рішенням суду або моментом вчинення запису про батьківство в книзі реєстрації актів цивільного стану.

Реєстрація встановлення батьківства провадиться в державних органах реєстрації актів цивільного стану за місцем проживання одного з батьків або за місцем винесення судом рішення по встановлення батьківства. Реєстрація провадиться на підставі рішення суду або спільної заяви батьків, а у разі смерті матері або неможливості встановити її місцезнаходження – на підставі заяви батька. Якщо один із батьків не може через поважні причини бути присутнім в державному органі реєстрації актів цивільного стану під час реєстрації встановлення батьківства, то його підпис на спільній заяві повинен бути нотаріально посвідчений. При реєстрації встановлення батьківства повинно надаватись свідоцтво про народження дитини, за винятком тих випадків, коли реєстрація встановлення батьківства провадиться одночасно із реєстрацією народження дитини. Крім того, нами вбачається, що якщо на момент здійснення реєстрації встановлення батьківства дитина досягла повноліття, необхідна її письмова згода на встановлення батьківства, на зміну прізвища або на залишення прізвища матері. Така згода не потрібна, якщо з позовом про встановлення батьківства до суду зверталася безпосередньо дитина, яка досягла повноліття.

На підставі рішення суду про встановлення батьківства державні органи реєстрації актів цивільного стану вносять відомості про батька і пов'язані з цим зміни в запис акту про народження дитини і видають нове свідоцтво про народження (ст. 134 СК України; п.2.9 Положення про порядок зміни, доповнення поновлення та анулювання актових записів цивільного стану) [177].

Отже, спосіб встановлення походження дитини не впливає на обсяг і зміст прав та обов'язків дітей і батьків. Всі питання, що стосуються виховання та утримання дитини, вирішуються за взаємною згодою, в тому числі і у випадку, коли шлюб розірвано або коли батьківство встановлене за відсутності зареєстрованого шлюбу. Крім того, це означає, що діти мають право на отримання аліментів від своїх батьків, мають спадкові права, на них покладаються обов'язки утримувати своїх непрацездатних батьків тощо.

2.3. Особливості встановлення факту батьківства (материнства) за законодавством України

В контексті нашого дослідження, варто зауважити, що батьківство є не лише природним станом особи. Водночас, воно є соціальним і психологічним станом чоловіка з моменту зачаття й до народження жінкою дитини. Науковці вважають, саме з народження дитини, такий стан набуває ознак юридичного факту, який в свою чергу засвідчує факт походження дитини від певного чоловіка, що ґрунтується на кровній спорідненості між батьком і дитиною, юридично посвідчений актовим записом про народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану, що є передумовою виникнення правового статусу батька [25, с. 98].

Правові відносини між батьком, матір'ю і дитиною, їх взаємні права та обов'язки встановлюються різними, визначеними чинним законодавством способами, серед них - і судовим рішенням про встановлення факту батьківства (материнства).

Одним із ключових завдань Сімейного кодексу України – є забезпечення кожної дитини сімейним вихованням (ст.1). Вирішення цього завдання ставить загальну мету – створити дітям однакові умови для виховання та розвитку, незалежно від того, чи є живими їхні біологічні (але ймовірні) батьки. У зв'язку з чим, законом передбачена можливість звернення уповноважених законом осіб до суду з метою встановлення факту батьківства (материнства) померлої особи.

Варто вказати, що інститут встановлення факту батьківства має давню історію, як і більшість інститутів сімейного права. Він був відомий ще у радянський період, оскільки вже тоді актуалізувалося питання щодо рівності усіх дітей, незалежно від того, що вони народилися в шлюбі чи поза ним. Цей інститут за традицією було перенесено і у сімейне законодавство незалежної України – Сімейний кодекс, який набув чинності з 2004 року. Як і раніше, так і тепер, цей інститут складають спеціальні норми, які дозволяють в рамках окремого провадження визнати родинні зв'язки між дитиною та померлими або оголошеними померлими батьком (матір'ю).

Нами зазначалося, що досягнення сучасної медицини, відповідні її способи та методи, майже із 100 % вірогідністю, спроможні вказати на батьківство певної особи. Разом з тим, на сьогоднішній день, актуальною проблемою (в силу ведення воєнних дій в Україні) стає об'єктивна неможливість у деяких випадках, отримати будь-який генетичний матеріал для здійснення ДНК-дослідження. Така ситуація характерна як для цивільного населення, так і для військових.

На відміну від справ щодо визнання батьківства, які розглядаються в порядку позовного провадження, справи щодо встановлення факту батьківства розглядаються в окремому провадженні.

Спеціальними умовами, необхідними для розгляду такої категорії справ є те, що дитина народилася від осіб, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, та те, що батько (чи матір) дитини померли (оголошені померлими).

За правилами цивільного судочинства, позовне провадження визначається спором про право між двома сторонами. Тому і спір між матір'ю (чи іншою особою) та ймовірним батьком відповідає одній із ознак позовного провадження

– наявність спору та двох спірних сторін. Як уже зазначалось, позов про батьківство, як вимога про визнання родинних (батьківських) відносин між дитиною та її біологічним батьком, викликається тією обставиною, що останній дане правовідношення оспорує або ухиляється від його визнання, що в свою чергу створює невизначеність у його взаємовідносинах з матір'ю та дитиною. Така невизначеність усувається судовим рішенням, яке може бути для позивача або позитивним (батьківське правовідношення підтверджено), або негативним (в задоволенні вимоги відмовлено).

Якщо ж відповідач помер або оголошений померлим, то питання про відкриття позовного провадження взагалі не ставиться. І це цілком закономірно, оскільки немає (не існує) суб'єкта, з яким можливий спір про право: відповідач, біологічний батько (чи матір) – померли (оголошені померлими).

Отже, порядок та умови встановлення факту батьківства (материнства) відрізняється від визнання батьківства (материнства). Специфікою цієї категорії справ є те, що на момент відкриття провадження у справі: по-перше, особа (відповідач) помер або оголошений померлим; по-друге, щодо дитини відсутній спір про батьківство (материнство); по-третє, не береться до уваги час народження дитини (за життя біологічного батька чи після його смерті). Таким чином, всі зазначені обставини мають суттєве значення для вирішення справи про встановлення факту батьківства/материнства.

Важливість такого способу встановлення батьківства (материнства) обумовлюється не лише з'ясуванням особистісно-правового статусу дитини, а й тим, що юридичне закріплення батьківства (материнства) померлої особи по відношенню до дитини, сприяє виникненню у останньої ряду особистих немайнових та майнових прав – право на прізвище, по батькові, право на отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника; право на отримання спадщини та інших.

Відповідно до ЦПК України, справи про встановлення факту батьківства (материнства) розглядаються за правилами розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Таким чином, факт батьківства

(материнства) померлої особи буде підтверджено, якщо буде доведено факт родинних відносин між фізичними особами (ч. 1 ст. 315 ЦПК України).

Вітчизняні процесуалісти підкреслюють, що згідно із загальними правилами цивільного судочинства, окреме провадження в справах про встановлення факту батьківства (материнства) відкривається на підставі відповідної заяви [79, с. 147].

На нашу думку, встановлення спеціального порядку розгляду зазначених категорій справ пов'язано з деякими особливостями щодо суб'єктного складу, дії принципів цивільного процесу, межами судового розгляду та порядком доказування.

Найпершою і ключовою умовою прийняття заяви про встановлення факту батьківства слугує запис про батька дитини, вчинений за вказівкою матері (ч. 1 ст. 135 СК України). Заява про встановлення факту батьківства може бути подана матір'ю, опікуном, піклувальником дитини; особою, яка утримує та виховує дитину, а також дитиною, яка досягла повноліття. Як бачимо, заявниками у таких справах є носії відповідного матеріально-правового інтересу (спадкового, пенсійного) – дитина, яка наділена цивільно-процесуальною дієздатністю; особи, за законом наділені правом звертатися до суду за захистом суб'єктивних прав і інтересів дитини.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 130 СК України, факт батьківства може бути встановлено за рішенням суду в разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за прізвищем і громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записано за її вказівкою. У разі смерті матері, а також за неможливості встановити місце її проживання чи перебування – якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, у якому народилася дитина.

Таким чином, для встановлення юридичного факту в порядку окремого провадження, серед яких – і встановлення походження дитини, необхідна

сукупність ряду додаткових умов. В першу чергу, у заявника немає змоги отримати чи відновити документи, які могли б підтвердити цей факт в позасудовому порядку; законом не передбачено іншого порядку встановлення відповідних фактів; встановлення юридичного факту повинно відповідати конкретній меті.

Мета окремого провадження полягає у виявленні і констатації тих чи інших обставин, з якими закон пов'язує виникнення, зміну, припинення у заявника певних прав і обов'язків. Однак важливо, щоб при цьому права, які впливають із даних фактів – не були порушені (оспорені), не вимагали свого захисту і могли бути реалізованими уповноваженими суб'єктами, не вдаючись до додаткового звернення до суду, за процедурами поза окремого провадження. В завдання судової діяльності входить лише встановлення фактичних обставин (фактичного складу), тоді як всі права, що впливають із даних фактів, можуть уже бути визначеними іншими органами публічної влади.

Як зазначалося вище, за рішенням суду може також бути встановлений і факт материнства (ст. 132 СК України). Умовами розгляду такої заяви повинні бути смерть жінки, яка за життя вважала себе матір'ю дитини; відсутність спору щодо материнства цієї жінки, а також те, що запис про матір в книзі реєстрації народжень вчинено за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина. Заява про встановлення факту материнства може бути подана батьком, опікуном, піклувальником дитини; особою, яка утримує та виховує дитину та дитиною, яка досягла повноліття. Порядок розгляду справи про встановлення факту материнства аналогічний порядку розгляду справи про встановлення факту батьківства.

Фахівці вказують, що практиці відомі щонайменше три «класичні» випадки, коли дані про матір, батька записують працівники медичних закладів та представник Уповноваженого з прав дітей: якщо дитина підкинута, знайдена після народження сторонніми особами й передана в дитячий заклад і її батьки невідомі; мати дитини після народження в пологовому будинку відмовилася від

дитини та передала її на повне державне утримання (у цьому разі мати дитини відома та її дані записуються на підставі медичних документів про народження дитини); мати госпіталізується до пологового будинку або іншого медичного закладу без документів, що посвідчують її особу, називаючи або вказуючи вигадані дані про себе, а потім лишає дитину [52, с. 302].

Не можемо не погодитись із видатним українським цивілістом В. П. Масловим, який вважав, що «не можна розглядати в якості юридичного факту, вимога про встановлення якого, не передбачає будь-якої мети взагалі або, коли його встановлення спрямоване на досягнення неправового результату (наприклад, гінеологічного, наукового тощо) [135, с.118].

Особи, які клопочуть перед судом про встановлення такого юридичного факту, як батьківство чи материнство, звертаються з відповідною заявою, яка повинна відповідати вимогам, встановленим законом.

На необхідність мети при встановленні будь-якого факту, що має юридичне значення, вказує безпосередньо і законодавець. Так, відповідно до ст. 318 ЦПК України, у змісті заяви, крім факту, який заявник просить встановити, повинно бути зазначено мету його встановлення. Разом з тим, встановлення цього факту може бути зумовлено лише бажанням внести запис про батька в актові книги і в свідоцтво про народження дитини. Факт визнання батьківства, як нами уже підкреслювалось, встановлюється для отримання можливості звернення до органів управління праці і соціального захисту населення та інших органів державної влади про призначення пенсії, для отримання спадщини тощо, тобто з метою здійснення майнових прав. Крім факту та мети його встановлення, в заяві повинно бути обов'язково зазначені причини неможливості іншим способом одержати документи, що підтверджують цей факт (відсутність укладеного шлюбу) та відповідні докази.

Відповідно до ст. 76 ЦПК України, доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень

сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, електронних доказів, звуко- і відеозаписів, висновків експертів тощо [243]. Доказами у справах по встановлення факту батьківства/материнства можуть бути такі, які б надавались у разі слухання справи про встановлення батьківства/материнства. Тобто, це будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи.

Іншими словами, рішення суду про встановлення факту батьківства/материнства є підставою (відповідно до п. 2.9 Положення про порядок зміни, доповнення, поновлення та анулювання актових записів цивільного стану) для внесення змін у актові записи цивільного стану – а саме підставою для провадження запису про батька/матір дитини в актових книгах реєстрації народження та у свідоцтві про народження дитини.

Як бачимо, мета звернення до суду, яка зазначена в заяві, а також чітке визначення кола осіб, які заінтересовані у вирішенні справи, і тому залучаються до її розгляду, мають важливе значення при прийнятті до провадження заяви про встановлення факту батьківства.

Слід підкреслити, що мета встановлення батьківства, вбачалась багатьма науковцями по-різному. Так, Я. М. Шевченко вважала, що встановлення факту батьківства завжди спрямоване на отримання права на певні матеріальні блага, в першу чергу, отримання пенсії, спадщини, аліментів; інші вчені вважали, що така мета полягає у підтвердженні наявності кровного зв'язку між батьком і дитиною; або ж в уточненні статусу дитини; в бажанні внести запис про батька в свідоцтво про народження дитини [253, с. 137].

Ю. С. Червоний свого часу обстоював позицію, відповідно до якої зусилля суду повинні спрямовуватись на засвідчення наявності кровного зв'язку між встановлюваним (імовірним) батьком і дитиною, і відповідно піддає критиці тих опонентів, які наполягали, що мета встановлення батьківства полягає в їхніх подальших намірах отримати пенсію, спадщину, аліменти. Зокрема, він зазначав, що визначення дійсної мети встановлення батьківства дуже важливе практично. Правильне розуміння цієї мети виключає утилітарний підхід до вирішення

питання. Викривлене розуміння мети може змістити напрямок пошуку істини. Замість підтвердження або спростування факту кровного споріднення, доказування буде зміщено в бік пошуку підстав для стягнення аліментів, отримання спадщини і т. п. Між тим, самі по собі ці права і обов'язки - лише наслідок підтвердження кровного зв'язку (або ж припущення, зробленого з максимально можливим ступенем достовірності) [229, с. 162].

Розглядаючи питання про відкриття провадження у справі про встановлення факту батьківства, ми вважаємо, що мета такого звернення до суду може бути кваліфікована як загальна, і як спеціальна.

Свою позицію обґрунтовуємо наступним. Загальна мета знаходить своє відображення уже безпосередньо в змісті самої заяви, адже в ній чітко вказана вимога – встановлення батьківства померлої особи та внесення відповідного запису до свідоцтва про народження дитини.

Суд вправі розглядати справи про встановлення факту батьківства (материнства), якщо такий факт безпосередньо породжує певні правові наслідки (наприклад, оформлення права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника). Тобто, спеціальною метою в даному випадку буде – на підставі отриманого рішення вимагати призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Можна виділити і так звану – приватну мету, зміст якої передбачає трансформацію фактичних батьківських відносин у відносини правові [44, с. 61].

Не дивлячись на певні розбіжності у науковій доктрині щодо мети встановлення факту батьківства/материнства, одностайним є висновок - така мета полягає у підтвердженні батьківства/материнства особи, яка померла. Таким чином, можна стверджувати, що мета встановлення батьківства полягає у підтвердженні кровного зв'язку між батьком і дитиною, і що підтвердження походження дитини від даного батька зумовлює виникнення у дитини особистих та майнових прав.

Реалії сьогодення (війна в Україні, а у зв'язку з цим загибель військових та цивільних осіб (чоловіків) призвели до збільшення кількості звернень до суду про встановлення факту батьківська.

Так, Шевченківським районним судом м. Львова була розглянута наступна справа: В період з січня 2004 року до серпня 2008 року ОСОБА_1 (далі – Заявник) перебувала у фактичних шлюбних відносинах з ОСОБА_2. Після прийняття Заявником та ОСОБА_2 рішення про розірвання відносин, Заявник дізналася, що вагітна. Про свою вагітність повідомила не відразу, приблизно на початку четвертого місяця вагітності. 04.02.2009 року Заявник повідомила ОСОБА_2 про народження дочки. Заявник не хотіла створювати незручностей ОСОБА_2, оскільки він на той час перебував у відносинах з іншою жінкою, та здійснила реєстрацію народження дочки на підставі ч.1 ст. 135 СК України, згідно положень якої при народженні дитини у матері, яка не перебуває у шлюбі, у випадках, коли немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду, запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвищем та громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою. В актовому записі про народження дитини в графі «батько» вказано: прізвище матері та ім'я по батькові батька ОСОБА_2.

Заявник зазначає, що ОСОБА_2 з дня народження дочки, визнавав своє батьківство відносно неї, жодного разу не заперечував цього факту, допомагав в утриманні дочки, спілкувався з нею, приймав участь у її вихованні і заявник його в цьому не обмежувала.

Навесні 2022 року ОСОБА_2 був мобілізований та загинув (причиною смерті стали численні уламкові поранення тіла з травматичною ампутацією нижньої кінцівки. Вказані поранення ОСОБА_2 отримав у зв'язку зі збройною агресією російської федерації по відношенню до України під час виконання ним бойового завдання).

Заявник звернулася до суду для встановлення факту батьківства ОСОБА_2 по відношенню до дочки, оскільки згідно ч. 2 Постанови Кабінету Міністрів України № 168 від 28.02.2022 р. сім'ям загиблих осіб, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 15 000 000 гривень, яка розподіляється рівними частками на всіх отримувачів. У зв'язку з тим, що дитина юридично не є дочкою

ОСОБА_2, відтак вона позбавлена можливості отримати допомогу у зв'язку із смертю її біологічного батька.

Суд, заслухавши пояснення заявника та його представника, заслухавши показання свідка, дослідивши письмові докази в їх сукупності, дійшов висновку, що заява про встановлення факту батьківства в разі смерті особи, яку Заявник вважає батьком дитини підлягає задоволенню.

Таким чином, суд дійшов висновку про те, що заявником надано достатньо доказів, якими доведено факт батьківства між ОСОБА_2 та дитиною Заявника, в силу чого, заявлені вимоги про встановлення факту батьківства в разі смерті особи, яку заявник вважає батьком дитини були задоволені [198].

Наведемо ще декілька подібних судових рішень щодо визнання батьківства померлого чоловіка.

Втративши на війні цивільного чоловіка, гр. І. зіштовхнулася з проблемою щодо оформлення допомоги на їхніх неповнолітніх дітей. За життя чоловіка пара не зареєструвала шлюб офіційно, тож доводити батьківство довелося в суді. Спільне життя гр. І. та гр. О. почали ще у 2012 році, за цей час в них народилося троє дітей, яких вони спільно виховували. У лютому 2022 року в зв'язку з російською агресією О. став на захист України і, нажаль, загинув під час виконання військового обов'язку. Гр. І. розпочала оформлення соціальних виплат на дітей по втраті годувальника, однак їй відмовили, оскільки О. не встиг визнати своє батьківство. Гр. І. звернулася до суду із заявою про встановлення факту батьківства, в якій зазначила, що О. за життя визнавав себе батьком дітей, піклувався про них, а вони сприймали його як батька. Зазначене в судовому засіданні підтвердила і мати О.

Олександрійський міськрайонний суд Кіровоградської області задовольнив позовні вимоги, визнавши батьківство загиблого захисника щодо дітей [199].

Гр. О. та гр. В. жили в цивільному шлюбі³. У подружжя народились син та донька. В. визнав батьківство відносно доньки, а син у свідоцтві про народження

³ Поняття «цивільний шлюб» міститься в судовому рішенні, яке наводиться.

був записаний зі слів матері. Від початку спільного проживання гр. О та гр. В. вели спільне господарство, разом виховували дітей, утримували їх та гр. В. виконував усі обов'язки батька дитини, мав намір встановити батьківство відносно сина, але не встиг - був мобілізований і згодом загинув. Жінка звернулася до суду, який вивчивши надані докази - встановив факт батьківства В. та зобов'язав ДОРАЦС внести зміни до актового запису про народження [200].

Розглядаючи дане питання необхідно окремо зупинитися і на такому його аспекті, як участь у справі інших – заінтересованих осіб.

У всіх випадках, у справах окремого провадження про встановлення факту батьківства/материнства, повинні бути залучені в якості заінтересованих осіб родичі померлого батька (матері). Необхідність такого залучення обумовлена тим, що встановлення факту батьківства/материнства, неодмінно призводить до виникнення правовідносин не лише між дитиною і померлим батьком/матір'ю, а їхніми родичами, адже, заінтересованість цих осіб з усією очевидністю носить юридичний характер.

Насамперед йдеться про надання матеріального утримання, в порядку та спосіб, встановлений законом. Так, в силу ст. 265 СК України, у разі якщо мати дитини не матиме змоги утримувати дитину, такий обов'язок буде покладено на діда, бабу, за умови, що вони зможуть надавати дитині матеріальну допомогу. Юридична заінтересованість вдови (вдівця) померлого батька/матері дитини, так само не менш вагома, адже у разі встановлення факту батьківства щодо дитини і внесення відповідних змін у свідоцтво про народження, дитина набуває якості обов'язкового спадкоємця (ст. 1241 ЦК), і частка дружини померлого в спадковому майні зменшиться. Саме тому і наголошується, що при відкритті провадження у справі про встановлення факту батьківства/материнства, в обов'язковому порядку повинно визначатися коло заінтересованих осіб, які будуть залучені до участі у справі. У разі залучення таких осіб до участі у справі, вони користуються всіма правами та обов'язками сторони у цивільному процесі. Тобто, вони можуть надавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти

клопотання, відводи тощо. З одного боку, це дозволяє таким особам захистити свої інтереси, з іншого – діяльність цих осіб дозволяє здійснювати судовий процес у змагальній формі.

Однак маємо зауважити, що на відміну від справ позовного провадження, де факт походження дитини від конкретного відповідача є умовою виникнення батьківських правовідносин з ним і названа категорія справ іменується відповідно встановленням батьківства, цей факт встановлюється в окремому провадженні, і батьківського правовідношення породжувати не може, оскільки ймовірний батько помер і процесуальної фігури відповідача тут немає. Іншими словами, факт визнання батьківства, засвідчує побічне існування відносин батьківства. Це свідчить про однакові правові наслідки, які мають місце при підтвердженні судом факту батьківства, і висновок, що відносини виникають не між померлим батьком та дитиною, а між дитиною та родичами померлого батька, на нашу думку, є беззаперечним.

Необхідно додати, що раніше в юридичній літературі зустрічалися пропозиції щодо розгляду справ про факт встановлення батьківства не в окремому, а в позовному провадженні. Зокрема, з такою пропозицією виступала Я. М. Шевченко, яка вказувала, що «у разі смерті ймовірного батька та у випадку порушення заінтересованими особами спору про цивільне право (спадкування, відшкодування шкоди, завданої втратою годувальника тощо), справа повинна розглядатися в порядку позовного провадження, в процесі якого суд може встановити факт батьківства і вирішити цивільно-правовий спір, що виник» [253, с.35]. Але серед науковців така пропозиція підтримки не знайшла, що цілком закономірно навіть лише з процесуальної точки зору. Якщо предметом спору про встановлення батьківства є ті обставини, які приводить позивач на обґрунтування свого твердження про те, що батьком дитини є відповідач та заперечення відповідача, то предметом цивільно-правового спору про спадкування є в першу чергу майнові блага.

За загальним правилом, наявність спору про право в процесуальному значенні пов'язано із твердженням заінтересованої особи про те, що у неї є певне

цивільне право (особисте чи майнове) або охоронюваний законом інтерес, що право або інтерес порушені або ж оспорується, і що порушення (оспорювання) виходить від даного відповідача. Але в даному випадку, дитина щодо якої батьківство/материнство померлого (ої) імовірного (ої) батька/матері ще не встановлено, не може ні порушити, ні оспорити жодного права чи інтересу родичів померлих ймовірних батьків – заінтересованих осіб, оскільки ні по відношенню до батька/матері, ні по відношенню до їх родичів у дитини ще не виникло ніяких прав.

Підсумовуючи вищевикладене, варто підтримати позицію К. Гички, яка вказує, що рішення суду про встановлення факту батьківства/материнства не замінює собою відповідних документів, а є лише підставою для їх подальшого отримання. Саме тому суддям слід приділяти особливу увагу дослідженню доказів у справах про встановлення факту батьківства/материнства, оскільки на підставі прийнятого рішення органи ДРАЦС повинні видати нове свідоцтво про народження особи [26, с. 18].

В підсумку наголосимо, що судові рішення про встановлення факту батьківства померлої особи, а також рішення за позовом про визнання батьківства породжують схожі наслідки: ці акти судової влади, набравши законної сили, надають право вимагати від державних органів реєстрації актів цивільного стану провадження запису про батька/матір дитини у повній відповідності із прийнятим рішенням, тим самим праву батька/матері відповідає обов'язок названого державного органу здійснити такий запис.

За загальним правилом, встановленим ст. 20 СК України, до вимог, що впливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується. Отже, встановлення факту батьківства ніякими строками позовної давності не обмежується.

Висновки до Розділу 2

1. В Україні, як і більшості країн Європейського Союзу та США, протягом тривалого часу домінував юридичний аспект визначення походження

дитини. І лише відносно недавно, домінування юридичного аспекту було зміщено природно-біологічним. Після народження дитини повинно бути встановлене її походження від конкретних осіб, оскільки лише на підставі цього у даних осіб виникають права та обов'язки батьків по вихованню дитини та захист її інтересів. Встановлення походження дитини від визначеної матері (встановлення материнства) і визначеного батька (встановлення батьківства), є юридичним фактом, який призводить до виникнення батьківських правовідносин, має інституційне значення в сімейному праві будь-якої країни і слугує засобом захисту прав дитини.

2. Найбільш поширеним способом встановлення походження дитини у правових системах України, країн Європейського Союзу та США – є презумпція шлюбного батьківства/материнства, яка заснована на факті державної реєстрації укладеного між чоловіком та жінкою шлюбу.

При народженні у осіб, які перебувають у шлюбі, батьком дитини визнається чоловік матері дитини, якщо інше не доведено в судовому порядку. Батьківство чоловіка матері дитини засвідчується записом про їх шлюб, у зв'язку з чим надання будь-яких додаткових доказів батьківства ні з боку матері дитини, ні з боку батька дитини не вимагається. Отже, єдиною умовою визнання батьківства чоловіка, який перебуває у шлюбі, при народженні його дружиною дитини, є запис про шлюб в актовій книзі записів реєстрації актів цивільного стану.

3. Презумпція шлюбного батьківства визначається нами як правовий стан чоловіка, який перебуває в шлюбі з матір'ю народженої нею дитини та який передбачає автоматичний запис про нього як батька дитини в Книзі реєстрації народжень в силу наявності окремих, але взаємопов'язаних між собою юридичних фактів: стану – перебування в шлюбі з даною жінкою; події – народження нею дитини.

Особливістю презумпції шлюбного батьківства є те, що в її основу покладено не біологічну ознаку – кровне споріднення, а правову ознаку – перебування чоловіка в шлюбі з матір'ю дитини.

Презумпція шлюбного материнства, батьківства – це правовий стан подружжя, який передбачає безумовне виникнення батьківських прав та обов'язків у разі народження у них дитини у період шлюбу (або інші періоди, визначені нормами СК України) з обов'язковою реєстрацією народження дитини у порядку та строки, встановленні чинним законодавством.

4. В національному правовому полі, як і більшості зарубіжних країн, процедура встановлення походження дитини в добровільному (реєстраційному) порядку є – адміністративною, оскільки мова йде про звернення до органів публічної влади з метою посвідчення юридичного факту народження дитини та з метою закріплення своїх батьківських прав та обов'язків. Іншими слова - для визнання себе батьком дитини, чоловік (ймовірний батько) звертається до уповноважених органів з відповідною заявою. Уповноважений державний орган вивчає звернення, аналізує надану інформацію, вивчає доказову базу та обставини справи, аналізує правове становище дитини, і виносить відповідне рішення. Якщо ймовірним батьком дитини виступає громадянин іноземної держави, уповноважений орган може призначити додаткові процедури, які дозволять уникнути будь-якої помилки при встановленні батьківства.

5. Адміністративна процедура встановлення батьківства в Україні, багатьох зарубіжних країнах є уніфікованою, універсальною. Закон чітко називає підставу, за якої можлива добровільна процедура встановлення батьківства: проживання чоловіка та жінки однією сім'єю та народження ними дитини; добровільне, засноване на власному волевиявленні, подання чоловіком заяви про визнання себе батьком дитини; згода жінки на запис даного чоловіка батьком, народженої нею дитини. Для усіх, без винятку, країн Європейського Союзу, в тому числі і для України та для США встановлений єдиний порядок встановлення батьківства – звернення ймовірного батька з відповідним клопотанням до уповноваженого державного органу. При встановленні батьківства у добровільному порядку, уповноважені державні органи керуються пріоритетним принципом – забезпечення прав та законних інтересів дитини.

6. Сучасний правової та медичної науки дозволяє встановити походження дитини від померлої особи. Особливістю цієї категорії справ є: особа, батьківство якої встановлюється померла або оголошена померлою; особа, батьківство якої припускається не перебувала в зареєстрованому шлюбі.

РОЗДІЛ 3

ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ, НАРОДЖЕНОЇ В РЕЗУЛЬТАТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, КРАЇН ЄС ТА США

3.1. Загальні засади правового регулювання репродуктивних прав в Україні, країнах Європейського Союзу та США

З прадавніх часів, людина прагнула до впорядкування свого життя. Це стосувалося всіх сфер життєдіяльності людини: умов проживання, побуту, роботи, виконання соціальних функцій, відпочинку, особистого життя. І у всі часи, незалежно, від суспільного устрою, соціально-економічного, політичного розвитку, досягнень науки і культури, релігійної приналежності (віросповідання) прихистком, джерелом існування та запорукою успіху людини - була сім'я. Історія формування сімейного законодавства, пройшла коротший шлях, ніж формування інституту сім'ї, змінюючи від епохи до епохи ставлення до базових положень сімейного права та його окремих інститутів. Однак, на усіх етапах розвитку української державності та її правової системи, майже незмінним лишалося поняття, значення та цінність сім'ї. Недарма і нині, сім'я визначається, як первинний та основний осередок суспільства, а зміцнення сім'ї як соціального інституту, і як союзу конкретних осіб є - одним із пріоритетних напрямів у регулюванні сімейних відносин [230].

Необхідно звернути увагу, що в більшості соціолого-правових досліджень, на першому місці вказується репродуктивна функція сім'ї, як головна суспільна функція, в основі якої лежить природне прагнення людини до продовження свого роду. Але роль сім'ї не зводиться до ролі, так би мовити, біологічної фабрики. Виконуючи цю роль, родина стає відповідальною за фізичний, психічний, інтелектуальний розвиток дитини, і виступає своєрідним регулятором народжуваності [40, с. 35].

Зрозуміло, що як інститут соціальний, і інститут правовий, сучасна сім'я має ряд проблем, які можуть бути викликані різними чинниками. Відсутність окремого житла, належного матеріального забезпечення, попри загальнодержавну гарантію підтримки материнства, батьківства, дитинства [230], відсутність батьківського досвіду та педагогічних навичок, а іноді і відсутність тих, кого подружжя, одинока особа з радістю б виховували.

Тобто, однією із проблем у сфері сімейних відносин, і зокрема, у сфері реалізації особистих немайнових прав – на материнство та батьківство, наразі можна назвати фізичну неспроможність індивідів репродуктивного віку зачати і народити дитину. У зв'язку з чим питання щодо репродуктивного здоров'я громадян, а відтак і їхніх репродуктивних прав, все частіше піднімається в Україні і за кордоном, як на законодавчому рівні, так і в правовій доктрині [40, с. 35].

З огляду на наведене, вважаємо, що є всі підстави приєднатися до позиції ряду науковців, які зазначають, що у системі цінностей будь-якої цивілізованої нації, особливе місце посідає здоров'я людей, як з погляду формування окремої людської біографії, так і на рівні розвитку суспільства. Не можна не погодитись із фахівцями і в тому, що важко знайти інший феномен, якому б здоров'я поступалося своєю роллю, значенням і впливом на різні сфери діяльності людини [188, с. 66]. Подібну позицію висловлює О. Р. Дашковська, яка слушно вказує, що незадовільні показники, які стосуються динаміки народжуваності і смертності, в будь-якій державі, вимагають розглядати право на охорону здоров'я як одне з найважливіших прав індивіда [55, с. 22].

За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, критичним мінімумом, який сучасна держава повинна витратити на забезпечення здоров'я кожного громадянина, є 60 доларів США на рік. Тим часом, державні витрати на охорону здоров'я (у % від ВВП) в Україні становлять у середньому 2,56 %, тоді як у Німеччині - 8,1 %; Франції - 8,0 %; Швеції - 7,1 %; Канаді - 6,9 %; США - 6,5 %. В Україні 2023 року з'явилося на світ 187 тис. малюків. Це найнижчий показник протягом останніх 13 років. Найменше дітей (452 малюка) народилося

на Херсонщині. За даними Міністерства юстиції у 2024 році в Україні народилося 176 тис. 679 дітей (при цьому померло 495 тис. 090 осіб) [27].

Ведучи мову про демографічні показники народжуваності, науковці констатують, що вони - невтішні для більшості країн світу [40, с. 36].

За часів незалежності нашої країни, кількість населення неймовірно знизилася – від 52 мільйонів у 1991 році до 43,4 мільйонів у 2022 році та продовжує стрімко зменшуватись. Вкрай негативно на демографічні показники вплинуло повномасштабне вторгнення рф. На разі важко назвати точну кількість загиблих (і серед військових, і серед цивільних), а також тих, хто незаконно вивезений до рф, перебувають на тимчасово окупованій території або виїхали з України. Крім того, повномасштабне вторгнення скорочує кількість осіб, які мають високий репродуктивний потенціал. Так, якщо в 2021 році на одну жінку народжувалося 1,2 дитини, то рівень народжуваності в 2023 році складає приблизно 0,7 дитини на одну жінку. Вчені-демографи виділяють два сценарії щодо кількості населення України у 2030 році. У гіршому випадку передбачається до 30 млн. громадян, у кращому – до 35 млн. [151].

Про негативні тенденції відтворення населення свідчить також аналіз зовнішньої міграції населення. Відповідно до аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні» широкомасштабна збройна агресія та воєнні дії, розпочаті рф проти України, призвели до загибелі й травмування цивільного населення в різних регіонах країни, знищення багатьох об'єктів критичної інфраструктури чи порушення їх функціонування, масових руйнувань цивільних об'єктів. Усе це та інші негативні наслідки воєнного вторгнення своєю чергою спричинили масштабний виїзд із країни. За прогнозами Ради ЄС, унаслідок міграції чисельність населення України може скоротитися на 24–33 %, що залежатиме від тривалості бойових дій та нестабільної роботи інфраструктури. За офіційними даними, з початку активної фази збройної агресії рф, кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб. Змінилася статево-вікова

структура населення, зокрема спостерігається скорочення частки молоді віком до 20 років і жінок продуктивного віку [24].

Як уже згадувалось, тенденція депопуляції властива не лише Україні – негативний приріст населення спостерігається майже у всіх країнах Європи. Зауважимо, що у статистиці існує поняття «коефіцієнт відтворюваності населення». При цьому сумарний коефіцієнт - це кількість дітей, що будуть народжені жінкою, за умови, що вона до живе до кінця власного дітородного періоду та буде народжувати відповідно до коефіцієнтів народжуваності у даному році. Для того, щоб нація була здатна продовжувати своє існування, коефіцієнт відтворювання населення має становити щонайменше 2.05. За даними ООН, в Україні з 2011 року по 2016 рік коефіцієнт відтворювання становив 1.5, сьогодні цей показник – всього лише 1.2 (для прикладу інші країни та їх показники: Франція – 1.8; Греція – 1.3; Італія – 1.2; Нідерланди – 1.6; Португалія – 1.4; Польща – 1.4; Швеція – 1.7. Важливо, що показники з кожним роком продовжують знижуватися. При цьому, показники країн з низьким рівнем життя значно вище: Ангола – 5.4; Камерун – 4.5; Конго – 6.2; Гамбія – 4.8; Ліберія – 4.2; Малі – 6.0; Уганда – 4.7; Зімбабве – 3.5). Тобто, проаналізувавши наведені статистичні дані, можна припустити, що Європа стоїть на межі свого існування (чи точніше сказати зникнення), оскільки має негативний приріст населення, що не задовольняє мінімальну межу існування націй. Чимало факторів призводять до таких невтішних висновків, однак важливо акцентувати і наступне - подальший розвиток та легальне закріплення допоміжних репродуктивних технологій, створюють можливість мати дітей особам, для яких за інших умов народження дитини, є неможливим [50, с. 134]. Отже, важливість якомога активного використання репродуктивних технологій на тепер, є більш, ніж очевидно.

Варто також вказати, що проблема низької народжуваності або відсутність у родини дітей взагалі, не завжди залежить від матеріального становища сучасної сім'ї. Більшою мірою це пов'язане саме зі станом репродуктивного здоров'я населення. Даний висновок можна доповнити тим, що проблема

репродуктивного здоров'я полягає не лише в недостатньому фінансуванні, але і в нечіткому законодавчому врегулюванні цих відносин та відсутності механізмів реалізації таких суб'єктивних прав.

Отже, питанням номер два для сучасної України (номер один – ПЕРЕМОГА) – підвищення рівня репродуктивного здоров'я української нації та налагодження ефективної, прозорої та чітко врегульованої законодавством, процедури застосування допоміжних репродуктивних технологій.

В сучасному українському законодавстві, під репродуктивним здоров'ям розуміється не лише свідчення відсутності хвороб репродуктивної системи або порушення її функцій, а стан повного фізичного, розумового та соціального благополуччя, який передбачає можливість задовільного і безпечного статевого життя, здатність до відтворення, право чоловіків і жінок на інформацію та доступ до безпечних, ефективних, прийнятних за вартістю методів планування сім'ї й інших обраних ними методів регулювання народжуваності, що не суперечить закону; право на доступ до відповідних послуг з охорони здоров'я, які надають змогу жінці безпечно перенести вагітність і пологи, а батькам – створити найкращі умови для народження здорової дитини [123, с. 5].

Одним із завдань щодо зміцнення репродуктивного здоров'я населення як складової репродуктивного права, вважає Н. В. Парамонов, є забезпечення доступності та підвищення якості медичної допомоги щодо відновлення репродуктивного здоров'я, у тому числі із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Головним чином, під допоміжними репродуктивними технологіями розуміються методи штучного впливу відтворення, лікування людини від хвороб, які не дають організму виносити та народити дитину. Тобто завдяки допоміжним репродуктивним технологіям народжуються діти, які б за інших умов не могли з'явитися у світ узагалі [166, с. 83].

У сенсі наведеного, ми переконані в справедливості та обґрунтованості твердження, відповідно до якого - визнання за кожною людиною права на створення сім'ї, права на повагу приватного й сімейного життя, право на

продовження роду, ставить перед державою та міжнародною спільнотою завдання створення оптимальних механізмів регулювання нових прав, що виникли з розвитком біомедицини [130, с. 248]. Безсумнівно, що саме держава повинна створити умови для ефективного здійснення репродуктивних прав особи [13, с. 56].

Отже, актуальність та значимість питання, в сукупності зі стрімким розвитком науки й сучасних технологій, призвели до необхідності закріплення репродуктивних прав не лише у національних законодавствах, а і у спеціалізованих міжнародних актах [80, с. 142].

Щодо правової регламентації репродуктивних прав, слід підкреслити - вперше це поняття було закріплено пунктом 7.2. Програми дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку. Саме поняття «репродуктивних прав» висвітлювалось в контексті репродуктивного здоров'я та визначалось як «стан повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, а не відсутність хвороб репродуктивної системи, її функцій. Іншими словами, репродуктивне здоров'я означає реальну можливість людей відтворювати собі подібних; те, що люди вільні ухвалювати рішення про те, робити це чи ні, коли робити і як часто. Остання умова передбачає право чоловіків і жінок бути поінформованими і мати доступ до безпечних, ефективних, доступних і прийнятних методів планування сім'ї [60; 289].

До національних нормативно-правових актів, що врегульовують основні напрями забезпечення репродуктивних прав та збереження репродуктивного здоров'я, віднесено Закони України: «Про охорону праці», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб», Кодекс законів про працю України, Кримінальний Кодекс України тощо. Окрім того, нормативно-правова база з питань збереження репродуктивного здоров'я населення включає Постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента та нормативні акти профільних міністерств. Так, питання донорства при застосуванні допоміжних

репродуктивних технологій регулюється відповідно до Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 р. Зокрема, зазначеним Порядком передбачена можливість застосування сперми донора при технології запліднення *in vitro* та при внутрішньо-матковій інсемінації; закріплено поняття «донація гамет та ембріонів», встановлено можливість застосування донації ембріонів тільки за наявності медичних показів, письмової поінформованої та добровільної згоди, гарантування анонімності донора та захисту лікарської таємниці; встановлено перелік необхідних документів для здійснення донорства гамет та ембріонів; передбачено вимоги до донорів ооцитів; визначено показання для застосування ЗІВ із донорськими ооцитами; визначено порядок програми донації ооцитів; встановлено вимоги до донорів сперми; встановлено порядок вибору донора тощо [174].

Що стосується Міжнародних актів у сфері репродуктивних прав й охорони репродуктивного здоров'я, то до їх числа належать:

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), в якому акцентується увага на тому, що особлива охорона повинна надаватися матерям впродовж розумного періоду до і після пологів. Протягом цього періоду працюючим матерям повинна надаватися оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою у соціальному забезпеченні (пункт 2 статті 10) [144];

Декларація Міжнародної конференції з прав людини (1968 р.), в якій зазначається, що «батьки мають основне право людини вільно та відповідально визначати кількість та час народження своїх дітей»; Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), якою визначено, що чоловіки і жінки мають «однакові права вільно вирішувати питання про кількість дітей, проміжки часу між їхнім народженням; доступ до інформації, освіти, а також засобів, які дозволяють їм здійснити це право» (стаття 16);

Міжнародна конференція народонаселення і розвитку (International Conference on Population and Development) (Каїр, 1994), на якій

закликали підтримувати репродуктивне здоров'я і права жінок, а також їхню центральну роль у національних та глобальних заходах розвитку. В межах, прийнятої на конференції Програми, передбачалось, що люди мають можливість вести безпечне статеве життя, яке задовольняє їх; мають можливість народжувати дітей і вільно вирішувати питання їх народження, а також планування їхньої кількості. Це передбачає наявність і в чоловіків, і в жінок доступу до безпечних, ефективних, доступних і прийнятних методів планування сім'ї за власним вибором, а також до інших, обраних ними засобів регулювання здатності до зачаття, що не суперечить закону. Зазначена Програма також включає право на доступ до отримання відповідних медичних послуг, що забезпечують безпечну вагітність і пологи, дають парам найкращі шанси мати здорових нащадків [60];

Платформа дій Четвертої Всесвітньої конференції (Platform of Action) щодо становища жінок (1995 р.), в межах якої прийнято Пекінську декларацію, і яка передбачає зобов'язання урядів: забезпечувати жінкам і дівчаткам можливість користуватися всіма правами людини й основними свободами і вживати дієвих заходів проти порушення цих прав і свобод; вживати необхідних заходів з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчаток, усувати всі перешкоди на шляху досягнення рівності між чоловіками і жінками; поліпшувати становище жінок і розширювати їхні права; запобігати й усувати будь-які форми насильства щодо жінок і дівчаток; забезпечувати жінкам і чоловікам рівний доступ до освіти та медичної допомоги і рівне ставлення до них у цих сферах; домагатися поліпшення статевого та репродуктивного здоров'я жінок, а також підвищення їхнього освітнього рівня (статті 23, 24, 29-30) [246];

Протокол до Африканської хартії прав людини і народів, що стосується прав жінок в Африці (2003 р.), який покладає на держав-учасниць зобов'язання щодо забезпечення права жінок на здоров'я, включаючи сексуальне та репродуктивне здоров'я, дотримання та сприяння його зміцненню, зокрема: право контролювати народжуваність; право вирішувати, чи мати дітей, їх

кількість та інтервал народжуваності; вибір будь-якого методу контрацепції; право на самозахист і захист від інфекцій, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД; право бути поінформованим про стан свого здоров'я та стан здоров'я партнера, особливо якщо це стосується інфекцій, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД, відповідно до міжнародно визнаних стандартів і кращих практик; право на освіту з планування сім'ї. Протокол також містить зобов'язання держав-учасниць щодо: вжиття всіх відповідних заходів із метою надання адекватних, доступних медичних послуг, включаючи інформацію, освіту та спілкування в межах програми для жінок, особливо у сільській місцевості; встановлення та зміцнення існуючого передпологового, пологового і післяпологового здоров'я та харчування для жінок протягом вагітності і під час годування груддю; захисту репродуктивних прав жінок шляхом надання дозволу на медичний аборт у випадках сексуального насильства, зґвалтування, інцесту, у разі, коли тривала вагітність загрожує психічному і фізичному здоров'ю матері або життю матері чи плоду (стаття 14).

До міжнародно-правових документів у сфері регулювання репродуктивних прав дотична і Конвенція основоположних прав і свобод людини, ст. 2 якої визначено, що право кожного на життя охороняється законом. Важливою також є ст. 8, змістом якої є положення, за яким кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цих прав, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [89].

Ще одним важливим нормативно-правовим актом у сфері забезпечення репродуктивних прав - є Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я 1948 року, у преамбулі якого зазначено, що мати найвищий досяжний рівень здоров'я - є одним з основних прав кожної людини незалежно від раси, релігії, політичних переконань, майнового чи соціального стану [233].

Не меншого значення для подальшого застосування допоміжних репродуктивних технологій та тлумачення поняття «репродуктивні права» набули директиви Ради Європи, прийняті на основі резолюцій Парламентської асамблеї Ради Європи від 16 березня 1969 року і рішень Комісії з прав людини. У 1986 році була прийнята рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи щодо використання ембріонів і людського плоду з метою діагностики, терапії, наукових досліджень. Рекомендацією визначено етичні та соціальні принципи, дотримання яких є необхідним під час наукових і медичних досліджень. У зазначеній рекомендації особливо наголошується на необхідності визначення дозволеного законом ступеню втручання в розвиток людського життя від моменту запліднення [40, с. 37].

Парламентська асамблея Ради Європи в 1997 році прийняла Конвенцію про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини, Конвенцію про права людини та біомедицину і низку інших актів, що регулюють окремі аспекти репродуктивних прав. І нині це єдиний акт, що має обов'язкову силу для країн-учасниць цієї Конвенції. Таким чином, названу Конвенцію слід вважати обов'язковим юридичним документом у сфері охорони здоров'я, метою якої є - захист людини від можливих зловживань, пов'язаних із використанням новітніх біологічних і медичних методів репродукції [87, с. 23].

Згодом, в жовтні 2005 р. була прийнята Загальна декларація про біоетику та права людини. Це, по суті, перший документ, який торкнувся етичних, правових, медичних та соціальних аспектів, пов'язаних із застосуванням відповідних технологій щодо можливості людини набути та здійснити свої репродуктивні права, що прийнятий на рівні ООН [71].

Україна ратифікувала основні міжнародні документи та прийняла низку національних документів у відповідності до сучасних міжнародних правових стандартів щодо забезпечення та реалізації репродуктивного здоров'я. Для того, щоб розширити права жінок і забезпечити їхню приватність в контексті репродуктивних прав, важливим кроком для України стала ратифікація у червні 2022 року Стамбульської конвенції (Конвенція Ради Європи по запобіганню

насилъству стосовно жінок і домашньому насилъству та боротьбу з цими явищами), яка врегульовує репродуктивні права і відстоює інтерес жінки реалізувати свої права. На ратифікацію цього документа в Україні чекали із 2011 року [21, с. 43-44].

Відповідно до Конвенції, репродуктивні права – це права вільно приймати рішення та не зазнавати втручання щодо питань, які стосуються репродуктивного здоров'я жінок, а саме: питання абортів, штучних методів запліднення, використання контрацепції, проведення примусових медичних оглядів та доступу жінок до медицини, сурогатного материнства та контролю народжуваності [86].

Як бачимо, світова спільнота, в тому числі і держава Україна, приділяють значної уваги питанням репродуктивного здоров'я своїх громадян.

Науковці стверджують, що нині відсутні жодні заперечення відносно того, що відтворення (репродукція) людини є ключовим чинником існування людства, а науково-технічний прогрес призвів до появи допоміжних репродуктивних технологій, реалізація яких суттєво змінила процес зачаття та народження дитини [66, с. 192].

У юридичній літературі поняття «допоміжні репродуктивні технології» представлено як у працях учених юридичної науки, так і інших наук, зокрема медицини, біології, психології, соціології тощо. У сенсі наведеного необхідно погодитись із міркуваннями О. Покальчук, який вказує: зважаючи на природу та сутність застосування допоміжних репродуктивних технологій, як кола суспільних відносин, зрозумілим є те, що основний масив досліджень припадає на цивільно-правову сферу наукового пізнання, адже саме право на допоміжні репродуктивні технології є складовою системи особистих немайнових прав, що становить елемент предмету правового регулювання норм цивільного права. Водночас доктринальне розуміння допоміжних репродуктивних технологій у межах юридичної літератури має достатньо багатоаспектний, водночас неоднозначний характер розуміння, що зумовлюється: з одного боку - їх складною природою та особливостями, які визначають наявність різноманітних,

а подекуди різних за змістом та обсягом визначень учених; з іншого боку - авторськими підходами вчених до характеристики розвитку медичних технологій, інтенсивністю їх упровадження та розвитку [172, с. 157].

Що стосується самої дефініції «репродуктивні права», то науковцями пропонується під ними розуміти особисті немайнові права фізичної особи на здійснення та охорону репродуктивного здоров'я, вільне прийняття рішень щодо народження чи відмови від народження дітей, а також на медичну, соціальну, інформаційну і консультаційну допомогу в цій сфері в разі такої необхідності [59, с. 106].

Більш розширене тлумачення репродуктивних прав фізичної особи надається А. О. Дутко та М. Р. Заболотною, які визначають їх, як гарантовані, заохочувані державою можливості осіб щодо охорони їх репродуктивного здоров'я, вільне прийняття і реалізація фізичними особами рішення про зачаття дитини, про народження або відмову від народження дітей у шлюбі або поза ним, методів зачаття і народження дітей, в тому числі й за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, кількості дітей, часу і місця народження, інтервалів між їх народженнями, а також щодо медико-соціальної, інформаційної та консультативної допомоги в цій сфері [64, с. 86]. В іншому спільному доробку названі фахівці стверджують, що, репродуктивні права фізичної особи – це право на: вільний репродуктивний вибір, що охоплює право на створення та планування сім'ї; отримання послуг з охорони репродуктивного здоров'я і планування сім'ї; отримання достовірної та повної інформації про стан свого репродуктивного здоров'я; охорону здоров'я в період вагітності, під час пологів і після пологів; лікування безпліддя, зокрема із застосуванням сучасних допоміжних репродуктивних технологій; донорство статевих клітин та збереження репродуктивних клітин (кріоконсервацію); використання і вільний вибір методів контрацепції; хірургічну стерилізацію; штучне переривання вагітності; прийняття рішення у разі медичних втручань, пов'язаних з репродуктивним здоров'ям, за винятком ситуацій, які загрожують життю та вимагають термінового втручання, і інших передбачених законом випадках;

захист своїх репродуктивних прав, зокрема від сексуальної експлуатації та насильства, примусової вагітності, абортів, стерилізації та інших порушень репродуктивних прав; право на таємницю інформації щодо реалізації репродуктивних прав [63, с. 258].

Загалом же доктрина визначає репродуктивні права як збірне поняття, і які повністю залежні від стану репродуктивного здоров'я особи. Так, В. І. Чечерський вважає, що репродуктивні права є комплексом прав людини у репродуктивній сфері, які виникають у зв'язку із вільним та добровільним репродуктивним вибором, забезпечуються та гарантуються системою охорони репродуктивного здоров'я [249, с. 30-31]. Т. Кириченко, Н. Старікова доречно зауважують, що репродуктивні права людини бувають як природними, так і такими, що здійснюються з використанням допоміжних технологій [83, с. 98].

Не можна не погодитись і з висновками Т. Попович, яка наголошує, що у структурі соматичних прав людини, як прав нового покоління, значну групу займають репродуктивні права, пов'язані з відтворенням людиною своїх майбутніх поколінь. Базуючись на біологічних особливостях людського буття, дана категорія прав, яка ще кілька десятиліть тому не була актуалізована та акцентована, все більш починає захоплювати своїм функціонуванням й соціальну складову частину людського буття, що, серед іншого, виявляється в досить стрімкому розвитку правового забезпечення та регуляції репродуктивних прав [173, с. 215].

Варто зауважити, що втілення у життя репродуктивних прав жінки і чоловіка реалізується шляхом охорони та заохочення материнства, крізь призму можливості усіх подружніх пар і окремих осіб вільно вирішувати питання щодо кількості дітей, застосування за необхідності репродуктивних технологій, доступу до сучасних знань та безпечних методів планування сім'ї, а також забезпечення відшкодування моральної шкоди у разі позбавлення жінки можливості народити дитину у зв'язку із виконанням нею конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки стосовно неї [185, с. 226]. В цілому погоджуючись з такими міркуваннями

автора, зауважимо, що окреслені аспекти рівною мірою стосуються і репродуктивних прав чоловіка.

Доречною уявляється і позиція О. Б. Тельнік, який зазначає, що реалізація одного з основних прав людини – права на продовження роду – відбувається через материнство і батьківство, але у зв'язку із безпліддям значна частина людства позбавлена можливості це право реалізувати [247, с. 104].

За статистичними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я проблема безпліддя у світі зачіпає до 15 % від загальної кількості подружніх пар репродуктивного віку. Відсоток жіночого і чоловічого безпліддя приблизно рівний і становить 30 %, ще 30 % подружніх пар мають порушення репродуктивної функції в обох партнерів [3]. Я. Р. Марко зазначає, що в світі близько 48,5 млн. безплідних пар. З них 19,2 млн. зазнають труднощів з народженням первістка; 10,5 % від всіх пар мають труднощі з народженням другої дитини. По Україні статистика в середньому така ж як у світі загалом. На сьогодні 10–15 % українських сімей страждають від безплідності, що можна віднести до прямих репродуктивних втрат. Кількість безплідних подружніх пар сягає близько одного мільйона [130, с. 248]. С. Г. Лесовська, досліджуючи стан впровадження репродуктивних технологій, вказує, що в Україні у кожній п'ятій подружньої пари виникають складнощі з народженням дитини природнім способом, ще 20 % з них звертаються до медичних закладів з метою зачаття дитини [118, с 12-16].

В сенсі наведеного, є всі підстави погодитись із Р. А. Майдаником, який вказує, що для такої категорії осіб, репродуктивні технології здатні стати рятувальним колом, який дасть можливість відчувати радість материнства (батьківства) [123, с. 5]. Подібну точку зору має В. П. Думанська, яка вважає, що допоміжні репродуктивні технології - це важливий інструмент лікування безпліддя на сьогодні, один із вагомих чинників збереження репродуктивного потенціалу нації. На фоні відкладання дітонародження та зміщення пріоритетів із батьківства у бік інших соціальних тубінститутів, допоміжні репродуктивні технології дають змогу забезпечити народження дітей у сім'ях, які мають

усвідомлену потребу в материнстві та батьківстві, однак з тих чи інших причин не можуть її реалізувати [62, с. 84].

За своїм змістом репродуктивні права містять морально-етичний аспект в контексті питань суспільної моралі, етичних цінностей і особистого інтересу, який пов'язаний із правом на приватність. Володіючи правом втручатися у сферу приватних інтересів, держава має дотримуватися ключової норми - таке втручання повинно відповідати певним вимогам, для того, щоб баланс між суспільним та приватним інтересом не порушувався [40, с. 38].

Скільки б ми не наводили думок науковців, аргументів на користь або спірність деяких аспектів народження дітей, незмінним, і загалом, одностайним, залишається правило: від застосування допоміжних репродуктивних технологій, безпосередньо залежить реалізація окремими подружніми парами (чи самотньою особою) права на материнство/батьківство. Ми приєднуємося до позиції тих науковців, які доводять, що у сучасних умовах розвитку суспільства право на материнство та право на батьківство включає право на реалізацію двох функцій: біологічної (репродуктивної), що полягає у праві вирішувати питання щодо зачаття дитини, та соціальної (право брати участь у вихованні та утримуванні дитини) [245, с. 28].

Варто також наголосити, що сам факт народження дитини покладає на осіб ряд обов'язків, перший серед яких – забрати дитину із пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я (хоча батьки (один із них) такого правового статусу по суті ще можуть і не мати. Тож, особи, які плановано (неплановано) зачали дитину, вже з моменту зачаття усвідомлюють необхідність здійснення певних заходів, спрямованих на: створення належних умов для майбутньої матері, що паралельно пов'язується із турботою про майбутнього нащадка; підготовка до народження дитини (матеріальна складова питання – придбання візочка, ліжечка і т.п.) теж приклад взяття на себе уже батьківської функції – утримання дитини. Отже, В. С. Гопанчук та О. В. Ракул роблять правильний висновок - реалізація материнства, батьківства для осіб, які мають проблеми

репродуктивного здоров'я, стало можливим завдяки застосуванню допоміжних репродуктивних технологій [40, с. 38].

Відтак, сьогодні ми можемо вести мову не лише про генетичне походження, а й про соціальне (концепція соціального батьківства і материнства), що знайшло підтвердження і у сімейному законодавстві (ст. 123 СК України).

Повертаючись до основного питання - визначення походження дітей, народжених в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, ще раз наголосимо, що по суті, ч. 2 ст. 123 Сімейного кодексу України, в якій вказано, що «у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя», виступає єдиною правовою нормою, яка «відповідає» за юридичну складову встановлення походження дитини, зачної та народженої в такий спосіб.

Тому, правильним уявляються міркування Л. П. Мартинюк, яка пише: «Незважаючи на те, що в Україні відносини у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій передбачені та регулюються багатьма нормативно-правовими актами, у цій галузі наявні численні прогалини правового регулювання, а чинне законодавство регулює лише окремі аспекти відносин у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій [133, с. 96]. Немає підстав не погодитись із А. П. Головащук, яка робить висновок, що наразі в Україні відсутнє чітке визначення правового режиму для ембріона людини, а також відсутні норми, які закріплюють його захист на законодавчому рівні [30, с. 56]. Подібну точку зору висловлюють В. В. Бізоня та І. В. Атаманчук, вказуючи, що проблема встановлення походження дітей при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій є важливим питанням, що потребує окремого розгляду, пояснюючи свою позицію тим, що темпи впровадження цих методів у повсякденну медичну практику випереджають розвиток правової бази в цій області, внаслідок чого виникає безліч проблем юридичного, етичного та медичного характеру [10, с. 86].

Отже, відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України, у разі народження дружиною дитини, зачатої у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, здійснених за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини. У ч. 3 ст. 123 СК України передбачено, що подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення у її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій [230]. Варто зазначити, що ч. 3 ст. 123 СК України цілком охоплюється змістом ч. 1 ст. 123 СК України, а тому не має потреби для її виокремлення [215, с. 68].

Механізм та умови застосування методик допоміжних репродуктивних технологій регулює Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затверджений наказом МОЗ України [174]. Цей нормативно-правовий акт передбачає, що у програмах допоміжних репродуктивних технологій можуть використовуватися як статеві клітини-гамети (сперма, ооцити) обох із подружжя, так і донора, а також як ембріон, зачатий подружжям, так і ембріон, зачатий одним із подружжя та донором або донорський ембріон. Тому при народженні дитини дружиною у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій можуть виникнути такі ситуації: наявність біологічної спорідненості між дитиною і обома батьками (при використанні статевих клітин-гамет обох із подружжя або ембріона зачатого подружжям); наявність біологічної спорідненості дитини з одним із батьків (при використанні статевих клітин-гамет одного із подружжя та донора або ембріона, зачатого одним із подружжя та донором); відсутність біологічної спорідненості дитини з обома батьками (при використанні донорського ембріона). У всіх цих випадках правові наслідки однакові: у разі народження дитини, жінка, яка народила її, буде записана матір'ю, а чоловік жінки – батьком [20, с. 15].

Отже, використання статевих клітин-гамет донора або ембріона, що генетично походить від донора, не породжує для останнього батьківських обов'язків щодо майбутньої дитини. Генетичне споріднення дитини з донором набуває другорядного значення. Н. Ю. Голубєва звертає увагу, що батьком

дитини, народженої жінкою у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, записується чоловік жінки за наявності кількох обов'язкових обставин: він має перебувати в шлюбі з жінкою, що народила дитину на час застосування допоміжних репродуктивних технологій; він має надати згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій до початку медичного втручання [38, с. 18].

Розглядаючи питання визначення походження дитини у зв'язку із застосування ДРТ, необхідно, попри високу мету – дати життя, констатувати про значну кулькість проблемних аспектів, як теорії, так і практики, які потребують нагального вирішення.

Важливим аспектом є те, що подружжю, до якого застосовується даний метод, інформація надається лікарем, який здійснює медичне втручання. Для штучної інсемінації використовується як сперма чоловіка, так і донора, а відомості про проведення штучної інсемінації, про особу донора складають лікарську таємницю. Окрім того, що майбутні батьки беруть на себе рівні права та обов'язки по відношенню до майбутньої дитини щодо її виховання і утримання, а також обов'язок не встановлювати особу донора (при використанні сперми донора). Згідно наказу «Про удосконалення організації надання медико-соціальної допомоги дітям та молоді», затвердженого МОЗ України, лікар-акушер-гінеколог забезпечує дотримання принципів професійної етики, збереження лікарської таємниці, конфіденційності, анонімності відповідно до чинного законодавства України, консультування відвідувачів з питань здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я, психогігієни статі, профілактики ранніх статевих стосунків та ризикової моделі поведінки. Наказ передбачає процедуру кодування і маркування сперми з метою забезпечення конфіденційності як донора, так і реципієнтів, причому встановлений код заноситься в індивідуальну картку донора та в медичну картку амбулаторного хворого — реципієнта. Таким чином, неодноразове наголошення законодавця про конфіденційність процедури штучного запліднення є лише декларативним,

адже не так важко встановити тотожність кодів у вищезгаданих картках [56, с. 130].

Відсутність єдиного, уніфікованого нормативно-правового акту, який регламентував би відносини репродукції, значно ускладнює багато юридичних питань, в тому числі, пов'язаних із визначенням походження дитини, адже темпи науково-технічного розвитку, формують все нові і нові виклики. Ці виклики, ми в першу чергу пов'язуємо із народженням дітей, які з'являються у світ завдяки кріоконсервації (відкладене материнство/батьківство) та постмортальною репродукцією (народження дитини після смерті одного або обох батьків при використанні кріоконсервованих репродуктивних клітин, ембріонів померлих осіб).

3.2. Визначення походження дитини, народженої за допомогою методу сурогатного материнства в Україні, країнах Європейського Союзу та США

В попередньому розділі нами наголошено, що завдяки сучасним досягненням світової і національної медицини, реалізувати право на материнство, батьківство стало можливим завдяки застосуванню репродуктивних технологій, одним із видів яких є - сурогатне материнство. Українські правники підкреслюють, що сурогатне материнство є інститутом, який має важливе соціальне значення, оскільки сприяє вирішенню проблеми тих людей, які не можуть мати дітей. Збільшення кількості бездітних сімей спричиняють активний попит на послуги репродуктивної медицини в цілому та на сурогатне материнство зокрема [12, с. 19]. Ми приєднуємося до точки зору тих фахівців, які наполягають, що репродуктивна медицина можлива лише за медичними показаннями, в жодному разі не за соціальними. Так, договір сурогатного материнства не може бути укладений через те, що дружина боїться виношувати дитину, або що їй доведеться залишити на якийсь час роботу. Іншими словами, це лише питання здоров'я, дійсної фізичної можливості осіб до зачаття та народження дитини [162, с. 105]. Не можемо не погодитись також із

висновками Н. М. Басай, яка вважає, що кінцевою, єдиною та гуманною метою програми сурогатного материнства є народження нового життя, що категорично виключає переслідування будь-яких інших цілей [7, с. 63].

За даними міжнародної неурядової організації International Social Service (ISS) щонайменше 20 000 дітей щороку народжуються за допомогою сурогатного материнства і ця цифра щоразу збільшується. Міністерство юстиції заявляє, що з 2015 року по квітень 2020 року в Україні від сурогатних матерів народилося 6599 дітей, з них - 6126 дітей, які мають батьків-іноземців [236].

Нині правове регулювання сурогатного материнства в Україні здійснюється Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженим наказом МОЗ від 9 вересня 2013 р., Основами законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р., Правилами державної реєстрації актів цивільного стану тощо.

В країнах Європейського Союзу, правове регулювання сфери сурогатного материнства здійснюється на підставі положень, закріплених в Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 року, зокрема ст. 8 якої встановлено право на повагу до приватного і сімейного життя, ст. 14 - заборону дискримінації за будь-якою ознакою; Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи (ст. 5); якщо законодавство дозволяє проводити дослідження на ембріонах *in vitro*, воно забезпечує належний захист ембріона (ст. 18) [167, с. 74].

Як уже наголошувалось, в українській правничій науці, питанню застосування допоміжних репродуктивних технологій та суміжним з ним питанням визначення походження дитини, народженої у результаті їх застосування, приділяється багато уваги. Одним із напрямків наукових досліджень - є визначення правових, законодавчих засад, які регулюють означені процеси. На думку А. П. Головащук, сурогатне материнство – це метод допоміжних репродуктивних технологій, який полягає у виношуванні іншою

жінкою (сурогатною матір'ю) ембріона людини, зачатого потенційними батьками або одним з них і донором, з метою, народження дитини і передачі її потенційним батькам [31, с. 3]. С. Я. Марко вважає, що сурогатне материнство – це право людини на продовження роду шляхом використання репродуктивних технологій, що полягає у заплідненні генетично сторонньої жінки, шляхом імплантації або трансплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу чоловіка, жінки, або донорів, з метою виношування і народження дитини, яка надалі буде визнана такою, що є дитиною цієї пари або окремої особи [130, с. 248].

Варто також зазначити, що сурогатне материнство, як і будь-яка суперечлива з мораллю тема, має прихильників і супротивників. Останні, ведучи мову про комерційне сурогатне материнство, вважають його способом задоволення інтересів клієнта шляхом купівлі дорогого товару – дитини. Проте правники заперечують поширену в суспільстві думку щодо порівняння сурогатного материнства з торгівлею людьми. Юристи відстоюють позицію, що ймовірніше йдеться про надання послуг, але аж ніяк не про договір купівлі-продажу, оскільки дитина як від моменту зачаття, так і після народження залишається дитиною своїх генетичних батьків [131, с. 195].

Більш актуальним це питання постає у зв'язку з тим, що в країнах Європейського Союзу, США, інших зарубіжних країнах неоднакове ставлення до застосування репродуктивних технологій, і зокрема сурогатного материнства, яке суттєво відрізняється від української практики.

До прикладу, найбільш прогресивним законодавством у сфері регулювання сурогатного материнства вважається законодавство Ізраїлю, що пов'язано в першу чергу з тим, що ця країна є передовим лідером світової медицини. В країні була створена відповідна Комісія по затвердженню договорів сурогатного материнства, до складу якої ввійшли спеціалісти в різних сферах, а саме: гінекологи, неонатологи, психологи, соціальні працівники, юристи, представники громадськості, представники релігійних громад. Результатом роботи цієї комісії стало прийняття у 1996 році спеціального закону «Про

сурогатне материнство» (про утвердження договору і статусу новонародженої дитини). Крім того, законодавством Ізраїлю встановлено чіткі вимоги щодо жінок, які можуть виступати сурогатними матерями. Як правило, це: вік - від 22 до 38 років; максимальна кількість пологів не повинна перевищувати трьох; наявність власної здорової дитини; на момент прийняття рішення про укладення договору про сурогатне материнство жінка не може перебувати в складних життєвих обставинах (розлучення, важке матеріальне становище, втрата чи важка хвороба одного з членів родини) [10, с. 85]. До того ж Ізраїль став першою світовою країною, де в 2011 році народилася дитина, яка була зачата після смерті її біологічної матері [148, с. 31].

Разом з тим, центром сурогатного материнства у світі визнають - Індію, де вказана репродуктивна технологія є дуже поширеною. Така першість обумовлена насамперед тим, що послуги сурогатної матері тут є набагато дешевшими, порівняно з європейськими країнами. Також законодавство Індії дозволяє іноземцям звернутися до застосування цього методу штучного запліднення за більш спрощеною процедурою, ніж в інших країнах світу. За деякими даними, лише за 2017 рік сума коштів за послуги сурогатного материнства в цій країні склала від 500 млн. до 2 млрд. доларів [302, с.1]. Хоча за висновками міжнародних експертів, саме Україна вважається одним зі світових лідерів у сфері «репродуктивного туризму», другою після США країною міжнародного сурогатного материнства [301]. Сучасні українські дослідники зазначають, що в Україні комерційне сурогатне материнство є легальним та відносно дешевим (близько 50 тис. доларів в порівнянні зі 150 тис. доларів в США) [163, с. 74-75].

У сенсі наведеного не можемо не погодитися з вітчизняними дослідниками в тому, що правове забезпечення сурогатного материнства є одним із законодавчо не врегульованих й найскладніших питань у національному праві України. Це обумовлено відсутністю достатнього нормативного регулювання здійснення процедури сурогатного материнства в Україні та необхідністю вирішення проблем, що виникають на практиці під час реалізації програми

сурогатного материнства. В свою чергу, до таких проблем Б. В. Островська відносить наступні: українські жінки, які дали свою добровільну інформовану згоду на сурогатне материнство, залежать від правил, встановлених приватними клініками. Особливо гостро, це стосується питань штучного переривання вагітності сурогатної матері; необхідності її постійної психологічної підтримки під час вагітності та після пологів, у випадку коли породілля намагається залишити, народжену нею дитину та ін. Водночас сурогатному материнству притаманний й протилежний ризик. Це стосується відмови генетичних батьків від дитини, пов'язаний із народженням хворої дитини або з діагностуванням хвороби ще на пренатальній стадії її розвитку, в результаті чого батькам зазвичай пропонують переривання такої вагітності, а сурогатну матір фактично примушують до абортів [163, с. 75].

Так, навесні 2020 року про українську клініку репродуктивної медицини Biotexcom писали усі світові ЗМІ. Тоді близько 70 немовлят, народжених українськими сурогатними матерями, кілька місяців не могли зустрітися зі своїми батьками через карантинні обмеження. За півтора року та сама клініка знову опинилася в центрі уваги медіа. Цього разу йшлося про долю лише однієї дитини – 3-місячного хлопчика. По нього батьки не приїхали б, навіть якщо усі обмеження щодо пересування будуть скасовані. Сурогатна мама хлопчика – Наталія з Харкова, а біологічні батьки – з Китаю. За контрактом "за народження живої дитини" їй мали виплатити 16 тисяч євро. Наталія переїхала у квартиру, яку для неї та інших сурогатних матерів орендувала клініка недалеко від пологового будинку. На 30-му тижні вагітності у неї почалася раптова кровотеча і лікарям довелося зробити терміновий кесарів розтин. «Поспішайко», як кажуть в Україні, на передчасно народжених дітей, мав вагу всього 1400 грам, не міг самостійно дихати, а пізніше лікарі виявили у нього гідроцефалію головного мозку. Biotexcom повідомив біологічних батьків про стан дитини й вони відмовилися приїжджати до Києва [175].

Наступна проблема - це поступливість українського законодавства у сфері сурогатного материнства, що зумовлено як низьким рівнем доходу більшості

українських громадян, так і недостатньо розробленим національно-правовим регулюванням. В. І. Чечерський називає Україну однією з найліберальніших держав світу з позиції комплексу методів, які дозволені для застосування з метою реалізації людиною фундаментального права на репродуктивне відтворення [250, с. 25].

Загалом же сурогатне материнство в Україні є нішею приватного бізнесу, який більшою мірою непідконтрольний державі. Відсутність належного правового регулювання сурогатного материнства створює умови для зловживання, що збільшує ймовірність безконтрольного переміщення за межі території України новонароджених дітей, репродуктивних клітин, репродуктивних тканин, а також ембріонів людини, зокрема з метою вилучення ембріональних стовбурових клітин тощо. Такі дії за певних умов можуть кваліфікуватися як одна із форм торгівлі людьми [163, с. 75].

Існує також низка інших проблем, які можуть виникнути під час недотримання умов, прописаних у договорі, що стосуються розголошення інформації про сурогатне материнство його учасниками; виплати компенсації сурогатній матері «в конверті», що ускладнює доведення (за необхідності) факту передачі їй коштів; відмови сурогатної матері від участі в програмі сурогатного материнства після імплантації ембріона замовників або навмисне припинення її контактів з клінікою після отримання частини матеріального забезпечення, призначеного для покриття необхідних витрат на вагітність [163, с. 78].

Як бачимо, попри величну мету сурогатного материнства, є багато проблемних аспектів, які потребують вирішення.

Звернімося до історії цього питання. Першу спробу застосування екстракорпорального запліднення, в якості способу подолання безпліддя, було здійснено у 1975 році. Але, на жаль, ця спроба була невдалою, вагітність виявилась позаматковою. Проте, вже через деякий час, а саме в 1978 році, в невеликому місті Оулдгомі в Англії відбулось перше в історії людства вдале ЕКЗ, здійснене Робертом Едвартсом (лікар-гінеколог) та Патріком Стептоу

(ембріолог). В результаті першої операції ЕКЗ, 25 липня 1978 року в сім'ї Леслі та Джона Браунів з'явилася довгоочікувана дитина — дочка Луїза, яка стала першою «дитиною з пробірки» (саме так стали називати дітей, народжених за допомогою цього методу). Варто зазначити, що в 2010 році Р. Едвартс був удостоєний Нобелівської премії в галузі фізіології та медицини саме за розробку технології екстракорпорального запліднення. Р. Едвартс присвятив свою кар'єру тому, щоб допомагати подружнім парам долати проблеми безпліддя, його технологія екстракорпорального запліднення торкнулася життів людей усього світу [219, с. 149].

До слова, перший юридично засвідчений договір про участь у програмі сурогатного материнства було укладено у 1976 році. Даний договір було укладено за посередництва юриста Ноеля Кіна. Це було традиційне сурогатне материнство і сурогатна мати не отримала компенсації за вагітність. Кін використав цей досвід для створення Центру безпліддя, що відіграв ключову роль в історії сурогатного материнства в Сполучених Штатах Америки. Хоча Ноель Кін загалом визнаний творцем правової ідеї сурогатного материнства, однак лише коли він створив асоціацію з лікарем Уорреном Дж. Рінгольдом у місті Дірборн, штат Мічиган програма сурогатного материнства набула іншого значення. Кін і Рингольд піддалися широкій критиці з боку деяких представників преси і політиків, але вони продовжили свою діяльність і в кінцевому підсумку виступили за прийняття законів, що захищають ідею сурогатного материнства. Білл Хендель, який є партнером однієї з фірм сурогатного материнства в Лос-Анджелесі, також намагався домогтися прийняття таких законів в Каліфорнії, але його спроби були припинені Конгресом штату. Вже через декілька років, а саме у 1980 було укладено перший комерційний договір про сурогатне материнство. Даний договір було укладено між традиційною сурогатною матір'ю (сурогатна мати штучно запліднюється спермою батька чи донора, завдяки чому вона генетично пов'язана з нащадками) і передбачуваними батьками. Американка Елізабет Кейн отримала 10 тис. доларів народивши дитину для іншої пари. Варто зазначити, що можливо, найвідоміший випадок в історії

сурогатного материнства – це випадок «Малятко М». Американська сімейна пара Білл і Бетсі Стерн найняли Мері Бет Уайтхед як сурогатну матір в 1984 році, погодившись заплатити їй 10 тис. доларів. Яйцеклітини Уайтхед використовувалися в процесі штучного запліднення, що зробило її біологічною матір'ю дитини. Коли народилася дитина і настав час Уайтхед передати свої батьківські права, вона відмовилася і взяла на себе опіку над народженою дівчинкою Мелісою Стерн («Малятко М.»), почавши довгу боротьбу за опіку в 1986 році. Результати даної справи відіграли ключову роль в розробці більш суворих законів про сурогатне материнство в США. Верховний суд Нью-Джерсі постановив, що угода про сурогатне материнство між Уайтхед і Стернс була незаконною і суд відновив батьківські права Уайтхед. Білл Стерн отримав опікунство, а Уайтхед отримала право відвідувати дитину. Цей випадок став поворотним моментом в історії сурогатного материнства. Багато спеціалістів у галузі сурогатного материнства почали переходити до використання гестаційного сурогатного материнства, щоб уникнути таких юридичних труднощів [5].

В українському правовому полі можливість застосування методів штучного запліднення хоча і була закріплена на рівні закону «Про внесення змін та доповнень в деякі законодавчі акти СРСР щодо питань, які стосуються жінок, сім'ї та дитинства», на практиці фактично не реалізовувалась. Однак, в Кодексі законів про шлюб та сім'ю України (в редакції 1992 р.) було закріплено положення, яке регулювало питання запліднення за допомогою донору (сурогатної матері), і відповідно до якого дружина, яка дала письмову згоду своєму чоловіку на запліднення та народження дитини іншою жінкою, записується матір'ю цієї дитини і не має права оспорювати проведений запис.

Внесенню таких змін до законодавства передувало закріплення в Основах законодавства про охорону здоров'я права кожної жінки на застосування методів штучного запліднення або імплантації зародка. Так, відповідно до ст. 48 Основ законодавства про охорону здоров'я, застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими

Міністерством охорони здоров'я України на прохання дієздатної жінки, з якою проводиться така дія, за умови наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці [223, с. 259].

Перша програма сурогатного материнства в Україні була реалізована у Харкові в 1995 році, де сурогатною матір'ю стала жінка, яка успішно виносила та народила дитину для власної дочки, яка страждала вродженою відсутністю матки. В Україні завдяки зусиллям наукових співробітників відділу Інституту проблем кріобіології та кріомедицини Національної академії наук України (В. І. Грищенко, Ф. В. Дахно, В. І. Піняєв, Н. В. Чуб) 19 лютого 1991 року в Харкові народилася здорова дитина (дівчинка), зачаття якої вперше для України відбулося *in vitro* [51, с. 8–9].

Впродовж наступних 20 років, юристи з різних країн працювали над розробкою законодавства, що регулювало б процес сурогатного материнства. Згідно зі статистичними даними, в період з 1999 по 2013 рік завдяки гестеційному сурогатному материнству народилося 18 400 дітей. Особливо цікаво, що 9819 (53,4%) дітей це двійня, трійня або четверня [274].

Як бачимо, сурогатне материнство стало доволі затребуваною процедурою у всьому світі.

Не відмовились від можливостей, які надають подружній парі (або одинокій жінці) допоміжні репродуктивні технології реалізувати свої репродуктивні права і країни Європи, адже саме представники західної медицини подарували світові відчуття радості материнства, батьківства.

Аналіз зарубіжної доктрини й окремих законодавчих положень щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій та визначення походження дитини, народженої в такий спосіб, дозволяє вести мову про існування певних режимів сурогатного материнства. Так, в доктрині виділяють альтруїстичний, дозвільний та заборонний режими сурогатного материнства.

За альтруїстичного режиму, сурогатне материнство дозволяється державою, але при цьому, сурогатна матір отримує компенсацію витрат лише на медичне обслуговування та інші витрати, пов'язані з вагітністю. Майбутні

батьки, що укладають договір із сурогатною матір'ю, не мають права сплачувати за послугу щодо виношування та народження дитини. Такий підхід дозволяє уникнути перетворення на товар як сурогатної матері, так і дитини. Альтруїстичний режим прийнятий в таких країнах: Австралія, Канада, Великобританія. Серед країн Європейського Союзу, це – Греція, Швейцарія, Іспанія, Норвегія, Нідерланди, Бельгія, Данія, Угорщина, Ірландія, Латвія, Швеція, Португалія, де сурогатне материнство дозволено лише на безоплатній основі – «altruistic surrogace» [10, с. 85].

За дозвільного режиму, сурогатне материнство передбачено на рівні закону, проте з певними застереженнями. До таких країн належать: Грузія, Індія, Україна, Ізраїль, країни Південної Африки. До прикладу, в Ізраїлі сурогатне материнство повністю контролюється державою шляхом надання різноманітних дозволів, а у Південній Африці контракт із сурогатною матір'ю повинен бути підтверджений судом.

При заборонному режимі, укладання договорів про сурогатне материнство не дозволене. До країн Європейського Союзу, де сурогатне материнство заборонено належить, зокрема, Болгарія, Франція, Німеччина, Італія, Ісландія, Угорщина, Сербія, Мальта, Португалія, Швеція [41, с. 43]. До цієї категорії країн приєднуються Японія, Саудівська Аравія, Пакистан.

Сурогатне материнство з комерційною метою дозволено в Кіпрі, Чехії, Естонії, Литві, Люксембурзі, Словенії, Словаччині [247, с. 61-62; 78, с. 7-8].

Для більш повного розуміння проблеми застосування допоміжних репродуктивних технологій, зокрема і шляхом сурогатного материнства та подальшого визначення походження дитини, зупинимось на деяких аспектах правового регулювання зазначеної сфери в окремих країнах Європейського Союзу та США.

Так, до прикладу, у Франції сурогатне материнство заборонене. У цій країні закріплено принцип «недоступності людського тіла», згідно з яким людина не може ставати об'єктом договору або контракту [69]. З точки зору французького законодавства укладання договору з сурогатною матір'ю є

торгівлею людьми, адже фактично відбувається купівля-продаж дитини. І тому у Франції існує заборона на сурогатне материнство, яка знайшла своє закріплення ще в 1991 році в рішенні Cour de cassation (найвищого суду Франції). Ця заборона до того ж була кодифікована та внесена до Цивільного кодексу Франції. Ця стаття посилається на так званий «громадський порядок», який також називають «публічним порядком» (*ordre public*). На законодавчому рівні Франції норми права, затверджені відповідно до принципу *ordre public*, є загальнообов'язковими та встановлюються для захисту засадничих цінностей суспільства [14, с. 143].

З 1994 року будь-який договір про сурогатне материнство, який є комерційним або альтруїстичним (некомерційним), є незаконним та переслідується законом (ст. 16-7 ЦК Франції). Сурогатне материнство («посередництво під час виношування плоду для іншої особи» і «симуляцію, що применшує цивільний статус дитини») кваліфікується як відмова від дитини, що за ст. 227-13 Кримінального кодексу Франції передбачає кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі строком на три роки або накладенням штрафу у розмірі 45 тис. євро. Крім того, відповідно до ст. 227-12 КК Франції, підбурювання батьків або одного з батьків до відмови від уже народженої дитини чи дитини, що має народитися, карається позбавленням волі на строк до шести місяців та штрафом до 7 тис. євро [109].

Вкажемо, що Європейським судом з прав людини сформована певна судова практика, яка тим чи іншим чином стосується питань, пов'язаних із сурогатним материнством. Зокрема, у рішеннях від 26 червня 2014 року у справі «Меннессон проти Франції» (скарга № 65192/11) та у справі «Лабассе проти Франції» (скарга № 65941/11) ЄСПЛ [287; 284] конкретно визначив, що кожна країна має право заборонити сурогатне материнство на її території. Однак суд також визнав, що заборона сурогатного материнства не може негативно впливати на дітей, народжених у такий спосіб за кордоном. У цьому контексті суд висловив позицію, що країни, де сурогатне материнство заборонене, повинні визнати родинний зв'язок між дітьми, народженими від сурогатної матері за

кордоном, та їхніми біологічними батьками, інакше буде мати місце порушення прав дітей на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованих ст. 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [80, с. 144].

Для застосування допоміжних репродуктивних технологій в Італії відповідно до норм чинного Закону «Про норми допоміжних репродуктивних технологій» є необхідним підтвердження медичними документами безпліддя будь-кого з подружжя, яке має намір мати дітей. Однак, італійське законодавство забороняє сурогатне материнство та передбачає кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від трьох місяців до двох років і штраф, який може становити від 600 тис. до одного мільйона євро, за організацію і допомогу в здійсненні народження дитини сурогатною матір'ю [29, с. 190]. Але, як і у Франції, італійським громадянам не заборонено користуватися такими послугами за кордоном.

В Німеччині, в свою чергу, всі домовленості про сурогатне материнство (як комерційні, так і альтруїстичні), є незаконними. Згідно з Цивільним кодексом Німеччини (Німецьке цивільне уложення), законною матір'ю завжди є жінка, яка народила дитину. В цій країні процедура легалізації дітей народжених від сурогатної матері за кордоном є досить складною і витратною. Узаконити таких дітей, можна лише через судові органи [272].

За законодавством Бельгії, сурогатне материнство також вважається злочином, за який передбачена кримінальна відповідальність [161, с. 77].

Варто також навести досвід правового регулювання сурогатного материнства в Чехії, де сурогатне материнство дозволено як спосіб лікування жінок, не здатних самотійно виносити і народити дитину. Дитина, народжена сурогатною матір'ю, передається генетичним батькам з подальшим усиновленням. Також Цивільним Кодексом Чехії передбачено, що у випадку, коли сурогатна мати відмовляється віддавати дитину батькам-замовникам, закон більшою мірою схиляється до законних прав жінки, яка народила дитину, оскільки вона має право залишити дитину собі [235].

Щодо США, то сурогатне материнство дозволене офіційно у Каліфорнії, Орегоні, Іллінойсі, Флориді, Неваді; некомерційне сурогатне материнство має місце у Нью-Гемпширі, Вірджинії, Нью-Йорці (з 2020 року). В штатах Мічиган, Арізна, Нью-Джерсі, сурогатне материнство заборонено у будь-якій формі. В інших штатах рішення приймаються залежно від обставин. Тут також є певна низка складнощів, адже до сурогатної матері висувуються вимоги щодо її віку, сімейного стану, наявності раніше народжених дітей і стану її здоров'я [255, с. 88].

Прикладом неоднорідності правового регулювання сурогатного материнства в США є - Каліфорнія та Вірджинія, які дотримуються діаметрально протилежних точок зору. Каліфорнія – штат, який підтримує генетичних батьків. Іншою є позиція Вірджинії, де всі юридичні права надаються сурогатній матері. Позитивним є досвід США і у питанні законодавчого врегулювання всіх аспектів реалізації програми сурогатного материнства. Три штати – Каліфорнія, Іллінойс і Невада – ухвалили нові закони про сурогатне материнство, які містять вичерпні положення щодо договорів про сурогатне материнство, права сурогатних матерів, дітей та батьків, а також правила передачі дітей майбутнім батькам. Законодавство цих штатів може бути взірцем для країн, які розглядають можливість прийняття комплексного закону про репродуктивні технології, зокрема сурогатне материнство [149, с. 27].

Завершуючи огляд зарубіжної доктрини у сфері визначення походження дитини, народженої завдяки застосуванню допоміжних репродуктивних технологій, важливо звернути увагу і на питання щодо реєстрації дитини. Виділити необхідно те, що запис про сурогатну матір робиться саме у актовому записі, натомість у свідоцтві про народження цієї відмітки немає. У свідоцтві про народження дитини зазначаються відомості виключно про генетичних батьків. Таким чином, враховуючи законність програми сурогатного материнства в Україні, не має виникати труднощів у вчиненні актового запису про народження та під час отримання українського свідоцтва про народження дитини.

Проте, в більшості зарубіжних країн, в яких сурогатне материнство заборонено, такі свідоцтва про народження не визнаються. Для прикладу, відповідно до Закону Швейцарії про міжнародне приватне право, рішення, прийняте за кордоном, не визнається в Швейцарії, якщо визнання буде несумісним із публічною політикою країни. Враховуючи те, що у Конституції Швейцарської конфедерації донорство ембріонів і всі види сурогатного материнства заборонені, у Швейцарії не визнаються свідоцтва про народження, у яких матір'ю зазначається особа, яка не народжувала. За цивільним законодавством Швейцарії матір'ю вважається жінка, яка народила дитину (п.«d» ст.119) [232]. Подібна норма міститься у законодавчих актах Німеччини та Франції (наведені раніше рішення ЄСПЛ у справі «Меннессон проти Франції» та у справі «Лабассе проти Франції») [287; 284].

У Греції для того, аби договір між генетичними батьками та сурогатною матір'ю був законним, необхідно отримати судовий дозвіл на проведення такої процедури.

У США відносини сурогатного материнства регулюються договором, укладеним між сторонами, але такий договір має бути схвалений судом. У випадку відсутності схвалення судом – батьківські права залишаються за сурогатною матір'ю.

У Нідерландах заборонена будь-яка реклама сурогатного материнства, пропозиції послуг сурогатних матерів. Згідно із законодавством Нідерландів: повинні існувати докази, що в жінки є серйозна медична хвороба, що і є причиною виникнення відносин сурогатного материнства; генетичний матеріал повинен бути відібраний від обох майбутніх батьків; сурогатна матір повинна бути особисто знайомою з майбутніми батьками, а також мати власну сім'ю; сурогатна матір не має юридичного обов'язку віддати дитину, а майбутні батьки – прийняти її. Право забрати таку дитину майбутнім батькам може бути здійснено за умови згоди як сурогатної матері, так і батьків, а також, якщо дитині не виповнилось ще 6 місяців, – майбутні батьки можуть забрати таку дитину лише за згодою Ради з догляду і захисту дітей [268].

Відповідно до п. 11 Розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, у разі народження дитини жінкою, в організм якої було перенесено ембріон людини, зачатий подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, державна реєстрація народження проводиться за заявою подружжя, яке дало згоду на таке перенесення. У цьому разі одночасно з документом, що підтверджує факт народження дитини цією жінкою, подається заява про її згоду на запис подружжя батьками дитини, справжність підпису на якій має бути нотаріально засвідченою, а також довідка про генетичну спорідненість батьків /матері чи батька/ з плодом. При цьому в графі "Для відміток" актового запису про народження робиться такий запис: "Матір'ю дитини згідно з медичним свідоцтвом про народження є громадянка (прізвище, власне ім'я, по батькові)", а також зазначаються найменування закладу (установи), що видав(ла) довідку, дата її видачі та номер, дані нотаріуса (прізвище та ініціали, нотаріальний округ чи державна нотаріальна контора), дата та за яким реєстровим номером засвідчено справжність підпису жінки на заяві про її згоду на запис подружжя батьками дитини [176].

Таким чином, аналізуючи норми СК України та Наказу Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5, можна дійти висновку, що у даному разі наявна певна колізія. Адже з одного боку діє презумпція батьківства подружжя згідно із СК України, а з іншого – у Наказі Мінюсту України діє норма материнства сурогатної матері, тому що вона має надати згоду на запис подружжя батьками дитини. У випадку, якщо сурогатна матір не надасть такої згоди, то з реєстрацією дитини можуть виникнути труднощі. Прикладом цього може слугувати рішення Шевченківського районного суду міста Києва у справі № 2610/22368/2012 від 25 липня 2013 року. У даній справі сурогатна матір позивається до закладу охорони здоров'я, в якому було проведено допоміжні репродуктивні технології, та до потенційних батьків, якими є подружжя, громадяни Італії, про визнання правочину недійсним. В обґрунтування своїх позовних вимог сурогатна матір зазначає, що потенційні батьки не виконали умови договору, не подали до органів ДРАЦС нотаріально посвідчену згоду

сурогатної матері на реєстрацію потенційних батьків батьками дітей та не провели реєстрацію їх батьками народжених нею дітей. Суд встановив, що 20 листопада 2009 року між подружжям, закладом охорони здоров'я та сурогатною матір'ю було укладено договір щодо здійснення допоміжних репродуктивних технологій шляхом застосування сурогатного материнства, згідно з п. 1 якого предметом даного договору є виношування вагітності, що настала після перенесення в порожнину матки сурогатної матері ембріонів, отриманих у результаті проведення процедури запліднення із використанням яйцеклітини та сперміїв, що належать потенційним батькам. Сурогатна матір після народження дітей не надала нотаріально посвідчену згоду на запис батьками дітей подружжя, не передала дітей батькам, але натомість звернулася до відділу ДРАЦС Барського районного управління юстиції Вінницької області та, не повідомляючи про те, що діти народжені внаслідок застосування сурогатного материнства, подала заяву про реєстрацію її матір'ю, а її чоловіка – батьком дітей. Розглядаючи цю справу, Шевченківський районний суд міста Києва дійшов висновку, що позов не підлягає задоволенню, і вирішив у позові сурогатної матері про визнання правочину недійсним відмовити у повному обсязі. Після цього сурогатна матір подала апеляцію. Апеляційний суд міста Києва своєю ухвалою від 22 січня 2014 року у справі № 22-ц/796/331/2014 р. ухвалив апеляційну скаргу сурогатної матері відхилити, а рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 25 липня 2013 року – залишити без змін [197].

Розглянувши в загальних рисах законодавчі положення України, деяких країн Європейського Союзу та США щодо визначення походження дитини, народженої шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій, і зокрема – сурогатного материнства, можемо вести мову, про те, що цей інститут вимагає подальшої оптимізації. Не зважаючи на те, що застосування допоміжних репродуктивних технологій, доволі перспективний засіб для реалізації особами свого права бути батьками, все ж таки існує ряд проблем. При чому ці проблеми однаковою мірою характерні як для України, так і інших зарубіжних країн. Це -

і відсутність належного моніторингу випадків сурогатного материнства, неналежний контроль з боку державних органів влади, що в підсумку може призводити до порушення прав біологічних батьків, сурогатної матері, а також самої дитини; ризик відмови генетичних батьків від дитини, яка народилася з вадами фізичного чи психічного розвитку тощо.

Для України найбільшою проблемою є недосконалість законодавства, що регулює відносини у сфері сурогатного материнства, що «приваблює» іноземних громадян не завжди у законний спосіб скористатися послугами сурогатної матері.

Нині статтею 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я визначено, що застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія за умови наявності письмової згоди подружжя. В законі необхідно передбачити, що застосування допоміжних репродуктивних технологій методом замінного (сурогатного) материнства може здійснюватися лише щодо громадян України та іноземців - громадян країн, у яких такий метод допоміжних репродуктивних технологій не заборонений законом, а у випадках, коли іноземці проживають не в країні громадянської належності, – і законом країни проживання. При цьому, умовами застосування замінного (сурогатного) материнства має бути генетичний зв'язок дитини принаймні з одним із майбутніх батьків та відсутність безпосереднього генетичного зв'язку дитини із замінною (сурогатною) матір'ю, крім випадків, коли замінною (сурогатною) матір'ю є родичка майбутніх батьків [164].

Варто також наголосити, що проблемними залишаються питання застосування допоміжних репродуктивних технологій для одиноких осіб. Крім того, чітко не визначено та не закріплено законом права, обов'язки та відповідальність учасників правовідносин, які виникають при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій.

Отже, з огляду на наведене, пропонуємо наступні зміни та доповнення до чинного законодавства, яке регулює сферу репродуктивних технологій, і зокрема такий спосіб репродукції, як сурогатне материнство.

Єдиним, по суті, нормативним документом, який на сьогоднішній день хоч якось регулює відносини сурогатного материнства є Положення про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні. Пунктом 6.4. названого Порядку вказується, що «Сурогатною матір'ю може бути повнолітня дієздатна жінка за умови наявності власної здорової дитини». З нашої точки зору таких вимог недостатньо для участі жінки в програмі сурогатного материнства. Тому, нами пропонується п. 6. 4. Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, викласти в такий редакції:

«6. 4. Сурогатною матір'ю може бути дієздатна жінка: віком від 23 до 35 років; яка перебуває в шлюбі і має власну здорову дитину, не перебуває в складних життєвих обставинах і немає медичних протипоказань та добровільно надала згоду надати послуги сурогатного материнства».

Наступне, на чому хочемо зосередити увагу. У більшості договорів про сурогатне материнство, іноді – про виношування дитини, йдеться лише про можливі випадки, коли сурогатній матері може бути відмовлено у виплаті винагороди, і як правило, це – народження дитини з вадами розвитку. Про відповідальність узагалі не згадується.

Разом з тим, в ході дисертаційного дослідження нами наводились приклади, коли сторони договору про сурогатне материнство не дотримуються визначених договором умов. Варіантів невиконання договору сурогатного материнства – може бути лише два: перший – сурогатна матір відмовляється передати дитину батькам, оскільки вважає її своєю; другий – біологічні батьки відмовляються забрати дитину, оскільки в останньої виявили вади фізичного чи психічного розвитку. Ми вважаємо, що саме за такі дії повинна бути передбачена юридична, а саме – адміністративна відповідальність.

Зокрема, ми пропонуємо доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 46-3 «Порушення встановлених законом вимог щодо встановлення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій» та викласти її у такій редакції:

«Порушення сурогатною матір'ю встановленої законом вимоги щодо передачі народженої нею дитини біологічним батькам, -

тягне за собою накладення штрафу від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відмова батьків забрати генетичну пов'язану з ними дитину, народжену сурогатною матір'ю, -

тягне за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

3.3. Визначення походження дитини у шлюбних партнерствах у країнах Європейського Союзу та США

Світ змінюється, та не завжди такі зміни є конструктивними, і в однаковій мірі прийнятними для абсолютної більшості громадян. І мова йде не про технічний прогрес, завдяки якому світ має колосальні можливості розвитку. Мова йде про майбутнє людства, про існування людини, про міжстатеве спілкування, про продовження роду, без чого життя кожного індивіда може втратити будь-який сенс.

Реалії сьогодення дозволяють констатувати, що побудова сімейних відносин не завжди вписується у межі традиційних уявлень про шлюб, як союз чоловіка та жінки, про структуру сім'ї, яка ще за прадавніми звичаями і правовими канонами повинна складатися із подружжя (чоловік, жінка), їхніх дітей та інших осіб, які в сучасному праворозумінні йменуються членами сім'ї.

Можна довго дискутувати про можливість існування «незвичних» шлюбів, про неприродність шлюбного партнерства, де особи однієї статі вважають себе подружньою парою. Однак, факт існування шлюбно-сімейних відносин між

особами однієї статі, які позиціонують себе подружжям, наразі сприймається, як існуюче соціальне явище – для України та правове явище для країн, де дозволено одностатеві шлюби.

Людство мільйони років йшло до моногамності, гетеросексуальності, залишаючи в минулому первісні форми шлюбного спілкування, коли статеві відносини будувалися без врахування кровної родинності. І лише декілька десятиліть вистачило для того, щоб змінити усталене, класичне поняття шлюбних відносин та форми шлюбного співжиття.

Деякі автори зазначають, що прояви відхилення від загальноприйнятого поняття шлюбу, пов'язані з порушенням встановленої законом кількості шлюбних партнерів, їх статі, процедури реєстрації, а також реалізацією взаємних прав і обов'язків по відношенню до шлюбного партнера і до дітей [225, с. 159].

Не беручи до уваги моральний аспект проблеми, звернемося до питань юридичних, адже одностатеві пари виборюють не лише право перебувати в офіційному шлюбі, але і можливість виховувати дітей, мати по відношенню до них батьківські права та обов'язки. Як явище соціальне, шлюбне партнерство, стає частиною суспільних відносин, у зв'язку з чим, потребує втручання держави, як основного суб'єкта законотворчого та правозастосовчого процесів.

Світова спільнота нині демонструє повагу та певною мірою толерантне ставлення до деяких особливостей шлюбно-статевих відносин окремих індивідів. Така толерантність реалізована багатьма країнами на рівні свого законодавства, яким передбачено рівність шлюбного партнерства, тобто закон допускає легальну можливість існування, як гетеросексуальних, так і негетеросексуальних сімей, шлюбів. Отже, одностатевий, або негетеросексуальний шлюб - це союз двох осіб однієї статі, визнаний законодавством окремої країни, як шлюб [46, с. 49].

Нові погляди на сім'ю та шлюб не так міцно зуміли закріпитися в Україні, ніж в країнах ЄС, США, адже Україна, допоки, зберігає, традиційний шлюб, правове визначення якого закріплене ст. 21 Сімейного кодексу, і відповідно до якого, шлюбом є союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної

реєстрації актів цивільного стану [230]. Відповідно до національного законодавства державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства.

Проте, однозначної відповіді щодо сприйняття одностатевих союзів, українці ще не сформулювали. І. О. Данілова вважає, що українське суспільство вкрай нетолерантно ставиться до одностатевих стосунків. Такі висновки зроблені авторкою на підставі опитування, проведеного серед інтернет-аудиторії, яке засвідчило, що 42 % опитаних не підтримують ідею легалізації гомосексуальних шлюбів в Україні, а ще 39 % взагалі вважають необхідним прийняття закону про заборону пропаганди гомосексуалізму [54, с. 870]. За даними, наведеними Інститутом соціології НАН України, законодавчі ініціативи легалізувати нетрадиційні союзи, навряд чи найближчим часом будуть схвалені суспільством, оскільки 72 % українців негативно ставляться до представників сексуальних меншин [84, с. 207].

Таке ставлення української спільноти, до одностатевих шлюбів, напевно, слід пояснювати глибокою відмінністю української ментальності, української культури, українських звичаїв і цінностей, релігійних традицій від європейської та американської моделі міжстатевого спілкування.

Хоча, варто визнати - існують і інші позиції, обґрунтовані в окремих соціологічних дослідженнях. Так, на думку Ю. Р. Лампеки та К. К. Борщ, на даному етапі розвитку українського суспільства молодь починає більш лояльно ставитись до представників нетрадиційної орієнтації. Це ставлення може не проявлятися в прихильності, але полягає в тому, що молоді люди нейтрально ставляться до даного явища. Також вони цілком лояльно ставляться до надання дозволу одностатевим партнерам створювати сім'ї, керуючись тим, що всі люди рівні у своїх правах, і вибір кожного потрібно поважати. Зростає кількість молодих людей, які вважають, що одностатевим сім'ям потрібно надати право на усиновлення, і таким чином зменшити кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [115, с. 111]. Навряд чи в такий спосіб

Україна позбудеться проблеми соціального сирітства, однак необхідно враховувати і такі тенденції.

В Україні наразі є близько 30-40 % (від усього населення) одностатевих пар як чоловічих, так і жіночих, які не живуть відкрито як сім'ї і не мають жодних прав та обов'язків, що передбачає шлюб: вони не можуть успадковувати майно свого партнера чи партнерки, як спадкоємці першої черги; мати права одночасного материнства чи батьківства двох партнерів по відношенню до дитини; не мають права на матеріальне утримання як подружжя тощо [99, с. 96]. Таким чином, створюється ситуація, за якої певна група людей залишається поза правом, як за змістом регулювання їх відносин між собою, так і за сутністю користування певними правами, які гарантовані для всіх людей.

В лютому 2023 року в нашій державі, в застосунку «Дія», запрацювала нова послуга - подання заяви на реєстрацію шлюбу. І в перший же день такою можливістю скористалися Віталій і Віктор, які змогли це зробити, бо застосунок не перевіряє статі заявників. Однак самі «наречені» розуміли, що їм відмовлять в реєстрації, оскільки одностатеві шлюби в Україні заборонені.

Нині одностатеві шлюби офіційно визнані майже у 40 країнах світу. Це - Австралія, Австрія, Аргентина, Бельгія, Бразилія, Великобританія, Данія, Еквадор, Ірландія, Іспанія, Канада, Кіпр, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, ПАР, Португалія, Словенія, США, Тайвань, Угорщина, Уругвай, Фінляндія, Франція, Чілі, Чорногорія, Хорватія, Швейцарія і Швеція.

Декілька країн Європи, включаючи Італію, Грецію та Чехію, гарантують одностатевим парам право на цивільне (зареєстроване) партнерство, однак багато ЛГБТ-активістів вважають такий статус принизливим, оскільки він не має офіційного визнання шлюбу [281].

Українські науковці вказують, що саме поняття цивільного партнерства є юридично визнаною домовленістю, подібною до шлюбу, що тлумачиться насамперед, як засіб забезпечення визнання законом одностатевих пар. З точки зору українських фахівців, цивільне партнерство надає більшість або всі права

шлюбу, крім самого визнання таких відносин шлюбом [129, с. 160]. В даному аспекті варто також наголосити, що терміни, що використовуються для позначення цивільного партнерства, не стандартизовані і в окремих країнах мають різне значення. Відносини, санкціоновані урядом, які можуть бути подібними або еквівалентними цивільним союзам, включають: цивільні партнерства, зареєстровані союзи, внутрішні партнерства, взаємозалежні відносини дорослих, стабільні партнерства, пакти про цивільну солідарність та б. ін. Відповідний рівень прав, обов'язків та відповідальності також варіюється залежно від законодавства конкретної країни [288].

С. Б. Булеца, І. Е. Ревуцька, наголошують, що інститут зареєстрованого партнерства є одним із поширених у країнах-членах ЄС правових інститутів, пов'язаних із сімейним правом. Також авторками, слушно зазначається, що цей інститут було запроваджено та закріплено на законодавчому рівні в окремих європейських країнах наприкінці минулого століття як відповідь на поширення в суспільстві сімейних відносин між чоловіками та жінками без офіційного укладення шлюбу, а також між особами однієї статі, які тоді, в принципі, не могли укласти шлюб або легалізувати свої стосунки будь-яким іншим способом [15, с. 482].

Перелік прав людини поступово розширювався, і нині у ньому виділяється група статевих прав, які входять до соматичних прав людини. Як стверджує І. В. Здреник, соматичні права – це група новітніх прав четвертого покоління, що пов'язані з тілесністю людини та полягають у можливості реалізації особистої волі людини щодо її цілісного тіла, певного органу чи органів, тканин та біологічних компонентів, які вже відмежовані від тіла, а також можливості щодо варіації, естетичного удосконалення зовнішності (хірургічних і будь-яких інших бодімодифікацій), видозміни своєї тілесності (тобто правове закріплення власності на своє тіло) [72, с. 17]. Не можна не погодитись із В. В. Завальнюк в тому, що завдяки досягненням медицини, генетики, біології у людини з'явилась реальна можливість не тільки впливати на навколишній світ, але і змінювати людське тіло. Людина отримала можливість обирати сексуальну орієнтацію,

люди однієї статі можуть вступати у шлюб і усиновлювати дитину або завдяки репродуктивним технологіям мати свою дитину [70, с. 20].

Проте далеко не кожна держава світу на сьогодні готова легалізувати одностатеві шлюби. Існують країни, громадяни яких однозначно проти реєстрації одностатевих шлюбів та визнання одностатевих стосунків загалом. У таку групу входять держави ісламського права, де діють закони Шаріату. Зі змісту Корану випливає, що гомосексуальні стосунки є гріхом, а відповідно є злочином, за який передбачене тяжке покарання, найчастіше, смертна кара. Значення не має навіть факт того, чи існує законодавчий кодифікований акт, що передбачає покарання за гомосексуальні стосунки, як в Ірані, чи правосуддя базується виключно шляхом тлумачення Корану, як у Саудівській Аравії [214, с. 181]. В квітні 2024 року в Іраку криміналізували одностатеві стосунки, за що передбачено позбавлення волі від 10 до 15 років. Окрім того, тепер тим, хто пропагує гомосексуальність загрожує 7 років ув'язнення; тим хто змінює стать або навмисно одягається як жінка – загрожує позбавлення волі від 1 до 3 років.

Розглядаючи дану проблематику, слід звернути увагу і на те, що легалізація одностатевих шлюбів відбувалася в окремих країнах різними способами: шляхом ухвалення відповідного судового рішення, прийняття законодавства та – на національному референдумі (Куба, Ірландія, Швейцарія) [276].

Першою країною світу, і першою країною - членом Європейського Союзу, яка узаконила шлюбне (реєстроване) партнерство між особами однієї статі, стала в 1989 році Данія, де статусу подружжя з усіма правами та обов'язками, набули дві жінки - Аксель і Айгіл Акстілі. Однак, церквою Данії такий союз визнаний законним шлюбом не був. Іншими словами, сторони зареєстрованого партнерства не могли отримати благословення під час церковної церемонії. До того ж шлюбні партнери однієї статі не могли стати усиновлювачами дитини. Це по суті, єдині «незручності», яких зазнавали одностатеві подружні пари.

Згодом, трохи більше, ніж за 10 років, парламент Данії ухвалює нове законодавство, за яким одностатеві пари отримали змогу узаконювати свої

шлюби і в Церкві Данії. Ці закони навіть отримали згоду правлячої королеви Маргрете II та набули чинності 15 червня 2012 року.

26 травня 2015 року парламент Гренландії (однієї з трьох країн Данського Королівства), одногосно ухвалив закон про легалізацію одностатевих шлюбів. В іншій частині королівства - Фарерських островах, закон про можливість укладення шлюбу між особами однієї статі було ухвалено в квітні 2016 року. На відміну від Данії чи Гренландії, закон, ухвалений на Фарерах, звільняв місцеву церкву від обов'язку укладати релігійні шлюби. Фарерські острови стали останньою територією Данського Королівства, яка поширила право на шлюб для одностатевих пар.

Практику легалізації одностатевих шлюбів продовжила інша країна – Нідерланди, де у 1997 році до парламенту було внесено законопроект про зареєстровані партнерства. Даний законопроект було схвалено та введено в дію 1 січня 1998 року. Значна кількість прав та обов'язків, які раніше існували лише для гетеросексуальних пар, стали доступними одностатевим парам. Проте, все ще існували деякі відмінності від шлюбу у питаннях щодо батьківства, еміграції та пенсій. У період з 1999 по 2000 рік було розроблено кілька законопроектів, які мали на меті урівняти зареєстровані партнерства із шлюбом стосовно вищенаведених питань. У липні 1999 року врешті-решт був внесений законопроект, який пропонував відкрити шлюб для партнерів однієї статі. В квітні 2001 року Нідерланди стали ще однією країною, яка дозволила одностатевим парам одружуватися [303].

Саме з 2001 року кількість країн, які визнали існування одностатевих шлюбів почала збільшуватись. Так, в 2003 році одностатеві шлюби були легалізовані в Бельгії; в 2005 році - в Іспанії; в 2009 році - у Норвегії та Швеції; в 2010 році - у Португалії; в 2012 році - у Данії; в 2013 році - Франції; в 2015 році - Люксембурзі, Ірландії; в 2017 році - у Фінляндії, Німеччині, Мальті; в 2019 році - в Австрії. З січня 2020 року до переліку країн, які узаконили одностатеві шлюби доєдналася Північна Ірландія.

У 2020 році одностатеві шлюби легалізував парламент Швейцарії. Ще однією країною, яка зважилася на легалізацію одностатевих шлюбів у 2020 році, стала – Чорногорія. Уряд країни відповідально підійшов до питання легалізації одностатевих шлюбів, доопрацювавши внутрішнє законодавство та здійснивши спеціальну підготовку державних службовців. Таким чином, Чорногорія стала 32-ю країною-членом ООН, яка легалізувала одностатеві шлюби [98].

У липні 2022 року, Верховний суд Словенії постановив, що заборона одностатевим парам одружуватися та усиновлювати дітей суперечить Конституції країни. У зв'язку з чим, Парламентом Словенії було ухвалено поправку до Сімейного кодексу, згідно якої одностатевим парам було дозволено одружуватися та всиновлювати дітей [74].

Як бачимо, більшість країн Європейського Союзу зайняли позицію лояльності щодо негетеросексуальних людей, надавши їм офіційного права укладати між собою шлюби, усиновлювати дітей або народжувати власних за допомогою допоміжних репродуктивних технологій.

Хоча Великобританія вже не є членом ЄС, не можемо не навести наступного прикладу, коли одностатева пара по черзі виносила дитину. Лондонською клінікою, було розроблено технологію, за якою одна з партнерок виношує яйцеклітину, а інша - плід. Жасмин і Донна Френсіс-Смити стали першою в світі парою, яка скористалася цією послугою. Вони по черзі виношували ембріон свого первістка Отіса. Пара використовувала яйцеклітину Донни і донорську сперму. Спочатку запліднену яйцеклітину на 18 годин помістили в матку Донни, після чого пересадили її в тіло Жасмин, яка в кінцевому підсумку виносила і народила хлопчика [204].

Цілком закономірно, що тенденція поширення одностатевих шлюбів в деяких країнах Європейського Союзу та США призвела до необхідності вирішення питання встановлення батьківства чи материнства осіб, що виховують дитину в такому шлюбі, а також ряду інших особистих немайнових прав.

Щодо визначення походження дітей, які виховуються в одностатевому шлюбі, то все залежить від способу появи у такої пари дитини. Якщо дитина в

одностатевої пари з'явилась шляхом усиновлення, то зрозуміло, що і порядок, і процедура встановлення материнства (батьківства) буде відповідати законові, який діє на території проживання одностатевої пари. Якщо дитина народилася в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, то реєстрація народження і визначення походження дитини здійснюється у відповідності до чинного галузевого законодавства.

Переходячи до аналізу питання визначення походження дитини в одностатевих шлюбах в США, слід зазначити, що сам процес легалізації таких шлюбів відбувався поступово. У 2015 році такі шлюби були дозволені в 35 штатах з 50, однак при цьому Верховний суд зобов'язував владу реєструвати одностатеві шлюби у всіх штатах, без винятку [297].

Станом на 2020 рік у США налічувалось 1,1 млн. одностатевих пар, 14,7 % із яких мали щонайменше одну дитину віком до 18 років [298].

Варто зазначити, що попри офіційний дозвіл на реєстрацію шлюбу між особами однієї статі, встановлення батьківських прав осіб, які спільно виховують дитину в одностатевому шлюбі, законодавством прямо не регулювалося, що, зрозуміло, викликало ряд проблем, і не в останню чергу, проблему визначення походження дитини, яка народилася в такому шлюбі.

Слід звернути увагу і на ту обставину, що уніфіковане законодавство США, яке регулює сімейні відносини, як правило, не виходить за межі концепції традиційної сім'ї, яка складається з дитини, матері та батька. Загальне право США також дотримується цього принципу, відтак двох матерів і двох батьків у дитини юридично бути не може [291].

До моменту легалізації одностатевих шлюбів в судовій практиці США, все ж таки були спроби вийти за межі традиційного розуміння сім'ї як окремого соціального інституту. Першим штатом, законодавство якого фактично допустило існування у дитини двох батьків, став штат Луїзіана. Так, судом Луїзіани, при розгляді справи *Geen v. Geen* [271] були встановлені наступні обставини: чоловіки не перебували в зареєстрованому шлюбі; дитина мала матір,

материнство якої було встановлено та засвідчене юридично; спір виник в силу конфлікту двох законодавчих презумпцій батьківства.

Однак, слід зауважити, що при розгляді подібних справ, батьківство (материнство) одночасно двох чоловіків (жінок) юридично встановлюватися не може. Суди лише захищають окремі батьківські права даних осіб. Як правило, це право на спілкування з дитиною та участь у її вихованні. Отже, спрацьовує правило, за яким, юридично батьківство чи материнство в одностатевому шлюбі, може бути встановлене і засвідчене лише по відношенню до одного із подружжя в такому союзі та за наявності визначених законом обставин. Окремі батьківські права другого із подружжя, захищаються на підставі уніфікованого закону «Про судочинство щодо встановлення порядку здійснення батьківських прав» і сімейного права конкретного штату, що регулюють порядок здійснення батьківських прав [262].

Досліджуючи питання щодо визначення походження дитини (встановлення батьківства, материнства) в одностатевих шлюбах, необхідно звернути увагу на деякі мовні розбіжності, які існують у тлумаченнях понять «батьки», «батько» в українському та в зарубіжному законодавстві, і зокрема законодавстві США. В українській мові іменник «батьки» в однині не вживається, тому найбільш прийнятним, певно що, був би варіант використання поняття «один із подружжя», закріпленого в Сімейному кодексі України. Щодо зарубіжної практики, то в 2009 році парламентом Великобританії ухвалено закон, згідно з яким свідоцтво про народження не містить спеціальних граф «батько» й «мати», якщо дитина народилася в одностатевому шлюбі, – другий з «подружжя», який не є біологічним батьком (матір'ю) дитини, у цьому разі має право на усиновлення дитини свого шлюбного партнера, й до того ж це право не має бути дискриміноване в офіційних документах навіть на лексичному рівні. 2011 року Державний департамент США узагалі запропонував відмовитися від документування понять «батько» й «мати», замінивши їх на більш «гуманніші» Parent № 1 та Parent № 2 [295].

За законодавством США, при вирішенні питання, хто із одностатевих партнерів юридично буде визнаватися батьком (матір'ю) дитини, суди, керуються нормами і принципами уніфікованих законів «Про батьківство і материнство», «Про батьківство», «Про статус дітей, зачатих нетрадиційним шляхом» і сімейним правом конкретного штату. Для встановлення і засвідчення батьківських прав уніфіковане законодавство і сімейне право штатів, вимагає наявності певних юридичних фактів: перебування в шлюбі; наявність кровного споріднення; фактичне здійснення батьківських прав протягом певного часу; наявність договору про сурогатне материнство; застосування допоміжних репродуктивних технологій; факт народження дитини жінкою (при встановленні материнства).

Як і в українському сімейному праві, сімейне право США на перший щабель ставить інтереси дитини. У зв'язку з чим, суди при встановленні материнства і батьківства намагаються задовольнити інтереси дитини найкращим чином, при цьому критерій інтересів дитини розглядається окремо в кожній конкретній справі.

Іншу практичну проблему визначення походження дитини в одностатевому союзі становлять випадки, коли наявні підстави для юридичного встановлення батьківських прав кожного із партнерів. Так, наприклад, одна із партнерок одностатєвого союзу може надати свої біологічні матеріали для зачаття дитини, а друга - виносити та народити цю дитини (такий власне випадок описаний нами вище).

При застосуванні допоміжних репродуктивних технологій для зачаття і народження дитини, особами однієї статі, які перебувають у шлюбі між собою, використовуються норми уніфікованого законодавства, що регулює порядок встановлення материнства і батьківства щодо дітей, зачатих і народжених з використанням допоміжних репродуктивних технологій.

Правова доктрина США чітко визначає, що юридичними батьками дітей, народжених з використанням допоміжних репродуктивних технологій, повинні визнаватися особи, які мали первісний намір, при зачатті дитини, стати її

батьками. Засновником даної доктрини став професор американського інституту права Річард Старроу, який зазначав, що намір осіб, які надали свої біологічні матеріали з метою зачаття і народження дитини та для здійснення в подальшому батьківських прав і виконання батьківських обов'язків, необхідно тлумачити як підставу для встановлення батьківських прав, подібно кровній (біологічній) родинності і перебуванню в шлюбі. Дану доктрину професором Річард Старроу було поширено також і на одностатевих партнерів [295, с. 639-640].

Доктрина була розроблена на підставі аналізу норм Уніфікованого закону «Про материнство і батьківство», а саме ст. 8, якою врегульовано порядок встановлення батьківства і материнства у випадках народження дитини сурогатною матір'ю. Матір'ю дитини в даному випадку є не жінка, яка народила дитину фактично, а особа, яка висловила намір стати матір'ю дитини. Такий намір повинен бути закріплений юридично в договорі про застосування допоміжних репродуктивних технологій чи про сурогатне материнство. Іншими способами довести існування подібного наміру фактично неможливо. Так, наприклад, якщо жінка надала свій біологічний матеріал з метою народити дитину і виховувати її як власну, але без укладення відповідного договору про сурогатне материнство - вона буде вважатися звичайним донором та не зможе встановити свого материнства щодо дитини юридично на підставі правової доктрини Старроу. Прихильники даної теорії відзначають, що норми та принципи уніфікованого закону «Про материнство і батьківство» до одностатевих союзів можна застосовувати лише в частині регулювання допоміжних репродуктивних технологій (штучного запліднення, сурогатного материнства та ін.) [290, с. 29, 32].

Прикладом реалізації даної доктрини може слугувати справа *K.M. v. E.G.*, яка розглядалася в штаті Каліфорнія. За обставинами даної справи, у двох одностатевих партнерок К.М. та Е.Г. народилися близнюки. К.М. надала свою яйцеклітину для зачаття дітей, а Е.Г. виносила і народила їх. В свідоцтві про народження Е.Г. була записана як єдина мати близнюків. Через 5 років жінки припинили своє шлюбне партнерство і одна з них - К.М. звернулася до суду з

метою встановити і юридично засвідчити свої батьківські права. Суд першої інстанції відмовив у встановленні батьківських прав, посилаючись на те, що К.М. підписала документи про надання своєї яйцеклітини для штучного запліднення, за якими вона набуває статусу донора і втрачає всі батьківські права.

Апеляційний суд підтримав рішення суду першої інстанції, посилаючись на те, що у К.М. при наданні яйцеклітини для зачаття не було наміру стати матір'ю майбутніх дітей, оскільки вона підписала документи про донорство. Суд, проаналізувавши закон «Про материнство і батьківство» виходив із того, що матір'ю може бути лише одна жінка, а двох матерів у дитини бути не може. Суд також встановив, що при вирішенні питання, хто буде матір'ю дитини – жінка, яка надала біологічні матеріали, чи жінка, яка цю дитину народила, якщо вони проживають спільно в одностатевому союзі, необхідно визначити, чи є у жінки намір стати матір'ю дитини. Адже, беручи до уваги принципи уніфікованого закону «Про материнство і батьківство», необхідно визнавати матір'ю дитини «жінку, яка має намір народити дитину і виховувати її як власну» [282].

В судову практику США навіть увели поняття - «дослідження Джонсона», яке було застосоване для встановлення материнства у справі *Johnson v. Calvert*. Сенс даного дослідження полягає у вивченні намірів особи народити дитину і стати одним із батьків дитини [279].

Певний практичний інтерес становить справа *Maria B. v Emily B.*, яка розглядалася також у штаті Каліфорнія. Обидві жінки виявили намір мати спільних дітей. З цією метою було застосовано допоміжні репродуктивні технології, результатом чого стало народження Марією однієї дитини, а Емілі – двох близнюків. Під час спільного проживання Марія, яка мала високий дохід, утримувала сім'ю, а Емілі займалася вихованням дітей та вела домашнє господарство. Після того, як їхнє шлюбне партнерство припинилося, Емілі звернулася до суду з позовом про встановлення материнства Марії відносно близнюків і про виплату нею аліментів на їх утримання. Суд першої інстанції, ґрунтуючись на тому, що у Марії були наміри мати з Емілі спільних дітей і на тому, що вона фактично визнавала цих дітей своїми та здійснювала батьківські права, виніс рішення про юридичне встановлення

материнства Марії та визначив розмір аліментів, які вона повинна виплачувати на утримання дітей Емілі. При винесенні рішення суд звернув увагу на те, що на одностатеве шлюбне партнерство також поширюються норми уніфікованого закону «Про материнство і батьківство».

Однак, Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, і виніс рішення про те, що материнство Марії не може бути встановленим юридично, а відтак жодних аліментних зобов'язань виникнути не може. При винесенні рішення суд керувався уніфікованим законом «Про материнство і батьківство» та нормами сімейного права Каліфорнії про те, що у «дитини юридично може бути лише одна матір». Суд постановив, що оскільки Емілі є біологічною матір'ю близнюків, і вона мала намір здійснювати батьківські права по відношенню до них, вона юридично є єдиною мамою близнюків і одноособово повинна нести обов'язок щодо їх виховання та утримання [286].

Втім, варто зауважити, що при розгляді подібних справ в американській судовій практиці траплялися випадки, коли суди виходили за межі традиційної сім'ї, встановлюючи батьківські права для обох шлюбних партнерів однієї статі [276, 277, 279]. Прикладом може слугувати справа *Kristine H. v Lisa R.* Крістін і Ліза були шлюбними партнерками впродовж тривалого періоду, і стосовно однієї із них було застосоване штучне запліднення. За місяць до народження дитини шлюбні партнерки звернулися до суду з вимогою про встановлення батьківських прав та рішенням суду обидві були визнані юридичними батьками дитини. Протягом двох років вони спільно здійснювали батьківські права та згодом шлюбні стосунки між ними припинилися. Крістін, яка народила дитину, будучи при цьому її біологічною матір'ю, звернулася до суду з вимогою про позбавлення Лізи батьківських прав. В рамках цього процесу суду було необхідно дати відповідь на два питання: чи є рішення суду про юридичне визнання батьківських прав обох партнерок правомірним, і якщо ні, чи може Ліза встановлювати свої батьківські права, посилаючись на норми сімейного права штату Каліфорнія.

Відповідаючи на перше питання суд взяв до уваги той факт, що встановлення батьківських прав обох партнерок було засноване на наступній

концепції: батьками дитини, зачатої і народженої шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій, є особи, які первісно мали намір стати її батьками. Однак суд прийняв рішення всупереч даній концепції та визнав, що рішення суду про юридичне встановлення батьківських прав обох партнерок є незаконним, посилаючись на норми уніфікованого закону штату Каліфорнія «Про батьківство і материнство». Суд відзначив, що намір осіб стати батьками дитини повинен розглядатися в сукупності з підставами встановлення батьківських прав, визначених уніфікованим законодавством. Також суд наголосив, що приймати рішення, посилаючись лише на наміри стати батьками дитини, можливо лише в тих випадках, коли закон штату Каліфорнія «Про материнство і батьківство» встановлює двозначні правила, і коли пряме застосування його норм не призводить до виникнення нових правових суперечностей.

Відповідаючи на друге питання, суд встановив, що закон штату Каліфорнія «Про материнство і батьківство» необхідно застосовувати без дискримінації за статевою ознакою. Це означає, що норми закону, які регулюють встановлення батьківства застосовуються і до випадків встановлення материнства.

Суд юридично встановив батьківські права Лізи, посилаючись на ст. 7 вказаного закону, яка визначає, що батьківські права особи можуть бути встановлені юридично, якщо протягом двох років і більше особа відкрито визнавала дитину своєю власною і фактично здійснювала батьківські права.

Як бачимо, в судовій практиці США зустрічаються випадки юридичного встановлення батьківських прав щодо обох партнерів одностатевого шлюбу, які спільно виховують дитину, так і випадки відмови в задоволенні подібних вимог. Головним аргументом при прийнятті рішення про встановлення батьківських прав за обома партнерами одностатевого союзу є відкрите визнання дитини своєю власною та фактичне здійснення батьківських прав протягом визначеного часу, а також наявність чітко вираженого наміру стати батьками дитини, зачатої і народженої за допомогою допоміжних репродуктивних технологій.

Застосування такої підстави встановлення материнства і батьківства партнерів одностатевого союзу, як фактичне здійснення батьківських прав

протягом певного часу, в науковому середовищі, а згодом і в судовій практиці отримало назву «функціональне батьківство (материнство)» [278].

Більше того, Американський інститут права визнав, що материнство і батьківство може бути встановлене і за відсутності кровної (біологічної) родинності. Загальною передумовою виникнення «функціонального батьківства» чи «функціонального материнства» особи стала вагома та регулярна участь у вихованні дитини, а також публічне визнання себе одним із батьків дитини [259]. Загалом же концепція «функціонального батьківства та материнства», ґрунтується на положеннях закону «Про материнство і батьківство», який визначає, що «батьком дитини презумується чоловік, який протягом двох років після народження дитини проживав разом з дитиною, здійснював її виховання і утримання, а також відкрито визнавав себе батьком цієї дитини. Цим же законодавчим актом передбачено, що правила встановлення батьківства поширюються і на відносини щодо встановлення материнства.

Наголосимо, що за законодавством США «функціональними батьками» також визнаються прийомні батьки, вітччм та мачуха дитини, а також особа, яка проживає спільно з одним із батьків дитини в одностатевому шлюбі і здійснює виховання цієї дитини. Останніми роками суди неодноразово, посилаючись на концепцію «функціонального материнства і батьківства», виносили рішення про захист права на спілкування з дитиною осіб, які припинили свої шлюбно-партнерські відносини.

В штатах Мен, Нью-Джерсі, Нью-Мехіко, Нью-Йорк і штаті Масачусетс діють правила відповідно до яких жінка, яка виховує дитину спільно зі своєю одностатевою партнеркою, але яка не є біологічною матір'ю, після розірвання одностатевого союзу визнається «функціональною матір'ю дитини» і такого визнання достатньо для захисту її батьківських прав.

Батьківські права «функціональних батьків» захищаються судом виходячи з того, що продовження спілкування дитини з його фактичним батьком (тобто функціональним батьком) найкращим чином відповідає інтересам дитини.

Ключового значення набуває і той факт, що відносини між дитиною та функціональним батьком встановлюються за згодою другого із батьків.

При розгляді справи *Holtzman v. Knott* Верховний суд штату Вісконсін в своєму рішенні визначив обставини, які необхідно з'ясувати в ході розгляду, і якими необхідно керуватися при винесенні рішення про захист батьківських прав «функціонального батька» при припиненні одностатевих союзів. Зокрема, до таких обставин віднесено: чи існує згода юридичного батька на те, щоб заявник виховував дитину та здійснював батьківські права та обов'язки; чи проживає заявник спільно з дитиною і чи веде з ним спільне господарство; чи визнає заявник дитину своєю власною і чи здійснює обов'язки щодо її виховання та утримання; чи здійснює заявник батьківські права і обов'язки протягом тривалого часу і чи сформувався між заявником і дитиною стійкий психологічний зв'язок [273].

Однак, через те, що суди США не наважуються вийти за межі традиційної моделі сім'ї, що складається з двох осіб – матері і батька, в абсолютній більшості випадків при припиненні одностатевих шлюбів, видається неможливим юридично встановити батьківські права обох партнерів.

Одним із батьків дитини визнається один з партнерів за наявності встановлених законодавством умов (народження ним дитини, наявність біологічної родинності), а другий з партнерів може звернутися до суду лише з позовом про захист свого права на спілкування з дитиною.

Необхідно підкреслити, що на практиці суди, визнаючи батьківські права одного із шлюбних партнерів одностатевого союзу, захищають право на спілкування з дитиною та інші батьківські права другого (функціонального батька) наскільки широко, що фактично його статус дуже близький до статусу юридично визнаного батька.

Так, в штатах Аляска, Каліфорнія, Вашингтон, Вісконсін, Мен, Колорадо, Нью-Джерсі, Нью-Мексіко, штаті Пенсільванія, і окрузі Колумбія, суди захищають батьківські права і обов'язки гомосексуальних батьків, що проживають в одностатевому шлюбі, практично на рівні з юридичними батьками [305].

В інших штатах, при розірванні одностатетвого союзу, як правило, захищають лише право на спілкування з дитиною другого із партнерів, який біологічно не пов'язаний з дитиною, і не є юридичним батьком цієї дитини.

До прикладу, в Каліфорнії одностатеві пари можуть спільно здійснювати батьківські права, які гарантуються, і захищаються владою штату. Верховний суд Каліфорнії при розгляді справи *Elisa B. v. Superior Court* визначив, що «на жінку, яка має намір виховувати дитину в одностатевому шлюбі і надала згоду на штучне запліднення її партнерки, в результаті якого народжується дитина, поширюються правила визначення материнства і батьківства, передбачені Уніфікованим законом «Про материнство і батьківство» [269].

В штаті Коннектикут спостерігається зовсім інший підхід до вирішення даної категорії справ. Верховний суд Коннектикута у справі *Lasrina-Williams v. Lasrina-Williams* визначив, що партнерка в одностатевому союзі, яка не є біологічною матір'ю дитини, може здійснювати свої батьківські права лише зі згоди біологічної матері. За відсутності такої згоди, в Коннектикуті немає можливості захистити батьківські права партнерки в одностатевому союзі. Вона може претендувати лише на право відвідувати дитину, оскільки згідно сімейного права штата Коннектикут, будь-яка особа може звернутися до суду для встановлення права відвідувати дитину і спілкуватися з нею [285].

В Колорадо також визнаються батьківські права обох із подружжя одностатевого союзу, незалежно від того, хто є біологічним батьком (матір'ю) дитини. Так, у Верховному суді Колорадо розглядалась справа, в межах якої партнер біологічного батька дитини після розпаду їхнього союзу звернувся до суду про спільне здійснення батьківських прав, і зокрема з вимогою, щоб дитина проживала однакову кількість часу як з біологічним батьком, так і з ним, обгрутовуючи свою позицію тим, що він «психологічно є батьком для дитини», і що обмеження часу, який він проводить з дитиною, наносить останній серйозної психологічної травми. Верховний суд Колорадо підтримав вимоги позивача, аргументуючи тим, що Статут штату Колорадо дозволяє особі, яка не є біологічним батьком дитини, але яка впродовж тривалого часу в більшій мірі здійснювала

виховання дитини і турбувалася про задоволення її основних потреб, звертатися до суду з вимогою про захист своїх батьківських прав [264].

Широкого розголосу отримала справа, розглянута в Вісконсіні. Суд визначив, що одностатевий партнер одного із біологічних батьків дитини може захищати свої батьківські права по відношенню до цієї дитини у судовому порядку, якщо доведе що: його відносини з дитиною склалися з дозволу юридичного батька; він виконував протягом певного часу основні батьківські обов'язки і проживав спільно з дитиною; між ним і дитиною виник міцний емоційний зв'язок. Даний підхід, що виявляється у вивченні вищезазначених фактів, отримав назву «дослідження Вісконсіна» і отримав поширення і в інших штатах США – Меріленд, Нью-Джерсі, Пенсільванія.

Таким чином, в сімейному законодавстві США, яке регулює питання встановлення материнства і батьківства, спостерігається ряд суперечностей. З одного боку, законодавець прямо вказує на те, що підстави встановлення батьківства застосовуються і для встановлення материнства. Уніфіковане законодавство прямо не встановлює, що у дитини може бути одна мати і один батько, відкриваючи тим самим можливість встановлення материнства (чи батьківства) одразу декількох осіб однієї статі, по відношенню до яких дані підстави можуть бути застосованими. Так, один одностатевий партнер може бути біологічним батьком (матір'ю) дитини, а інший відкрито визнавати її своєю власною і здійснювати її виховання протягом визначеного законом періоду часу.

В багатьох країнах, в суспільній свідомості, поширена думка, що виховання в одностатевій сім'ї негативно впливає на дитину.

Деякі українські фахівці так само стверджують, що діти, які виховуються одностатевими парами, як правило, є менш успішними, мають окремі проблеми з адаптацією та соціальними комунікаціями, проте вони отримують більше догляду та піклування, ніж це б їм надавалося у дитячих будинках чи інтернатах [189, с. 221]. Очевидно, такі висновки пов'язуються із постулатом відомого кардинала Йозефа Ратцінгера, який вказував, що функціонування сім'ї чітко показує, що діти найкраще розвиваються, коли їх виховують і мати, і батько, і навпаки - відсутність взаємодоповнюваності одностатевих союзів створює

перешкоди для нормального розвитку дітей, які потрапляють під опіку таких осіб, та будуть позбавлені досвіду батьківства і материнства [265].

Необхідно зазначити, що такі дослідження проводились в різних куточках світу, до прикладу – в Канаді та Австралії, якими було виявлено, що одружені пари пропонують найкраще середовище для соціального та освітнього розвитку дитини, за ними йдуть різностатеві пари, які живуть разом, і на останньому місці - одностатеві пари [267 ; 294].

Для того, щоб з'ясувати, чи дійсно це так, у США та Німеччині були проведені масштабні дослідження. Так, Державним інститутом вивчення сім'ї при Бамберзькому університеті у співпраці з Інститутом ранньої педагогіки в Мюнхені, впродовж трьох років вчені проводили опитування представників одностатевих сімей – 1059 батьків та 123 дитини. Крім того, були проведені бесіди з експертами із різних сфер: від юристів та працівників служб у справах дітей та сім'ї до вчителів, вихователів та лікарів. Фахівці дійшли висновку, що діти, які виховуються в одностатевих сім'ях, не зазнають жодної шкоди з боку своїх батьків. Якщо говорити про компетенції та вміння виховувати дітей, то одностатеві батьки нічим не поступаються гетеросексуальним. Як правило, партнери намагаються уникати покарань по відношенню до дітей, жодним чином не тиснути на дитину ані психологічного, ані фізично. Сімейний клімат в одностатевих родинях характеризується дослідниками як позитивний, він вирізняється відкритістю і можливістю говорити на будь-які теми. Як правило, в одностатевих сім'ях батьки проходять непростий шлях до народження дитини або усиновлення, а тому таке батьківство є особливо усвідомленим, виваженим і бажаним. Зрештою, позитивний досвід батьківства демонструють відомі гомосексуальні пари. До прикладу, досить довго за право бути батьком боровся композитор і співак Елтон Джон, який з 2005 року живе у законному шлюбі з продюсером і режисером Девідом Фернішем. Пара навіть намагалася усиновити хлопчика з України, однак через імперативну заборону на усиновлення одностатевими парами або неодруженими іноземцями, яка існує в нашому законодавстві, усиновлення було неможливе. Сьогодні подружжя виховує двох

синів, яких для пари народила сурогатна матір. Співак Рікі Мартін, який у 2010 році відкрито заявив про свою гомосексуальність, має двох синів-близнюків, народжених сурогатною матір'ю. Діти виховуються у сім'ї Мартіна та його партнера художника Джвана Йосефа. Усиновлену дитину виховують дизайнер Том Форд та Річард Баклі, які вважаються одним із найміцніших союзів і живуть разом з кінця 80-х років, з 2014 року – в офіційному шлюбі [98].

На лібералізацію національного законодавства європейських держав вплинула практика Європейського суду з прав людини. Зокрема, ця установа уже неодноразово розглядала справи щодо порушення прав одностатевих пар, у тому числі на підставі дискримінаційних підходів у законодавстві. У справі «Oliari and others v. Italy» заявники скаржилися на те, що їм було відмовлено укласти одностатевий шлюб у 2008 р. Уряд Італії аргументував свою позицію тим, що законодавством не було передбачено права для осіб однієї статі вступати у шлюб. В рішенні ЄСПЛ зауважив, що «заявники досі не мають можливості створити цивільний союз або зареєстроване партнерство (за відсутності права на шлюб) в Італії. Таким чином, Суд повинен встановити, чи не виконала Італія станом на 2015 рік позитивний обов'язок забезпечити повагу до приватного та сімейного життя заявників, зокрема, шляхом встановлення правових рамок, що дозволяють їм визнати і захистити свої відносини відповідно до національного законодавства». ЄСПЛ у цій справі констатував, що «одностатеві пари, які мають стабільні, віддані відносини, перебувають у схожій ситуації з парами різної статі щодо необхідності юридичного визнання та захисту їх відносин». Тобто Європейський суд з прав людини визнав, що одностатеві пари потребують юридичного визнання та захисту своїх відносин, і встановив порушення ст. 8 Конвенції, оскільки Італія перевищила свободу розсуду і не виконала свого позитивного обов'язку забезпечити наявність конкретного законодавчого регулювання, яке б передбачало визнання та захист одностатевих союзів [263].

Таким чином, у практиці ЄСПЛ неодноразово підкреслювалося, що фактичне співжиття одностатевих осіб може охоплюватися поняттям «сімейне життя». Моральний плюралізм у сімейних відносинах вимагає і моральної

нейтральності в їх правовому регулюванні з метою гарантування особистої свободи [140, с. 160].

Висновки до Розділу 3

1. Розвиток медицини та новітніх технологій, завдяки чому, в принципі, будь-яка особа репродуктивного віку, може реалізувати своє право на материнство та право на батьківство, не повинні нівелювати роль та значення традиційної моделі сім'ї та традиційного уявлення про материнство, батьківство.

В Україні, як і в більшості країн Європейського Союзу та окремих штатів США, участь одиноких чоловіків у програмах сурогатного материнства не підтримується, оскільки такий дозвіл (стан) вступає у (породжує) протиріччя (суперечить) призначенню сурогатного материнства – лікування безпліддя жінки, неспроможної за медичними показниками виносити і народити дитину. Це означає, що в штучній репродукції чоловік може брати участь лише в статусі одруженого чоловіка або у якості донора. Якою б не була програма ДРТ (штучної репродукції) – штучне запліднення, екстракорпоральне запліднення), специфіка участі чоловіка у застосуванні допоміжних репродуктивних технологій полягає в тому, що після здачі біологічного матеріалу, в подальших маніпуляціях він участі не бере. І чоловік зовсім не бере участі у медичних маніпуляціях, якщо запліднення здійснюється за допомогою донорського генетичного матеріалу.

2. Зарубіжною доктриною, прихильником якої стають все більше українських фахівців, доведено, що принцип «біологічної правди» як базовий принцип визначення походження дитини, уже не відповідає дійсності. Новітні технології, надають можливість дітям з'явитися на світ і за відсутності генетичного зв'язку з батьками (донорство), а також іноді в результаті договірних відносин між особами (сурогатне материнство). Крім того, нині в

багатьох країнах все більш популярним стає так звана «соціальна родинність», яка прирівнюється до кровного споріднення.

3. З метою уникнення ризиків та конфлікту інтересів (вимога спілкування з дитиною та реалізація батьківських прав – з боку донора; встановлення батьківства неанонімного донора для виконання ним батьківських обов'язків – з боку матері), заборонити надавати інформацію про неанонімних донорів, гамети яких було використано для запліднення одиноким жінкам, негетеросексуальним парам, а також з метою дотримання права дитини знати своїх батьків (ст. 7 Конвенції ООН про права дитини) на рівні закону закріпити норму, яка б гарантувала можливість отримання інформації про свого біологічного батька лише дитині, яка досягла повноліття, незалежно від згоди матері на це.

ВИСНОВКИ

Дослідження загальнотеоретичних та методологічних засад визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Здійснений джерелознавчий огляд вітчизняної наукової та спеціальної літератури, доктрини та законодавства країн Європейського Союзу та США, дозволяє констатувати, що проблематика визначення походження дитини в нашій державі, державах – членах ЄС та США, зберігає свою актуальність і нині, оскільки суспільства демонструють різні підходи до формування сім'ї, що в свою чергу підвищує потребу в правовому регулюванні відносин щодо виникнення батьківських прав та обов'язків. З огляду на сучасні тенденції в розвитку сімейних, в тому числі батьківських, як одних із найбільш важливих, відносин, потреба в належному теоретичному та практичному аналізі з кожним роком зростає. Наявні дослідження не завжди містять відповіді на комплекс питань, які виникають нині. У зв'язку з чим проблематику визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США не можна вважати достатньо розробленою.

Відсутність окремих новітніх монографічних, комплексних досліджень, в тому числі і дисертаційних, зумовлюють потребу здійснення відповідного наукового дослідження, яке могло б стати науковим підґрунтям для вдосконалення чинного законодавства, що регулює відносини, пов'язані із визначенням походження дитини, реалізацією права на дитинство, на належний фізичний, духовний, моральний розвиток, захистом її прав та інтересів та її конституційним правом знати своїх батьків.

2. Відповідно до мети дисертаційної роботи та постановлених задач, основою дослідження загальнотеоретичних та методологічних засад визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, в роботі було використано такі методи, як: діалектичний, історико-

правовий, порівняльно-правовий, індукції та дедукції, аналогії та моделювання, абстрагування, системного аналізу, системно-структурний, формально-догматичний та формально-юридичний. Застосування цих методів у системному взаємозв'язку забезпечило виконання завдань дослідження та досягненню його мети.

3. Правові презумпції є невід'ємною частиною механізму правового регулювання суспільних, в тому числі сімейних відносин, де застосовуються, як легальні (законні), так і фактичні презумпції. Законодавство України, країн Європейського Союзу та США закріплює презумпцію батьківства, що визначається як правовий стан чоловіка, який перебуває в шлюбі з матір'ю народженої нею дитини та який передбачає автоматичний запис про нього як батька дитини в Книзі реєстрації народжень в силу наявності окремих, але взаємопов'язаних між собою юридичних фактів: стану – перебування в шлюбі з даною жінкою; події – народження нею дитини. Презумпція шлюбного материнства – це безспірне визнання матір'ю дитини жінки, яка її народила, перебуваючи у шлюбі, укладеному на умовах і в порядку, визначених СК України. Єдиною та ключовою ознакою при визначенні походження дитини від даної жінки (матері) є – біологічна, яка передбачає наявність між жінкою і народженою нею дитиною кровного зв'язку (споріднення). Особливістю презумпції шлюбного батьківства є те, що в її основу покладено не біологічну ознаку – кровну родинність (споріднення), а правову ознаку – перебування чоловіка в шлюбі з матір'ю дитини.

7. В Україні, як і більшості країн Європейського Союзу та США, протягом тривалого часу домінував юридичний аспект визначення походження дитини. І лише відносно недавно, домінування юридичного аспекту було зміщено природно-біологічним. Після народження дитини повинно бути встановлене її походження від конкретних осіб, оскільки лише на підставі цього у даних осіб виникають права та обов'язки батьків по вихованню дитини та захист її інтересів. Встановлення походження дитини від визначеної матері (встановлення материнства) і визначеного батька (встановлення батьківства), є

юридичним фактом, який призводить до виникнення батьківських правовідносин, має інституційне значення в сімейному праві будь-якої країни і слугує засобом захисту прав дитини.

8. Найбільш поширеним способом встановлення походження дитини у правових системах України, країн Європейського Союзу та США – є презумпція шлюбного батьківства/материнства, яка заснована на факті державної реєстрації укладеного між чоловіком та жінкою шлюбу.

При народженні у осіб, які перебувають у шлюбі, батьком дитини визнається чоловік матері дитини, якщо інше не доведено в судовому порядку. Батьківство чоловіка матері дитини засвідчується записом про їх шлюб, у зв'язку з чим надання будь-яких додаткових доказів батьківства ні з боку матері дитини, ні з боку батька дитини не вимагається. Отже, єдиною умовою визнання батьківства чоловіка, який перебуває у шлюбі, при народженні його дружиною дитини, є запис про шлюб в актовій книзі записів реєстрації актів цивільного стану.

9. Презумпція шлюбного батьківства визначається нами як правовий стан чоловіка, який перебуває в шлюбі з матір'ю народженої нею дитини та який передбачає автоматичний запис про нього як батька дитини в Книзі реєстрації народжень в силу наявності окремих, але взаємопов'язаних між собою юридичних фактів: стану – перебування в шлюбі з даною жінкою; події – народження нею дитини.

Особливістю презумпції шлюбного батьківства є те, що в її основу покладено не біологічну ознаку – кровне споріднення, а правову ознаку – перебування чоловіка в шлюбі з матір'ю дитини.

Презумпція шлюбного материнства, батьківства – це правовий стан подружжя, який передбачає безумовне виникнення батьківських прав та обов'язків у разі народження у них дитини у період шлюбу (або інші періоди, визначені нормами СК України) з обов'язковою реєстрацією народження дитини у порядку та строки, встановленні чинним законодавством.

10. В національному правовому полі, як і більшості зарубіжних країн, процедура встановлення походження дитини в добровільному (реєстраційному) порядку є – адміністративною, оскільки мова йде про звернення до органів публічної влади з метою посвідчення юридичного факту народження дитини та з метою закріплення своїх батьківських прав та обов'язків. Якщо ймовірним батьком дитини виступає громадянин іноземної держави, уповноважений орган може призначити додаткові процедури, які дозволять уникнути будь-якої помилки при встановленні батьківства.

11. Адміністративна процедура встановлення батьківства в Україні, багатьох зарубіжних країнах є уніфікованою, універсальною. Закон чітко називає підставу, за якої можлива добровільна процедура встановлення батьківства: проживання чоловіка та жінки однією сім'єю та народження ними дитини; добровільне, засноване на власному волевиявленні, подання чоловіком заяви про визнання себе батьком дитини; згода жінки на запис даного чоловіка батьком, народженої нею дитини. Для усіх, без винятку, країн Європейського Союзу, в тому числі і для України та для США встановлений єдиний порядок встановлення батьківства – звернення ймовірного батька з відповідним клопотанням до уповноваженого державного органу. При встановленні батьківства у добровільному порядку, уповноважені державні органи керуються пріоритетним принципом – забезпечення прав та законних інтересів дитини.

12. Сучасний правової та медичної науки дозволяє встановити походження дитини від померлої особи. Особливістю цієї категорії справ є: особа, батьківство якої встановлюється померла або оголошена померлою; особа, батьківство якої припускається не перебувала в зареєстрованому шлюбі.

13. Розвиток медицини та новітніх технологій, завдяки чому, в принципі, будь-яка особа репродуктивного віку, може реалізувати своє право на материнство та право на батьківство, не повинні нівелювати роль та значення традиційної моделі сім'ї та традиційного уявлення про материнство, батьківство.

В Україні, як і в більшості країн Європейського Союзу та окремих штатів США, участь одиноких чоловіків у програмах сурогатного материнства не

підтримується, оскільки такий дозвіл (стан) вступає у (породжує) протиріччя (суперечить) призначенню сурогатного материнства – лікування безпліддя жінки, неспроможної за медичними показниками виносити і народити дитину. Це означає, що в штучній репродукції чоловік може брати участь лише в статусі одруженого чоловіка або у якості донора. Якою б не була програма ДРТ (штучної репродукції) – штучне запліднення, екстракорпоральне запліднення), специфіка участі чоловіка у застосуванні допоміжних репродуктивних технологій полягає в тому, що після здачі біологічного матеріалу, в подальших маніпуляціях він участі не бере. І чоловік зовсім не бере участі у медичних маніпуляціях, якщо запліднення здійснюється за допомогою донорського генетичного матеріалу.

14. Зарубіжною доктриною, прихильником якої стають все більше українських фахівців, доведено, що принцип «біологічної правди» як базовий принцип визначення походження дитини, уже не відповідає дійсності. Новітні технології, надають можливість дітям з'явитися на світ і за відсутності генетичного зв'язку з батьками (донорство), а також іноді в результаті договірних відносин між особами (сурогатне материнство). Крім того, нині в багатьох країнах все більш популярним стає так звана «соціальна родинність», яка прирівнюється до кровного споріднення.

15. З метою уникнення ризиків та конфлікту інтересів (вимога спілкування з дитиною та реалізація батьківських прав – з боку донора; встановлення батьківства неанонімного донора для виконання ним батьківських обов'язків – з боку матері), заборонити надавати інформацію про неанонімних донорів, гамети яких було використано для запліднення одиноким жінкам, негетеросексуальним парам, а також з метою дотримання права дитини знати своїх батьків (ст. 7 Конвенції ООН про права дитини) на рівні закону закріпити норму, яка б гарантувала можливість отримання інформації про свого біологічного батька лише дитині, яка досягла повноліття, незалежно від згоди матері на це.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва Л. С. Історико-правовий аспект здійснення батьківських прав. *Євразійський юридичний журнал*. 2012. № 2 (45). С. 44-46.
2. Антонюк В. С. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Київ : НТУУ «КПІ», 2015. 276 с.
3. Антонюк О. Проблемні питання визначення походження дитини, народженої сурогатною матір'ю. Київ, 2018. URL: <https://blog.liga.net/user/eantonuk/article/31409> (дата звернення: 07.01.2023).
4. Балко О. Відносини між батьками та дітьми в країнах романо-германського типу правової системи: історико-правові аспекти. *Юридична Україна*. 2010. № 10. С. 21-28.
5. Баркан А. І. *Ультрасучасна дитина*. Київ : Вид-во Етерна. 2014. 816 с.
6. Басай Н. М. Сурогатне материнство в Україні: сутність та окремі аспекти правового регулювання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2 (5). С. 82-89.
7. Басай Н. М. Поняття сурогатного материнства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3 (6). С. 58–64.
8. Бернхем В. Розділ XIII «Сімейне право» з книги «Вступ до права та правової системи США». *Право США*. 2012. № 1-2. С. 12-53.
9. Белов Д. М. *Парадигма українського конституціоналізму*. Київ : РК «Євростандарт», 2011. 400 с.
10. Бізоня В. В., Атаманчук І. В. Інститут сурогатного материнства в Україні та зарубіжних країнах. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2021. № 10. С. 83-88.
11. Біланов О. Багатоаспектні підходи цивілістів до розуміння правової природи договору сурогатного материнства. *Law менеджмент*. 2022. № 2 (46). С. 192-196.
12. Білянська Н. В. Особливості правового регулювання сурогатного материнства в Україні та світі. Матеріали Круглого столу «Захист прав та

інтересів в умовах реформування приватного права в Україні» (Київ, 4 лютого 2022). Київ : 2022. С. 19-22.

13. Болдіжар С. О. Нормативно-правові засади, спрямовані на удосконалення адміністративно-правового забезпечення репродуктивних прав людини. *Держава та регіони*. 2020. № 4 (70). Т. 2. С. 54-58.

14. Боровенська Г. В., Коваленко В. В. Інститут транскордонного сурогатного материнства за законодавством Франції: проблеми та перспективи розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 142-144.

15. Булеца С. Б., Ревуцька І. Е. Інститут зареєстрованого партнерства та фактичні шлюбні відносини в Україні і країнах-членах ЄС: поняття й особливості. Монографія. 2020. Вид-во «Law Faculty of the University of Miskolc». Ч. 1. С. 480-512.

16. Бутрин-Бока Н., Ботвинник В. Доказування в цивільному процесі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 85-88.

17. Бутрин-Бока Н. С. Правове регулювання сурогатного материнства в Україні. Проблеми сучасного сімейного права : монографія. Тернопіль. ЗУНУ. 2020. 208 с. С. 91-112.

18. Вагіна І. Зарубіжний досвід правового регулювання укладення договорів між матір'ю, батьком та дітьми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 75. Ч. 1. С. 161-166.

19. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень. Суми : Сумський ДПУ імені А. С. Макаренка. 2016. 260 с.

20. Вовк М. З. Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. *Форум права*. 2020. № 1. С. 13-20.

21. Волкова Ю. Репродуктивні права в системі четвертого покоління прав людини. *Alfder Nobel University Journal*. 2024. № 1 (8). с. 39-48.

22. Вонсович Х. І. Презумпція шлюбного походження дитини як підстава виникнення правовідносин між батьками та дітьми. *Правове життя сучасної*

України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 300-302.

23. Вонсович Х. І. Презумпція шлюбного походження дитини. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. № 1. С. 92-101.

24. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні. За ред. В. Потапенка. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. 33 с.

25. Ганкевич О. М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 36. С. 89–99.

26. Гичка К. Особливості судового розгляду справ про встановлення факту батьківства/материнства (на матеріалах судової практики). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 15-20.

27. Глобальні парадигми охорони здоров'я: цінні уроки для України. URL: <https://www.apteka.ua/article/397891>.

28. Гнатів О. Договір про сурогатне материнство як регулятор даних правовідносин. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1 (33). С. 142-146.

29. Головащук А. П. Правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С.189-191.

30. Головащук А. П. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 258 с.

31. Головащук А.П. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Автореф. 12.00.03. Київ : 2017. 20 с.

32. Головащук А. П. Деякі аспекти договору сурогатного материнства. *Visegrad journal on human rights*. 2017. Вип. 2/2. С. 66-71.

33. Головащук А. П. Репродуктивні права людини як різновид прав новітніх поколінь: теорія та нормативно-правова регламентація. Права людини в

Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації. 2020. С. 91-112. <https://www.researchgate.net/publication>

34. Головащук А. П. Репродуктивні права людини як пріоритетний напрямок дослідження у юриспруденції. Priority a strategie pre rozvoj pravnej vedy vo svete vedy : zbornik prispevkov z medzinarodna vedecko-prakticka konferencia : Матер. міжн. наук.-практ. конф. 2016. Київ : С. 43-45.

35. Головащук А. П. Цивільно-правові аспекти донорства репродуктивних клітин. *Держава і право*. 2013. Вип. 59. С. 293-298.

36. Головащук А. П. Правовий статус сурогатної матері. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. Вип. 7. С. 66-70.

37. Головащук А. П. Цивільно-правові аспекти статусу ембріона людини при застосуванні програм допоміжних репродуктивних технологій. *Часопис Київського університету права*. 2013. Вип. 1. С. 192-195.

38. Голубєва Н. Ю. Встановлення батьківства і материнства при застосуванні штучних методів репродукції людини. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 13 груд. 2013 р.)*. Одеса: Фенікс, 2014. С. 16-20.

39. Гольденберг Т. В. Конституція Всесвітньої організації охорони здоров'я як договір sui generis. *Вісник Львівського університету*. Серія міжнародні відносини. 2018. Вип. 44. С. 193-200.

40. Гопанчук В. С., Ракул О. В. Репродуктивні права як спосіб реалізації права на материнство та батьківство. *Міжнародний гуманітарний університетський вісник. Юриспруденція*. 2024. № 67. С. 35-41.

41. Горбунова О.В. Peculiarities of determining the origin of children born as a result of the use of assisted reproductive technologies in ukraine, the european union and the united states. *Visegrad journal on human rights*. 2023. №. 3. P. 40–46.

42. Горбунова О. В. Актуальні питання добровільного встановлення батьківства за сімейним законодавством України. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 106. С. 74–80.

43. Горбунова О.В. Презумпція шлюбного материнства, батьківства за сімейним законодавством України та деяких країн Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 97. С. 46–52.

44. Горбунова О. В. Особливості встановлення факту батьківства (материнства) за сімейним законодавством України: сучасний аспект. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 3 (44). С. 55-65.

45. Горбунова О. В. Визначення походження дитини за законодавством США: історико-правовий аспект. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір*: Матер. XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р.). С. 446-448.

46. Горбунова О. В. Право на одностатевий шлюб: українське законодавство та законодавство Європейського Союзу. *Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи*. Матер. круглого столу, присвяченого Дню юриста в Україні (м. Київ, 08 жовтня 2024). Київ : Нац. акад. внутр. справ. С. 49-52.

47. Горбунова О. В. Правові аспекти добровільного встановлення батьківства за сімейним законодавством України. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: збірник тез доповідей учасників учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 року) / Упорядники: Д. Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 51-54

48. Горбунова О. В. Реєстрація народження дитини в умовах воєнного стану. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні* [Текст] : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 29 верес. 2022 р.) / [редкол.: С.Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, В. П. Мироненко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 107-110.

49. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я.М. Методи наукових досліджень. Харків : 2009. 142 с.

50. Григоренко О.В. Репродуктивні права: нариси сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 133-136.

51. Грищенко В. І. Вплив низькотемпературних факторів на репродуктивні, ембріональні та фетальні клітини. *Проблеми кріобіології*. 1998. № 4. С. 8-9.
52. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. Харків : Фактор, 2011. 576 с.
53. Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії і практики. *Організаційно-правові аспекти досудового слідства*. 2015. № 2. С. 151-154.
54. Данілова І. О. Визнання одностатевих шлюбів в Україні: бути чи не бути? *Молодий учений*. 2017. № 11 (51). С. 968-871.
55. Дашковська О. Р. Захист репродуктивних прав людини і демографічна політика держави. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 58. С. 18-24.
56. Джочка О. П. Загальнотеоретичний аспект правового регулювання репродуктивної функції. *Медичне право України: проблеми становлення та розвитку*. Матер. І Всеукраїнської науково-практичної конференції (19-20.04.2007, м. Львів). С.127-133.
57. Дзюбенко О. Л. Договір про сурогатне материнство: природа, суб'єктний склад та істотні умови. *Dictum Faktum*. 2021. № 1 (9). С. 34-44.
58. Дзюбенко О. Л. Правова природа та істотні умови договору про сурогатне материнство. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1 (7). С. 141-152.
59. Длугопольська Т. Правова природа репродуктивних прав фізичних осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 103-107.
60. Доповідь Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку (Каїр, 5-13 вересня 1994 року). Нью-Йорк. 1995 р. 189 с. (Видання Організації Об'єднаних Націй).
61. Драгомирова Ю. В. Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 56-59.

62. Думанська В. П. Внесок новітніх репродуктивних технологій у народжуваність в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. (33). С. 82-93.

63. Дутко А. О., Заболотна М. Р. Закріплення репродуктивних прав особи у сімейному законодавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 845. С. 257-262.

64. Дутко А. О., Заболотна М. Р. Репродуктивні права фізичної особи: сутність, поняття, класифікація. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 82-90.

65. Дутко А.О. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 827. С. 99-102.

66. Дутко А.О. Право на відкладене батьківство/материнство – окремі питання правового регулювання. *Національний вісник Ужгородського Національного університету*. 2024. Вип. 81. Ч. 5. С. 191-195.

67. Дяченко С. В., Гордієнко Т. С. Судове визначення факту батьківства. *Судова практика. Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 65-70.

68. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом: Конвенція. Рада Європи. № ETS85 від 15.10.1975. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568#Text ст.6, 9

69. Заборона сурогатного материнства у Франції. URL: <https://www.nyujilp.org/the-prohibition-of-surrogate-motherhood-in-france-2/> (дата звернення: 26.10.2024 р.).

70. Завальнюк В. В. Соматичні права людини та юридична антропологія. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса. 2011. С. 20-27.

71. Загальна декларація про біоетику та права людини 19.10.2005 р. URL: [http://www.un.org/ru documents/decl_conv/declarations/bioethics_and_hr.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bioethics_and_hr.shtml). (дата звернення: 20.11.2020 року).

72. Здреник І. В. Концепція соматичних прав людини: теоретико-правові підходи до розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 68. С. 14-18.

73. Зупанчич Б.М. Право на життя та правосуб'єктність зачатої, але не народженої дитини («nasciturus»). *Вісник Львівського університету*. 2019. Вип. 68. С. 207-223.

74. [Ізвошікова А.](https://suspilne.media/289836-slovenia-legalizovala-odnostatevi-slubi-j-usinovlenna-ditej-predstavnikami-lgbt/) Словенія легалізувала одностатеві шлюби й усиновлення дітей представниками ЛГБТ. URL: <https://suspilne.media/289836-slovenia-legalizovala-odnostatevi-slubi-j-usinovlenna-ditej-predstavnikami-lgbt/>

75. Калакура В. Я. Правове регулювання відносин батьків і дітей в міжнародному сімейному праві. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 81–87.

76. Калінюк А. Л. Відповідальність вітчима, мачухи як презумпція сімейного права. *Актуальні проблеми держави та права*. 2020. № 86. С. 95–100.

77. Калінюк А. Л., Гопанчук В. С. Застосування шлюбної презумпції при визначенні походження дитини в українському та зарубіжному законодавстві. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 131. С.136-143.

78. Камінська Н. В., Бондар А. Ю. Сурогатне материнство: проблеми кваліфікації та перспективи законодавчого регулювання в Україні. *Наше право*. 2018. № 1. С. 5-12.

79. Кашперська Т. Ц. Особливості розгляду судом справ про встановлення батьківства (материнства). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 145-153.

80. Кенева О. О. Репродуктивні права жінок та їх законодавче регулювання в міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 24. С. 139-147.

81. Кензір Т., Керімова А. Правові аспекти оспорювання батьківства (материнства) за сімейним законодавством України. *Розвиток освіти, науки, економіки в умовах інтеграційних процесів*. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 20 квітня 2017). Вінниця : ВННІУ ТНЕУ. 2017. Т. II. Ч. 3. С. 60-61.

82. Кирильчук І.А. Принцип найкращого врахування інтересів дитини при визначенні її місця проживання в судовому порядку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 13-19.

83. Кириченко Т., Старікова Н. Репродуктивні права як предмет цивільно-правового регулювання. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 95-100.

84. Кириченко Т. С. Одностатеві шлюби: міф чи реальність. *Право і безпека*. 2012. № 5. С. 207-210.

85. Климчук М. П., Марко С. І. Інформаційна цінність висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі. *Правова інформатика*. 2011. № 3-4 (31). С. 81-88.

86. Конвенція Ради Європи по запобіганню насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (ратиф. Укр. 20.06.2022). *Офіційний вісник України*. 2022. № 52. Стор. 271. Ст. 5450.

87. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину. Ов'єдо, 4 квітня 1997 року. Збірка договорів Ради Європи. Парламентське видавництво. 2000. № 5. Ст. 23.

88. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. <https://ips.ligazakon.net/document/MU89K01U?an=456179>

89. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська Конвенція з прав людини, 1950) в ред. 01.08.2021, ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997. *Офіційний вісник України*. 1998. № 12. Ст. 32. Стор. 270.

90. Конончук Н.М. Визначення сімейно-правового статусу дитини у сім'ї її природного походження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 77-80.

91. Конончук Н.М. Презумпція шлюбного походження дитини за сімейним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-2. Т. 2. С. 16-19.

92. Концепція державної сімейної політики. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46-47. Ст. 404.
93. Конституція України. Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р. (в ред. 01.01.2020). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
94. Концепція законодавчого забезпечення репродуктивного здоров'я. Київ. 2023. URL: <https://chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32789.pdf>
95. Копельців-Левицька Є. Д. Суругатне материнство: торгівля дітьми чи послуга у сфері допоміжних репродуктивних технологій. *Приватне і публічне право*. 2019. № 2. С. 45-49.
96. Корнієнко М. Принцип дотримання найкращих інтересів дитини та його застосування у цивільному судочинстві України. *Юридичний вісник України*. 2020. № 1. С. 398-404.
97. Костик Е. Правова природа договору про суругатне материнство. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 71. С. 125-130.
98. Кравцова Т., Корнієнко М. Легалізація цивільного партнерства: світовий досвід та українські перспективи. URL:<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/legalizaciya-civilnogo-partnerstva-svitoviy-dosvid-ta-ukrayinski-perspektivi.html>
99. Кравчук А., Грибанов А. Право на пошуки щастя. Київ : Наш світ. 2017. 96 с.
100. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ : Істина, 2006. 944 с.
101. Красицька Л. В. Визначення походження дитини від матері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 172–180.

102. Красицька Л. В. Встановлення факту материнства та визнання материнства як способи захисту сімейних прав матері та дитини. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 159–166.

103. Красицька Л. В. Захист прав та інтересів батьків і дітей органами опіки та піклування. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, (25 травня 2013 р.). Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. Золота миля, 2013. С. 122–126.

104. Красицька Л. В. Оспорювання та визнання материнства як способи захисту сімейних права та інтересів. *Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (Одеса, 17 травня 2013 р.). Відп. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2013. С. 259–262.

105. Красицька Л. В. Про право матері, батька і дитини на таємницю походження дитини. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.практ. конф., присвяч. пам'яті професора О. А. Пушкіна (м. Харків, 30 трав. 2015 р.). Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : 2015. С. 75–78.

106. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.

107. Красицька Л. Визнання батьківства за рішенням суду. *Юридична Україна*. 2008. № 6. С.42-48.

108. Красицька Л. В. Про право дитини знати своїх батьків. *Проблеми цивільного права і процесу*. Харків. 2019. С. 90-93.

109. Кримінальний кодекс Французької Республіки. Наук. ред. В. С. Станіч. Київ : Вид. ОВК. 2019. 348 с.

110. Круглова О. О., Котляров С. О. Правове положення зачатої, але ще не народженої дитини за законодавством України та країн ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 106-108.

111. Крушельницька О. В. *Методологія та організація наукових досліджень*. Навч. посіб. Київ : Кондор, 2013. 192 с.
112. Кудрявцев О.М. *Правовідносини між батьками і дітьми*. Навч. посіб. Харьков : 1975. 56 с.
113. Кузь Т.В. *Адміністративно-правове забезпечення процесу встановлення (визнання) батьківства в Україні та державах – членах ЄС: порівняльно-правовий аспект*. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 150-157.
114. Культенко О.В., Петровці Т.І. *Заходи протидії невиконання чи неналежного виконання договору сурогатного материнства*. *Держава і право*. 2021. Вип. 65. С. 226-233.
115. Лампека Ю. Р., Борщ К. К. *Ставлення молодих людей до сексуальних меншин*. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 32. С. 108-111.
116. Левківська В. *Критерії оцінки доказів у цивільному судочинстві України*. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 339-343.
117. Левша В.С. *Особливості встановлення походження дітей особами, які не перебувають в офіційному зареєстрованому шлюбі*. *Вісник бізнесу і інформаційних технологій*. 2013. № 1. С. 37-40.
118. Лесовська С. Г. *Стан впровадження допоміжних репродуктивних технологій в Україні*. *Слово про здоров'є*. 2017. № 8. С. 12-16.
119. Лисий В. *Діалектика і методи наукового пізнання*. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка*. 2010. Вип. 12. С. 20-28.
120. Лопатьєв А. О. *Моделювання як методологія пізнання*. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2017. № 8. С. 4-10.
121. Лукасевич-Крутник І. С. *Конкубінат як підстава виникнення сімейних правовідносин*. *Проблеми сучасного сімейного права : монографія*. Тернопіль. ЗУНУ. 2020. 208 с. С. 29-46.
122. Ляшенко Р. Д. *Презумпції у праві: питання теорії і практики*. Дисертація на здобуття наук. ступ. канд.юрид.наук. НАНУ Інститут держави і права імені В. М. Корецького. Київ : 2011. 234 с.

123. Майданик Р. А. Репродуктивні права. Сурогатне материнство. Київ : Алерта. 2013. 48 с.
124. Майданик Р. А. Законодавство України у сфері охорони здоров'я: система і систематизація. *Медичне право*. 2013. Вип. 2. С. 63-74.
125. Майданик Р. А. Договір про сурогатне материнство за українським правом: питання теорії і практики. *Право України*. 2012. № 18. С. 215-226.
126. Майданик Р. А. Право на медичну таємницю: законодавство і практика його застосування. *Юридичний вісник України*. 2013. № 10. С. 132-144.
127. Майданик Р. А. Договір про надання медичних послуг: загальні положення. *Методологічна скарбниця*. 2016. № 7. С. 139-158.
128. Майданик Р. А. Правове регулювання відносин сурогатного материнства з іноземним елементом, імплементація кращого досвіду в Україні. *Право України*. 2020. № 7. С. 121-138.
129. Маньога Т. В., Швець Л. Правове регулювання нетрадиційних форм шлюбно-сімейних відносин. *Інформатика і право*. 2022. № 1 (40). С. 156-168.
130. Марко Я. Р. Право на сурогатне материнство: проблеми розширеного розуміння. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 245-249.
131. Маркович Х. М., Крікало О.Б. Сурогатне материнство в Україні: проблемні аспекти правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 194-197.
132. Маркович Х. М., Пінкевич Я. Ю. Репродуктивні права фізичної особи: проблеми нормативно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 129-131.
133. Мартинюк Л. П. Правове регулювання застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: проблемні аспекти. *Вісник ОНУ ім. І.І.Мечникова*. 2019. Т. 24. Вип. 1 (34). С. 93-105.
134. Маслов В. П., Підопригора З. А., Пушкін О. А. Законодавство про шлюб та сім'ю. Харків : Вища школа. 1974. 200 с.

135. Маслов В. П., Пушкин О. А. Сімейне право. Київ : Вища школа. 1981. 224 с.
136. Матвеєв Г. К. Радянське сімейне право. право. Київ : Вища школа, 1978. 240 с.
137. Мельник О. В. Правове поняття та характерні особливості інтересів дитини при усиновленні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. Кишинів, 2015. № 4 (14). С. 73–76.
138. Менджул М. В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 56. Т. 1. С. 87-91.
139. Менджул М.В. Основні засади регулювання сімейних відносин у США. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 123-126.
140. Менджул М.В. Порівняльне сімейне право. Навчальний посібник. Ужгород. РІК-У. 2021. 296 с.
141. Менджул М.В. Принципи сімейного права в Естонії, Латвії та Литві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 1. С. 135-238.
142. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
143. Методологія науково-дослідної діяльності. Уклад. Т.А. Роїк. Київ : КПІ імені Ігоря Сікорського, 2021. 56 с.
144. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
145. Мироненко В. Встановлення походження дитини як підстава виникнення батьківських прав та можливі нотаріальні дії при цьому. *Нотаріат для вас*. 2007. № 1-2. С. 96-98.
146. Мироненко В. П. Охорона сім'ї, материнства, дитинства – основа удосконалення шлюбно-сімейного законодавства України. *Українське право*. 1998. № 1. С. 181-187.
147. Мироненко В. П. Посмертна репродукція як спосіб реалізації права та материнство, батьківство. *Захист прав людини і основоположних свобод*:

глобальні цілі сталого розвитку. Матер. кругл.столу (Київ, 10 грудня 2024 р.) Київ. НАВС. 2024. с. 41-45.

148. Мироненко В. П. Посмертна репродукція: досвід держави Ізраїль. *Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи*. Матер. міжкафедр. круг. столу (Київ, 8 жовтня 2024 р.). Київ : НАВС. 2024. С. 31-34.

149. Міжнародний досвід законодавчого регулювання питання використання репродуктивних технологій (включаючи сурогатне материнство). Укладач: А. Брашовяну. Київ : 2013. 60 с.

150. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Пакт ООН від 16.12.1966 р. : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

151. Міняйло Н. Спад народжуваності і виїзд за кордон: як війна впливає на демографічну кризу в Україні. URL: <https://evacuation.city/articles/294406/scho-take-demografichna-kriza-v-ukraini-ta-yak-na-nei-vplinula-vijna> (дата звернення: 13.12.2023 р.)

152. Мішуровська С. Т. Розширення складників приватного життя згідно з Конвенцією про захист прав та основоположних свобод людини. *Проблеми законності*. 2007. Вип. 91. С. 52–58.

153. Москалюк В. М. Право на материнство (батьківство) за Сімейним кодексом України. *Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України*: Збірник наукових праць за матеріалами круглого столу, м. Київ, 25 травня 2006 року. Харків : Ксилон. 2007. С. 124–129.

154. Муляр Г.В., Ховтун О.С. Використання висновків експерта як доказів при розслідуванні економічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 265-269.

155. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Булеца С.Б., Іванов Ю.Ф., Ієвіня О.В. Київ : Видавничий Дім «Професіонал», 2011. 428 с.

156. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За заг. ред. З. В. Ромовської. 2-гн вид. перероб. і доповн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре». 2006. 564 с.

157. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За заг. ред. Журавльова Д.В. Київ : Видавничий Дім «Професіонал». 2021. 520 с.
158. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Т. В. Боднар, О. В. Дзера. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 552 с.
159. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. Харків : Фактор, 2010. 800 с.
160. Нечипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Монографія. Умань. Вид-ць «Сочінський». 2011. 217 с.
161. Новицька М. М., Кожушко А. В. Прогалини у нормативно-правовому регулюванні сурогатного материнства в Україні та аналіз досвіду зарубіжних країн. *Правові горизонти*. 2020. № 12. С. 76-81.
162. Оніщенко О. В., Козіна П. Ю. Сурогатне материнство в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 102-108.
163. Островська Б. В. Діти війни: проблема сурогатного материнства під час військової агресії рф проти України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 73-79.
164. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України № 2801-ХІІ від 19 листопада 1993 р. (в ред. 27.03.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
165. П'ята Р. Етичні проблеми сурогатного материнства згідно з вченням католицької церкви. *Вісник Львівського університету*. 2022. Вип. 44. С. 66-73.
166. Парамонов Н. В. Репродуктивні права: гендерний принцип. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 10. С. 82-85.
167. Парашук Л., Чапля І. Проблемні аспекти правового регулювання договору про сурогатне материнство в контексті гармонізації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1 (29). С. 70-76.

168. Петрова С. М. Участь нотаріуса у цивільному процесі. дис... докт. юрид. наук. : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Хмельницький, 2015. 255 с.

169. Петрочко Ж.В. Найкращі інтереси дитини: сутність і шляхи забезпечення. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя*. 2014. № 3. С. 70–74.

170. Підпригора О. А. Основи римського приватного права : підручник. Київ : Вентурі. 1997. 336 с.

171. Погребняк О. Г. Адміністративні процедури державної реєстрації шлюбів та встановлення батьківства. Дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук. Одеса. 2020. 273 с.

172. Покальчук О. Допоміжні репродуктивні технології як юридична категорія. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 6. С. 156-163.

173. Попович Т. Правові обов'язки у сфері реалізації репродуктивних прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 215-219.

174. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 р. № 78712 (станом на 16.04.2024). *Офіційний вісник України*. 2013. Стор. 446. Ст. 3064.

175. «Пошкоджена» дитина. Як індустрія комерційного сурогатного материнства віддає дітей державі. URL: <https://suspilne.media/150196-poskodzena-ditina-ak-industria-komercijnogo-surogatnogo-materinstva-viddae-ditej-derzavi/>

176. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні. Наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України [24.12.2010 № 3307/5](#)). *Офіційний вісник України*. 2000. № 42. Стор. 205. Ст. 1803.

177. Про внесення змін до Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні. Наказ Міністерства юстиції України № 1154/5 від 22.11.2007 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 90. Ст.3320.

178. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених. Наказ МОЗ України № 179 від 29.03.2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 15. Стор. 351. Ст. 1150.

179. Про затвердження Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 915. *Офіційний вісник України*. 2007. № 52. Ст.2115.

180. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України № 2398-VI від 01.07.2010 (в ред. 15.11.2024 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст. 509.

181. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні. Наказ Міністерства юстиції України № 52/5 від 18.10. 2000 (в ред. 05.12.2024). *Офіційний вісник України*. 2000. № 42. Стор. 205. Ст. 1803.

182. Про охорону дитинства. Закон України № 2402-III від 26 квітня 2001 р. (в ред. 01.01.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

183. Про соціальні послуги. Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 р. (в ред. 15.11.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.

184. Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України № 2229-VIII від 07 грудня 2017 р. (в ред. 19.12.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

185. Пугач Д. О. Напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 3. С. 225-229.

186. П'ятницька-Позднякова І.С. Основи науковик досліджень у вищій школі. Навч. посіб. Київ : 2003.116 с.

187. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. Вид. 10-е, доповн. Львів : Край, 2018. 224 с.

188. Радиш Я. Ф., Поживілова О. В., Гакало В. В. Репродуктивні права в Україні та країнах СНД: за матеріалами літературних джерел (до проблеми

державного регулювання розвитку репродуктивного здоров'я в Україні). *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 10. С. 66-68.

189. Радченко Л. І. Усиновлення одностатевими парами: світові тенденції, проблеми та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 79. Ч. 1, С. 221-228.

190. Ратушна Б.П. Належність доказів у цивільному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 82-83.

191. Рішення Києво-Святошинського суду Київської області № 2/369/3183/23. URL: [http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/54562816](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54562816)

192. Рішення Ленінського районного суду м. Дніпропетровська 08.0-3.2023 2-5/5698/21. URL: [http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/77541236](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77541236)

193. Рішення Ставищенський районний суд Київської області 2/378/103/23. URL: [http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/74569832](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74569832)

194. Рішення Індустріального районного суду м. Дніпропетровська 2/202/1794/2023. URL: [http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/57189473](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57189473)

195. Рішення Дунаєвецького районного суду Хмельницької області у Справі № 674/1572/17, провадження № 2–о/674/190/17. URL: [http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/70784886](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70784886)

196. Рішення Придніпровського районного суду м. Черкаси у Справі № 711/4588/17, провадження № 2–о/711/87/17. URL: [http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/68566180](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68566180)

197. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 25 липня 2013 р., судова справа № 2610/22368/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32701643>

198. Рішення Шевченківського районного суду м. Львова від 20.06.2023 р. у справі № 466/8713/22. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/111810460>.

199. Рішення Кіровоградського районного суду Кіровоградської області від 08.04.2025 № 390/2034/23. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/127072668/>

200. Рішення Апеляційного суду міста Києва від 22 січня 2014 р., судова справа № 22-ц/796/331/2014. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37344992>

201. Рішення Ульяновського районного суду Кіровоградської області від 24.04.2024 № 402/81/23. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/118609152/>

202. Розгон О. Практичні аспекти визнання батьківства в Україні. *МЕН (мала енциклопедія нотаріуса)*. 2017. № 2 (92). С. 103-112.

203. Розгон О. В., Заїка О. С. Походження дитини як підстава виникнення прав та обов'язків батьків і дітей. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017. Вип. 23. С. 119-123.

204. Розподіл праці. Вперше в світі одностатєва пара по черзі виносила дитину. URL: <https://health.nv.ua/ukr/sex/razdelenie-truda-vpervye-v-mire-odnopolaya-para-po-ocheredi-vynosila-rebenka-50057305.html>

205. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.

206. Ромовська З. В. Захист у радянському сімейному праві. Львів : Вища школа. 1985. 180 с.

207. Ромовська З. В. Моральність Сімейного кодексу України. Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України. Матеріали круглого столу (м. Київ, 25 травня 2006 року). Харків : Ксилон. 2007. С. 36-41.

208. Ромовська З. В. Новели Сімейного кодексу України. *Адвокат*. 2004. № 2. С. 28-30.

209. Ромовська З. В. Права та обов'язки батьків. Львів : Вища школа. 1975. 148 с.

210. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України: гендерна експертиза. Київ : Логос. 2001. 39 с.

211. Ромовська З. В. Сімейне право України : навч. посіб. Київ : Прецедент. 2006. 96 с.

212. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: погляд в майбутнє. *Право України*. 2001. № 2. С. 63-69.
213. Ромовська З. В. Україна творить європейське сімейне право. *Право України*. 2013. № 10. С. 9-29.
214. Росоляк О., Єднак О. Проблематика визнання та запровадження правових механізмів щодо реалізації права на одностатевий шлюб у світі (порівняльно-правовий аспект). *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (16). С. 180-185.
215. Рубець І. Застосування допоміжних репродуктивних технологій: суб'єктний склад і його законодавчі обмеження. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 8. С. 68–73.
216. Рубець І. В. Застосування презумпції шлюбного походження дитини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 68. С. 426-431.
217. Рубець І. В. Презумпція батьківства та можливості її спростування за сімейним законодавством України. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 53-57.
218. Рудько К.А. Докази у цивільному процесі України. *Приватне і публічне право*. 2020. № 3. С. 113-116.
219. Рябенко О.В. Право фізичної особи на репродукцію (відтворення): поняття та історико-правові аспекти становлення. *Науковий вісник Ужгородського вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 148-151.
220. Саввова О. В. Методологія наукових досліджень. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 2019. 104 с.
221. Синегубов О.В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття: дис...докт. юр. наук: 12.00.03. Харків : 2015. 507 с.
222. Сімейне право України : Навч. посібник. За ред. Є.О. Харитонова. ОНЮА. Київ : Істина. 2008.193 с.
223. Сімейне право України : підручник. За заг. ред. В.П. Мироненко. Київ : Правова єдність. 2008. 477 с.
224. Сімейне право України : підручник. За заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.

225. Сімейне право України. Підручник. За ред. В. С. Гопанчука. Київ : Істина, 2002. 356 с.
226. Сімейне право України. Підручник. За ред. А. О. Дутко. ЛДУВС. Львів. 2018. 480 с.
227. Сімейне право України : навч. посіб. О. В. Дзера, Л. А. Савченко, В. С. Гопанчук, С. П. Індиченко. Київ : Вентурі, 1997. 272 с.
228. Сімейне право України : підр. За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 260 с.
229. Сімейне право України: підручник : за заг. ред. Ю. С. Червоного. Київ : Істина. 2004. 400 с.
230. Сімейний кодекс України від 10.01.2001 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
231. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С.Я., 2008. 1248 с.
232. Союзна Конституція Швейцарської Конфедерації. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/swiss/swiss--r.htm.
233. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я (1948). URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_599
234. Ступак О.В. Визначення найкращих інтересів дитини під час розгляду цивільних справ, пов'язаних із вихованням дитини. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 3 (48). С. 158-174.
235. Сурогатне материнство в Чехії. Центр сім'я. URL: https://сурогатні_матері./surrogatnoye-materinstvo-2019/24-strani/strani/834-surrogatnoe-aterinstvo-vchekhi.htm
236. Сурогатне материнство. URL: <https://suspilne.media/55017-bilsist-batkiv-inozemci-skilki-surogatnih-ditej-narodilosa-v-ukraini-za-5-rokiv/>
237. Тельнік О. Б. Окремі проблеми сімейно-правового характеру та вірогідні шляхи їх вирішення. *Науковий юридичний електронний журнал*. 2021. № 2. С. 103-107.

238. Ткаченко О.К., Рудніцький В.Л., Зіновчук А.В. *Методика наукових досліджень*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка. 2012. 151 с.
239. Томляк Т.С. Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*. 2021. Вип. 36. С. 72-80.
240. Федюшкіна К.А. *Формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти*. Дис. наук. ступ. канл. пед. наук. Спец.: 13.00.05. НПУ імені М.П. Драгоманова. Київ : 2020. 315 с.
241. *Цивільне право України : навч. посіб.* За заг. редакцією І. А. Бірюкова, Ю. О. Заіки. Київ : Алерта, 2014. 510 с.
242. *Цивільний кодекс Франції (Кодекс Наполеона). Практичний посібник*. За ред. В.М. Захватаєва. Київ : Алерта. 2016. 1156 с.
243. *Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (станом на 09.04.2025)*. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41. Ст. 492.
244. Чернега В. *Норми-презумпції сімейного права України*. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020 № 3 (31), vol. 2. p. 265-271.
245. Чернік С.Д. *Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя*. *Наукові записки*. 2021. Вип. 10. С. 25-29.
246. Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок (Пекін, 4-15 вересня 1995 г.) URL: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf> (дата звернення: 20.11.2020 року).
247. Чеховська І. В. *Сурогатне материнство: теоретико-правові підходи до розуміння сутності*. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія і практика)*. 2017. Вип. 2-3 (6-7). С. 58-64.
248. Чечерський В. І. *Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження: монографія*. Херсон : Видавництво «ОЛДІ-ПЛЮС», 2020. 416 с.

249. Чечерський В. І. Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження : дисертація на здобуття наукового ступеня д.ю.н. : спец. 12.00.02. Ужгород, 2020. 509 с.

250. Чечерський В. І. Удосконалення цивільно-правового регулювання природних прав людини на життя та на репродуктивне відтворення. *Часопис цивілістики*. 2020. Вип. 36. С. 25-29.

251. Шевченко Я. М. Основи сімейного законодавства. Київ : Вища школа. 1982. 88 с.

252. Шевченко Я. М. Проблеми правового регулювання сімейних відносин. *Українське право*. 1998. № 1. С.121–130.

253. Шевченко Я. М. Удосконалення законодавства про сім'ю. Київ : Наукова думка, 1986. 168 с.

254. Шумило І. А., Ковпик О. С. Правові та етичні проблеми транскордонного сурогатного материнства. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2020. № 8. С. 182-186.

255. Юніна М. П. Загальна характеристика зарубіжного законодавства у сфері правового регулювання походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 86-88.

256. Яковлева В. Є., Хатнюк Н. С. Договір про сурогатне материнство. Шляхи розвитку науки в сучасних кризових умовах. Матер. І Міжн. наук.-практ. конф. (Дніпро, 28-29 травня 2020). Дніпро. 2020. Т. 1. С. 587-590.

257. Якушенко Ю. М. Еволюція сурогатного материнства: правовий аспект. *Правові горизонти*. 2020. Вип. 21 (34). С. 41-46.

258. American Psychological Association. For a Better Understanding of Sexual Orientation & Homosexuality. URL: <https://www.apa.org/topics/lgbt/orientation.pdf> (Last accessed: 11.05.2022).

259. American law institute. Principles of the law of family dissolution: analysis and recommendation// Tentative Draft.2010. No 4/ § 2.03 (I).

260. Bostic v. Rainey, Civil No.2:13cv395. 2. E.D. Va. Feb. 14, 2014. URL : <https://casetext.com/case/bostic-v-rainey> (Last accessed: 11.05.2022).

261. Bulgarian Family Code. Адвокатска кантора Кристина Кенарова & Партньори. URL: <https://kenarova.com/law/Family%20Code.pdf>.

262. California Family Code of 2003. - Article 3; Texas Family Code Ann. of 1975. - Article 14; New Jersey Stat. Ann of 2001. - § 9:2-2; Illinois Ann. Stat, of 1994. Chapter 750. Para. 5/609

263. Case of Oliari and Others v. Italy, European Court of Human Rights, 21/07/2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-156265%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-156265%22]})

264. Clark v. McLeod, Clark v. McLeod, 125 S.Ct. 2551, 162 L.Ed.2d 287 (2005).

265. Congregation for the doctrine of the faith. Considerations regarding proposals to give legal recognition to unions between homosexual persons URL: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20030731_homosexual-unions_en.html.

266. De Leon v. Perry, 975 F. Supp. 2d 632, 639. W.D. Tex. 2014. URL: <https://casetext.com/case/de-leon-v-perry> (Last accessed: 11.05.2022).

267. Douglas W. Allen High school graduation rates among children of same-sex households. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11150-013-9220-y>.

268. Dutch Civil Code. (Civil Code of the Netherlands) URL: <https://http://www.dutchcivillaw.com/civilcodegeneral.htm> ЦК Нідерландів

269. Elisa B. v. Superior Court], 37 Cal.4th 108 (Cal. 2015).

270. Family law in the United States: California: overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1).

271. Geen v. Geen, 666 So. 2d 1192, 1197 (La. Ct. App. 2015). Leslie Joan Harris, June R. Carbone, Lee E. Teitelbaum, Rachel Rebouche. Family Law: [Connected eBook with Study Center]. Aspen Publishing. 2018. 1056 p.

272. German Civil Code (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB), 2 January 2002.
URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0930
273. Holtzman v. Knott, 533 N.W 2d 419,435-36 (Wis. 2015).
274. How the History of Surrogacy Changed Over the Years. April 21, 2020.
URL: <https://www.new-life.ua/surrogacy/how-the-history-of-surrogacy-changed-overthe-years>
275. Hungarian Civil Code. Wordpress. URL:
https://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_code.pdf.
276. In re Marriage Cases. Opinion No. S147999. URL:
<https://scocal.stanford.edu/sites/scocal.stanford.edu/files/opinionpdf/43Cal4th757originalopinion-1257881161.pdf> (Last accessed: 11.05.2022).
277. Inga Kudinavičiūtė. Civilinio kodekso normų, susijusių su šeimos narių teisių apsauga, įgyvendinimo problemos. *Jurisprudencija*, 2002, t. 28(20); 137–143.
278. Jacobs M. When Daddy Doesn't Want to be Daddy Anymore: An Argument Against Paternity Fraud Claims// *Yale J.L. & feminism*. 2014. №16. p. 193,208-213.
279. Johnson v. Calvert. 851 P.2d 776 (Cal. 2013)
280. Karner v. Austria, European Court of Human Rights, 24 July 2003. URL:
<https://www.refworld.org/cases,ECHR,51e6b91b4.html>
281. Katz P. The Case for Legal Recognition of Same-Sex Marriage. *Journal of Law and Policy*. 1999. 8(1), URL: 96
<https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1381&context=jlp> (Last accessed: 11.05.2022).
282. K..M. v. E.G.. 13 Cal. Rptr. 3d at 136
283. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Grupa ArsLege.pl. URL:
<https://lexlege.pl/kodeks-rodzin-ny-i-opiekunczy>.
284. Labassee v. France. Скарга № 65941/11. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,53b678b74.html>.
285. Laspina-Williams v. Laspina-Williams, 742 A.2d 840 (Conn. Super. 1999).
286. Maria B. v. Emily B. 13 Cal. Rptr. 3d 494 (Cal. Ct. App. 2004). Maria B. v. Emily B. 13 Cal. Rptr. 3d 508 (Cal. Ct. App. 2004).

287. *Mennesson v. France*. Скарга № 65192/11. URL: <https://archive.crin.org/en/library/legaldatabase/mennesson-v-france.html>.

288. Michèle Finck. The role of human dignity in gay rights adjudication and legislation: A comparative perspective. *International Journal of Constitutional Law*. 2016. Vol. 14, 1, СТ. 26–53, <https://doi.org/10.1093/icon/mow009>.

289. Międzynarodowa Konferencja na temat Ludności i Rozwoju. URL: <https://www.wazektomia.com/ksiazka-93-konferencjaludnosc-i-rozwoj>. KAİP

290. Minter S, Kendell K. Beyond second-Parent adoption: The Uniform Parentage Act and the "Intended parents" -A Model Brief// *Geo journal gender & law*. 2000. № 29. P. 29, 32.

291. Polikof FN. D. This child does have two mothers: redefining parenthood to meet the needs of children in lesbian-mother and other nontraditional families. *GEO. L.J.* 2012. №78. p. 467-469.

292. Same-sex spouses have EU residence rights, top court rules. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-44366898>

293. Schwab D. Abstammungskklärung – leicht gemacht Oder: Neuer Dialog in der Familie. *Die Zeitschrift für das gesamte Familienrecht*. 2008, S. 23–27.

294. Sotirios Sarantakos Children in three contexts: Family, education and social development. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/children-australia/article/abs/children-in-three-contexts-family-education-and-social-development/BA0DB5DC62B9E7D9554>

295. Storrow R.F. Parenthood by pure intention: assisted reproduction and the functional approach to parentage. 2002. p. 639-640.

296. Stych, M., The definition of family in international and EU law. *MEST Journal*, 15 January, 9(1), 2021 URL:https://mest.meste.org/MEST_1_2021/17_22.pdf p. 194

297. Supreme Court of the United States *Obergefell Et Al. V. Hodges, Director, Ohio Department of Health, Et Al.* URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/14pdf/14-556_3204.pdf (Last accessed: 11.05.2024).

298. Supreme Court of the United States United States V. Windsor, Executor of the Estate of Spyer, Et Al. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/12pdf/12-307_6j37.pdf (Last accessed: 11.05.2024).

299. System prawa prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze / red. T. Smyczyński. Warszawa, 2011. T. 12. 940 s.

300. Timothy F. Murphy. Same-Sex Marriage: Not a Threat to Marriage or Children. *Journal of Social Philosophy*. URL: 100 <http://gserna.pbworks.com/w/file/fetch/69823607/Same-Sex%20Marriage%20Not%20a%20Threat%20to%20Marriage%20or%20Children.pdf> (Last accessed: 11.05.2023).

301. Ukraine is the world Leader in Surrogacy, but Babies Are Now Stranded in a War Zone. The Wall Street Journal. By Isabel Coles. March 12, 2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/ukraineis-a-world-leader-in-surrogacy-but-babies-are-now-stranded-in-war-zone-11647081997>.

302. V. Shchyrka, V. Konopelskyi, Y. Popovych, N. Bilianska, O. Lepei. Ethical and legal aspects of surrogacy in ukraine and in the world. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Volume 23, Issue 2, 2020. p. 1-6.

303. Waaldijk C. More and more together: Legal family formats for same-sex and different-sex couples in European countries. Comparative analysis of data in the LawsAndFamilies Database. Families And Societies Working Paper Series. 2017. URL:<http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2017/04/WorkingPaper75.pdf> (Last accessed: 11.05.2023).

304. Wudarski A. Aktuelle Fragen des Familienrechts in Deutschland und in Polen im europäischen Kontext. Deutschland und Polen in der europäischen Rechtsgemeinschaft / ed. Ch. v. Bar, A. Wudarski. München. 2012. 615 s.

305. Zgonjanin S. What does it take to be a lesbian parent? On intent and genetics/ *Hastings women's law journal*. 2015. vol.16, p. 257.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Horbunova O. Peculiarities of determining the origin of children born as a result of the use of assisted reproductive technologies in ukraine, the european union and the united states. *Visegrad journal on human rights*. 2023. No. 3. P. 40–46.
2. Горбунова О. Презумпція шлюбного материнства, батьківства за сімейним законодавством України та деяких країн Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 97. С. 46–52. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.6>
3. Горбунова О. Актуальні питання добровільного встановлення батьківства за сімейним законодавством України. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 106. С. 74–80.
4. Горбунова О.В. Визначення походження дитини, народженої за допомогою методу сурогатного материнства в Україні, країнах Європейського Союзу та США: деякі проблемні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 631-633.
5. Горбунова О. В. Особливості встановлення факту батьківства (материнства) за сімейним законодавством України: сучасний аспект. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 3 (44). С. 55-65.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Горбунова О. Правові аспекти добровільного встановлення батьківства за сімейним законодавством України. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: збірник тез доповідей учасників

учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 року) / Упорядники: Д.Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів: ЛьВДУВС, 2022. С. 51-54

7. Горбунова О. Реєстрація народження дитини в умовах воєнного стану. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні* [Текст] : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 29 верес. 2022 р.) / [редкол.: С.Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. П. Мироненко та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 107-110.

8. Горбунова О. Визначення походження дитини за законодавством США: історико-правовий аспект. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір*. Матеріали XIII Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р.). Київ : НАУ, 2023. С. 446-448.

9. Горбунова О. Визначення походження дітей, народжених поза шлюбом за законодавством країн Європейського Союзу. Проблеми цивільного права і процесу. Матер. наук.-практ. конф., присвяченій 98-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 травня 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 382-384.

10. Горбунова О. Право на одностатевий шлюб: українське законодавство та законодавство Європейського Союзу. Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи. Матер. круглого столу, присвяченого Дню юриста в Україні (м. Київ, 08 жовтня 2024). Київ : Нац. акад. внутр. справ. С. 49-52.

11. Горбунова О.В. Окремі питання встановлення походження дитини у європейському сімейному праві. Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення. Матер. каф. наук.-теорет.круглого столу (м. Київ, 09 лютого 2024). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 155-158.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

УКРАЇНА
ПРИВАТНИЙ НОТАРІУС
ВИНОГРАДОВА АННА ІГОРІВНА
КИЇВСЬКИЙ МІСЬКИЙ НОТАРІАЛЬНИЙ ОКРУГ

01135, м. Київ, вул. Золотоустівська, буд.52, оф.52; тел. (067) 507-74-22; 096-235-68-68

Вихідний № 24/01-16 від 07 травня 2025 року

Національна академія
внутрішніх справ

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Горбунової Олени Василівни «Визначення походження дитини за законодавством
України, країн Європейського Союзу та США»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право

Мною, приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу Виноградовою Анною Ігорівною, складено цей акт за результатами розгляду дисертаційного дослідження аспірантки кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ О. В. Горбунової «Визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США».

Повідомляю, що результати дисертаційного дослідження О.В. Горбунової на тему «Визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США» у вигляді науково-обґрунтованих пропозицій та висновків можуть бути використані при посвідченні заяв про добровільне визнання батьківства у тих випадках, коли чоловік не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, а також під час здійснення інших нотаріальних дій, передбачених Законом України «Про нотаріат».

Анна Виноградова

ЗАТВЕРДЖУЮПроректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції**Станіслав МОЗОЛЬ**

2025 року

АКТ19 . 05 . 2025

м. Київ

№ 70-07/ч

Впровадження результатів дисертації
Горбунової Олени Василівни *«Визначення
походження дитини за законодавством
України, країн Європейського Союзу та
США»* в освітній процес та науково-
дослідну діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;
- начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології, доктора філософії, доцента Калінюк Анжели Леонідівни;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила наукові праці аспіранта заочної форми навчання кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ Горбунової Олени Василівни, матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», на тему *«Визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США»* та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій, спрямованих на удосконалення інституту визначення походження дитини.

Проаналізовано основні результати дослідження Горбунової О. В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Horbunova O. Peculiarities of determining the origin of children born as a result of the use of assisted reproductive technologies in Ukraine, the European Union and the United States. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. No. 3. P. 40–46.

2. Горбунова О. Презумпція шлюбного материнства, батьківства за сімейним законодавством України та деяких країн Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 97. С. 46–52. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.6>

3. Горбунова О. Актуальні питання добровільного встановлення батьківства за сімейним законодавством України. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 106. С. 74–80.

4. Горбунова О. В. Особливості встановлення факту батьківства (материнства) за сімейним законодавством України: сучасний аспект. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 3 (44). С. 55–65.

5. Горбунова О. Визначення походження дитини за законодавством США: історико-правовий аспект. Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір: (Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р.). С. 446–448.

6. Горбунова О. Правові аспекти добровільного встановлення батьківства за сімейним законодавством України Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: збірник тез доповідей учасників учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 року) / Упорядники: Д.Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 51–54

7. Горбунова О. Реєстрація народження дитини в умовах воєнного стану. Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні [Текст] : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 29 верес. 2022 р.) / [редкол.: С.Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. П. Мироненко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 107–110.

8. Горбунова О. Право на одностатевий шлюб: українське законодавство та законодавство Європейського Союзу. Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи. Матер. круглого столу, присвяченого Дню юриста в Україні (м. Київ, 08 жовтня 2024). Київ : Нац. акад. внутр. справ. С. 49–52.

9. Горбунова О.В. Окремі питання встановлення походження дитини у європейському сімейному праві. Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення. Матер. каф. наук.-теорет.круглого столу (м. Київ, 09 лютого 2024). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 155–158.

10. Горбунова О.В. Загальні положення визначення походження дитини. Складання цивільно-правових документів. Частина 3. Сімейні правовідносини : навч.-метод посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2023. С.106–131.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Горбунової О.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення, пропозиції, спрямовані на удосконалення інституту визначення походження дитини у сімейному праві України, а також практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання у науково-дослідній діяльності та в освітньому

процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Сімейне право», «Актуальні проблеми сімейного права», «Цивільне право та процес: доктринальні та практичні проблеми», «Особливості розгляду окремих категорій справ», під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Вікторія БОЙЧУК

Дар'я ГОРБЕНКО

Анжела КАЛІНЮК

Олена ТИХОНОВА

Людмила ГАЙДАР